

Fältarbetet har bedrivits i tämligen långsam takt. Ett normalår har inventeringen utförts i fält 10-15 dagar, 2-6 timmar per dag. Resorna som företogs i samband med fältarbetet återges under rubriken Administrativ statistik.

Besiktningsförhållandena i skogen har bitvis varit mycket svåra. Stormarna Gudrun (2005) och Per (2007) medförde sina särskilda problem, med mycket grenar och ris som låg kvar efter upparbetningen av vindfällda träd. Efter 2015 har det uppväxande buskslyet minskat sikten radikalt och därmed försvårat sökandet. Även av stormarna opåverkad skog har erbjudit siktproblem. Det moderna skogsbruket, med den ensidiga och täta planteringen av granar, gör att man i sämsta fall inte ser mer än ett par meter och att man måste gå baklänges för att över huvud taget ta sig fram. Inventeringens resultat påverkas förstås av dylika omständigheter.

Exempel på dåliga besiktningsförhållanden. Inne i ungskogen på andra sidan vägen ligger ett röjningsröseområde som dokumenterades 2001. Gissningsvis var sikten väsentligt bättre då.

Tillkortakommanden

En av de ursprungliga ambitionerna var att även inventera och registrera stenmurarna. Men det visade sig vara alltför svårt, dels på grund av mängden murar, dels på svårigheterna att registrera dem med de förutsättningar som förelåg. Med GPS hade det varit enkelt men sådan har inte funnits till hands.

Stenmurar förekommer längs vägar och i fastighetsgränser, dock inte över allt. De har rests i princip runt alla moderna och fortfarande brukade åkrar. De förekommer helt eller delvis runt åkrar som numer är besogade och de ligger i skogarna utan synbarlig kontakt med nuvarande gränser. Problemet med registrering illustreras i någon mån av kartan nedan. Väckelsångs socken har ett påtagligt flackt landskap med få höjdkurvor som visar höjder och sänkor. Höjdkurvorna är till god hjälp när röjningsröseområden registreras men de hjälper föga när det gäller stenmurar. Det betyder att noggrannheten blir tämligen låg när de registreras med kompass och stegning. Det finns, så att säga, inga strukturer i kartan att hänga upp karteringen på.

Utdrag ur Lantmäteriets webbkarta, visande på ett tämligen flackt landskap. Utsättning av punkt-, linje- och ytoobjekt i kartan (före GPS) görs med mycket osäker precision.

Redovisning

Som tidigare nämnts kommer resultatet av inventeringen inte att redovisas till Länsstyrelsen eller Riksantikvarieämbetet. Detta har flera orsaker. Främst att Riksantikvarieämbetet numer begär att nyfynd rapporteras med angivande av koordinater framtagna med GPS. Sådan utrustning är inte särskilt dyr, däremot är de kartor och program som behövs för överföring av koordinaterna mycket dyra. Kostnaden ligger inte inom ramen för vad en pensionär förmår. Jag är heller inte utbildad för den hanteringen (eller för Fornreg) vilket bidrar till beslutet att arbeta som vi tidigare gjorde inom fornminnesinventeringen, det vill säga med karta, kompass, penna och suddgummi. Det är ju inget officiellt uppdrag jag har haft, bara en pensionärssyssla.

Ett annat skäl till att jag inte gör inventeringen officiell är att jag inte delar Riksantikvarieämbetets uppfattning att röjningsröseområden alltid ska lagskyddas, vilket jag i princip påstår att det har gjorts, inte minst i Väckelsång där hundra röjningsröseområden av hundra gavs lagskydd 2001. De myndighetsinterna beslut som fattades angående röjningsröseområden 1986 var ok, medan de beslut som följde 1988-1992 var förhastade (mer om detta i bilagan 3q).

Kartor, registerposter och rapport överlämnas till Väckelsångs hembygdsförening när allt är klart. Det blir upp till föreningen att avgöra vad som ska ske med insamlat material.

Några underhandsrapporter och debattartiklar har skrivits under resans gång (bilagorna 3a-3q) men den här rapporten är slutpunkten för inventeringsprojektet.

Synpunkter på statistik

Hur kan inventeringens resultat redovisas? Enkel statistik är inte lätt att föra. Detta beror på en lång rad val som behöver göras. Det handlar om nivåer, grad av precision, definitioner med mera. Riksantikvarieämbetet redovisade inventeringsresultat i tabeller med angivande av antikvarisk status (se bilaga 2b). Här görs statistiken väsentligt enklare eftersom den så kallade antikvariska statusen i princip faller bort (den anges inte i registerposterna men diskuteras allmänt i rapporten). Av ämbetets statistik framgår flera parametrar. **R** för fornlämningar med säker avgränsning, **(R)** för fornlämningar med osäker avgränsning, **Ms** för minnesmärken/milstolpar, **Namn** för platser med

namn, **B** (bevakning) för lämningar med osäker status och **Inprickas ej** som innebär *inte fornlämning/trolig kulturlämning* men som egentligen betyder att registreringen i fråga inte aviseras till insättning på Lantmäteriets officiella kartor.

Det hindrar inte att det finns en hel del problem att fundera över, som gör att exempelvis ett lösfynd (t ex en stenyx) kan hamna i olika kategorier beroende på registreringsomständigheterna. Principen är att registret är uppbyggt med huvudnummer och undernummer, enligt exemplet E123:1-2. Men lösfynd har den egenheten att ett ensamt sådant får ett huvudnummer, två lösfynd från ungefär samma plats kan få både huvudnummer och varsitt undernummer, alternativt ett huvudnummer där båda lösfynden nämns sammantagna. Flera lösfynd kan också hamna under samma undernummer om det finns någon extra egenskap som håller dem samman. Blir lösfynden *många*, från ett någorlunda avgränsat område, så kan samtliga hamna under ett huvudnummer, kallad *boplats*, förutsatt att fynden haft ett inbördes avstånd av maximalt 20 meter. Vad *många* betyder framgår inte av Riksantikvarieämbetets lämningstypslista, det vill säga när lösfynden blir så många att de övergår från att vara lösfynd till att bli boplats. Detta har hos inventerarna sannolikt alltid skett ad hoc, ibland med kravet att det måste vara minst fem lösfynd, eller att fynden ska vara boplatsindikerande (t ex skärersten från matlagning/bostadsuppvärmning), med tillägg om hypotetiskt bra boplatsläge.

Under 2001 års inventering noterades boplatser med väldigt olika innehåll. Från platser med tusentals fynd till en med fyra fynd bestående av "en trolig flintskrapa, två flintavslag samt en bearbetad flintbit". Registertekniskt kan således fyra lösfynd utgöra en stenåldersboplats. Någon diskussion om platsen i fråga är en permanent boplats, en säsongsboplats eller bara en tillfällig upphållsplats brukar inte föras. Här har inget ändrats av de äldre bedömningarna. Däremot förs en diskussion om vilka områden, i vidare mening, som uppenbarligen intresserade stenålderns bönder (se avsnittet om förhistoriska boplatser).

Av någon okänd anledning har *lösfynd* tagits bort från Riksantikvarieämbetets lämningstypslista (4.7). Myndigheten skriver att *enstaka fynd* (dvs lösfynd) ska registreras under *fyndplats*. Jag ställer mig tveksam till detta förfarande eftersom så många lösfynd har okänd fyndplats, men kan vara kända till någon åker men inte exakt var på åkern, eller kända till fastighet, med x-markering på tillhörande hus som följd. I det senare fallet är det tillåtet att utgå från att upphittaren bor eller bodde i huset men att huset inte är fyndplatsen. Här används *lösfynd* frekvent när fyndplatsen inte är känd, *fyndplats* följaktligen endast när fyndplatsen är känd.

I äldre uppteckningar nämns sällan korrekt antal lösfynd. Det kan stå *avslag* eller *stenföremål*. Om det ska läsas som singular eller plural framgår inte. Vad inventerare menar med *måttligt* med brända ben eller *rikligt* med skörbrända stenar varierar antagligen kraftigt. Båda kan leda till antikvarisk status *fornlämning*.

Liknande statistiska egenheter förekommer även inom andra kategorier av forn- och kulturlämningar. Men principen, eller hellre frånvaro av fasta principer, har förhoppningsvis klargjorts ovan.

Konsten att räkna röjningsrösen skiljer sig antagligen mellan olika inventerare. Somliga räknar dem som de ser, andra plussar på med hänvisning till att de är förmodligen "dubbelt så många eftersom

alla inte syns ovan markvegetationen”. Så skedde inom fornminnesinventeringarna på 1980-talet angående gravar på gravfält. De utgrävande arkeologerna menade att de i regel hittade dubbelt så många gravar som de inventerande arkeologerna hade registrerat i fornminnesregistret. Detta innebar att vissa inventerare börja dubblera, andra inte. Jag föredrar att inte dubblera. Det är de utgrävande arkeologernas uppgift att fastställa exakt antal gravar, det är inventerarnas uppgift att räkna de gravar de ser. Den principen borde också gälla för räkning av röjningsrösen.

Röjningsröseområdena uppgår till cirka 500 och det totala antalet röjningsrösen till cirka 42 000. Ska dessa fördelas på hackerör (fornlämning) och torparrösen (kulturlämning) börjar det bli väldigt knepigt eftersom valet av definitioner är helt avgörande för resultatet. Definitioner styrs av gällande lagstiftning, av Riksantikvarieämbetets rekommendationer, på inventerarens erfarenheter och framför allt på hur kunskap om röjningsröseområden förändras över tid. Den uppfattning som framförs här avviker från den rekommenderade och efter 2014 lagstadgade. Mer om detta på annan plats (t ex i bilaga 3q).

Gammal åkermark i Boarydsudd med odlingsrösen och uppstickande block från tiden före stenjättar och stenvagnar. Numer betesmark.

Antal gravar på gravfält uppgår endast undantagsvis till över 100. Med röjningsröseområden är det annorlunda. Antal röjningsrösen kan uppgå till över 1000. Det största området i Väckelsång bedöms innehålla cirka 1500 röjningsrösen. Ordet *bedöms* innebär att räkning inte har skett utan att en uppskattning har gjorts. Det går inte att räkna 1000-tals röjningsrösen. Det tar för lång tid. Det går inte att gå så tätt som skulle behövas och dessutom är risken för dubbelräkning stor i skogsområden på tiotals hektar eller större. För att inventeringen ska ta rimligt lång tid så avgränsas området först. Därefter uppskattas hur tätt röjningsrösen ligger och utifrån den bedömningen erhålls ett mått på ungefär hur många röjningsrösen området innehåller som helhet. Därför anges alltid *cirka* i registerblanketterna när antal uttrycks i text. Den här inventeringen har, i de områden som registrerades 2001, i regel landat i färre röjningsrösen per röjningsröseområde än vad 2001 års inventering gjorde, oavsett om räkning eller bedömning gjordes då, däremot har väsentligt fler röjningsröseområden registrerats.

Ibland är man osäker på vad man ska kalla det man har framför sig. Källor kan tas som exempel. En källa sedan tidigare känd till både position och namn utgör sällan något problem under registreringen, inte ens om den är uttorkad. I Väckelsång är de flesta källor uttorkade. Källor som det offrats i är alltid fornlämningar. Källor som saknar sådan tradition är kulturlämningar. Nya källor som påträffas under inventeringens gång bedöms som sådana om de synes ha eller ha haft avrinning åt något håll. Källor med vatten äger en för källor speciell flora. Det räcker inte att den förmodade källan verkar ha rensats, det vill säga att stenar och jordmassor ligger runt dess kant. Rensning har också skett vid vattenhål för skogsbetande djur. Vattenhål betecknas alltid som kulturlämning. Om det råder osäkerhet om bedömningen följs *källa* i registret av ett frågetecken (källa?). Med detta frågetecken förstås att tolkningen är osäker men att inventeraren lutar åt tolkningen källa, snarare än vattenhål.

Älvakällan i Boaryd fotograferad vid återbesök i september 2019.

Vad gäller by- och gårdstomter anges de under huvudnummer. Men i registret kan byns olika bebyggda fastigheter ha numrerats med siffror eller bokstäver. Alltså de ser ut som undernummer men är det inte. Samma förfarande förekommer även under stenåldersboplatser.

Hur många torp- och backstugor har det funnits i socknen? Frågan är omöjlig att svara på. Men på goda grunder kan antas att registret innehåller fler torp- och backstugeposter än vad som funnits i verkligheten. Detta beror på att torpnamn kan ha ändrats vid innehavarbyte, och att torp och backstugor kan ha flyttats. Det senare antas ha att göra med omvälvningarna i samband laga skiften, då gårdar flyttades ut i byarnas randzoner, inte sällan i torplägen, och en omfattande nyodling kom igång. Följande uppräkningskastar ljus över inventeringsproblematiken, i fallande skala från säkerhet till osäkerhet. I uppräkningsbenämningen för enkelhetens skull både torp och backstugor som stugor.

- Lämning efter stuga har påträffats i fält, namn finns i ekonomiska kartan och hembygdsföreningens torpskylt står intill grunden.
- Lämning efter stuga har påträffats i fält, namn finns i ekonomiska kartan.
- Lämning efter stuga har påträffats i fält och hembygdsföreningens torpskylt står intill grunden.
- Lämning efter stuga har påträffats i fält, men kan inte utan vidare kopplas till namn, till exempel dem i Ortnamnsarkivet.

- Namn finns i ekonomiska kartan men någon stuglämning kan inte påträffas i fält (vanligtvis på grund av att marken där stugan stod har uppodlats).
- Namn och prick finns i hembygdsföreningens/byalagets material (handskrifter och kartskeer) efter dessas torpinventering, men åtföljs inte (alltid) av stuglämning i fält, på grund av rivning, flytt eller annat.
- Svarta fyllda fyrkanter i Generalstabskartorna i 1:100 000 som kan betyda torp eller lägenhet. Platser är på grund av skalan svåra att identifiera i fält, inte sällan dessutom rivna eller ersatta med yngre bebyggelse.
- Ortnamnsarkivets namnlistor saknar kartidentitet, i bästa fall fastighetsidentitet samt eventuell kommentar om rivet före 1935.
- Det finns således namn utan lämningar i fält, liksom lämningar utan namn. Att para ihop är i övervägande fall omöjligt.
- Stugor har rivits, flyttats, bytt innehavare och därmed kanske namn, tagits till ved under första världskriget, satts eld på så att den lokala brandkåren haft något att öva med, samt blivit överodlade. Den åker som torparen nyodlade kom senare att ingå bondens brukade jord.

En summering av de obesuttnas boningar i registret ger 288 torp, 35 soldattorp och 52 backstugor. Torpen och backstugorna faller inom olika inventeringskategorier, beroende på om torpet finns kvar, har rivits eller ombyggt efter friköp. Följande benämningar och förklaringar har använts vid inventeringen (här följs Riksantikvarieämbetets inventeringsprinciper):

- Torp Befintliga hus, det vill säga kvarstående alt upprustade för sommarboende.
- Torp uppgift om (uo) Borttagna, men finns i excerpter/kartor alt friköpta från stamfastighet; nybygge eller upprustade.
- Torp? uppgift om Osäkerhet råder kring arten av markering på karta eller i excerpt.
- Torplämning Bebyggelseämningar har iakttagits (ex husgrund, ladugrund, jordkällargrund).
- Friköpt Torp som övergått till lägenhet efter att ha friköpts från stamfastigheten. Omges vanligen av liten gräsmatta. Anslutande åkermark har vuxit igen eller beskogats. Odlingen har upphört.
- Befintliga hus Kan både vara hus som används (helår, sommartid) alt hus som håller på att förfalla och är obeboeliga.
- Borttaget Kan betyda helt borta (utan spår), rivna, uppeldade, vedplockade.
- Backstuga Bortsett från den restaurerade Brunns-Linas stuga finns inga backstugor kvar i ursprungligt skick.
- Backstuga uppgift om Borttagna, men finns i excerpter/kartor.
- Backstugelämning Bebyggelseämningar har iakttagits.

Utanför inventeringen finns 88 poster, namn på torp och backstugor enligt Ortnamnsregistret, som inte kan placeras i kartorna. Troligen kan ett antal av dem passa in bland de torp- och backstugelämningar som påträffats i fält som "saknar" namn. Det är vidare troligen så att flera stugor bytt namn, kanske flera gånger under dessas brukstid och att stugor därigenom kommit att dubbelräknats. Stugor har också flyttats och i samband härmed fått nytt namn. Det exakta antalet torp och backstugor kan därför inte preciseras.

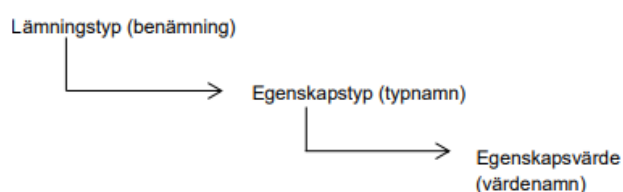
Resultat

Resultatet är överraskande. De 298 registerposterna i FMIS 2001 har 2020 blivit 1716 poster, med 2591 beskrivna lämningar, lösfynd och uppgifter om försvunna företeelser. Efter den första nationella inventeringsomgången (1938-1977) insågs att så mycket mera hade blivit intressant att inventera att en ny omgång startades 1974. Den pågick till 2002 då politikerna uppenbarligen ansåg att det räckte och att inga fler anslag skulle förlänga verksamheten. Röster höjdes för att Sverige var färdiginventerat, andra röster hävdade att så inte var fallet. Det senare hävdades redan 1995 då arbetsmarknadsprojektet Skog & Historia startade i Värmland med anledning av att skogens lämningar hade berörts i liten utsträckning. I Kronoberg startade Skog & Historia-projektet 2003 och pågick till 2005, då stormen Gudrun gjorde arbetet svårt. Kvalitetssäkring av registrerade skogliga lämningar pågick till 2007. Därefter lades projektet i malpåse.

Inventeringen i Väckelsång 2010-2020 har inneburit en drygt 500-procentig ökning av antalet registrerade lämningar och uppgifter om sådana. Det finns knappast någon anledning att tro att Väckelsångs socken är färdiginventerad. Detta gäller framför allt de agrara lämningarna.

Innan resultatet presenteras behöver några saker klargöras. Att kalla forn- och kulturlämningar vid namn skiljer sig en hel del mellan den här rapporten och så som Riksantikvarieämbetet förväntar sig hur inrapportering till fornminnesregistret ska göras. Eftersom, vilket tidigare påpekats, inventeringen inte genomförts på uppdrag finns heller ingen skyldighet att följa Riksantikvarieämbetets anvisningar. Till vissa delar används en annan vokabulär för olika lämningstyper, men för att skillnaden ska framgå presenteras nedan en jämförelse mellan de båda arbetssätten.

I *Lista med lämningstyper och rekommenderad antikvarisk bedömning, version 4.7*, räknar Riksantikvarieämbetet upp alla förekommande lämningstyper i Sverige, i princip alla förekommande typer av forn- och kulturlämningar. Begreppsmodellen för lämningstyper Riksantikvarieämbetet:

Benämning är namnet på en viss lämningstyp som kan registreras separat. Till lämningstypen kan föras vissa egenskapstyper. Dessa har i sin tur olika värden (egenskapsvärden). Exempel på egenskapstyper är form (rund, kvadratisk m.fl.), material (sten, stål, trä m.fl.), typ av färdväg (hålväg, vägbank m.fl.). Flertalet lämningstyper har inga sökbara egenskapstyper och ett litet fåtal har tre stycken. En del egenskapstyper är flervärda. Flervärd står för att en lämning har två (eller fler) karaktäristika av samma egenskapstyp – dvs. eftersom lämningstypen boplats har den flervärda egenskapstypen fyndmaterial kan man när man registrerar en boplats ange att man hittat flinta, grönsten och kvarts. Vissa typer av lämningar har av hävd kunnat registreras både enskilt och som grupper, både rumsligt och terminologiskt. Ett tydligt exempel är ensamliggande stensättningar kontra stensättningar på ett gravfält. Ofta har dessa grupper väl inarbetade namn, såsom "stensträngssystem" och "gravfält" vilka visar att lämningarna har en viss relation till varandra. Man har också velat hålla samman vissa kombinationer av olika lämningstyper för att visa att de har en relation till varandra, ofta en funktionell relation (t.ex. hyttområde och gruvområde).

(Riksantikvarieämbetet. PM, 180323:4ff, version 4.7).

Avrättningsplats	Backstuga	Ballastplats	Begravningsplats
Begravningsplats enstaka	Bengömma	Bergshistorisk lämning övrig	Bildristning
Bildsten	Björngrav	Blockgrav	Blästbrukslämning
Blästerugn	Blästplats	Boplat	Boplatsgrop
Boplatslämning övrig	Boplatsområde	Boplatsvall	Borg
Bro	Brott/täkt	Brunn/kalkkälla	Brygga
Brytningsyta	Bytomt/gårdstomt	Båtlämning	Dammvall
Depåfynd	Dike/ränna	Domarring	Drag
Dös	Fartygs-/båtlämning	Fast fiske	Fiskeläge
Flatmarksgrav	Flintgruva	Flottningsanläggning	Fornborg
Fornlämningsliknande bildning	Fornlämningsliknande lämning	Fossil åker	Fyndplats
Fyndsamling	Fyr	Fågelfångstanläggning	Fångstanläggning övrig
Fångstgrop	Fångstgropssystem	Fångstgård	Fäbod
Fäbodväg/-stig	Fägata	Fällsten	Färdväg
Färdvägssystem	Färskningsplats/-hård	Fästning/skans	Förtöjningsanordning
Förvaringsanläggning	Gistgård	Gjuteri	Glasindustri
Grav – uppgift om typ saknas	Grav markerad av sten/block	Grav- och boplatsområde	Grav övrig
Gravfält	Gravhänad	Gravklot	Gravvård
Grophus	Gruvhål	Gruvområde	Gråbergsvarp
Gränsbestämt område	Gränsmärke	Gånggrift	Hammare/smedja
Hammarområde	Hamnanläggning	Hamnområde	Hjulgrav
Hornsamling	Husgrund, förhistorisk/medeltida	Husgrund, historisk tid	Husgrundsterrass
Hyvel	Hytt- och hammarområde	Hyttlämning	Hyttområde
Hålväg	Hägnad	Hägnadssystem	Hägnadsvall
Hällgrav/stengrav	Hällkista	Hällmålning	Hällristning
Hård	Hög	Industri övrig	Jordgrav
Järnväg/banvall	Järnåldersdös	Kaj	Kalkugn
Kanal	Kanalmärke	Kavelbro	Kemisk industri
Klippgrav/grottgrav	Kloster	Klumpsten	Kokgrop
Kolningsanläggning	Kolupplag	Kompassros/väderstreckspil	Kraftindustri
Kvarn	Kyrka/kapell	Kyrkstad	Kyrkväg/-stig
Kåta	Källa med tradition	Labyrint	Landsväg
Lastageplats	Linberedning	Livsmedelsindustri	Luftfarkost
Lägenhetsbebyggelse	Makadamslagningsplats/-sten	Malmupplag	Markerad led
Marknadsplats	Metallindustri/järnbruk	Militär anläggning övrig	Militär mötesplats
Milstolpe	Minnesmärke	Märgelgrav	Naturföremål/-bildning med bruk
Offerkast	Offerplats	Område med fartyglämningar	Område med flottningsanläggningar
Område med fossil åkermark	Område med militära anläggningar	Område med skogsbrukslämningar	Pappersindustri
Park-/trädgårdsanläggning	Pest-/kolerakyrkogård	Pilgrimsled/-väg	Pir/vågbrytare
Plats med tradition	Rengärda	Renvall	Rest sten
Ristning, medeltid/historisk tid	Rostningsplats	Runristning	Röjningsröse
Röjningsröseområde	Röse	Rösning	Saltsjuderi
Samlingsplats	Sillsalteri/Trankokeri	Sjömärke	Skeppssättning
Skrädnings- och anrikningsanläggning	Skurvandring/Skurverk	Skåre/jaktvärn	Skärvstenshög
Slagfält	Slagg/slaggvarp	Slott/herresäte	Smideslämning
Smidesområde	Småindustriområde	Sommargrav	Spärranordning
Stadsbefästning	Stadslager	Stadsvall/stadsmur	Stalotomt
Stenhuggeri	Stenhus	Stenindustri	Stenkammargrav
Stenkista	Stenkistgrav	Stenkrets/stenrad	Stenmur
Stenring	Stenröjd yta	Stenröse/rösning	Stensträng
Stensättning	Stenugn	Strandskoning	Stridsvärn
Stånggång	Svedja	Såg/Sågverk	Tegelindustri
Terrassering	Textilindustri	Tingsplats	Tomtning
Torp	Treudd	Träindustri	Uppallad sten
Uppfordringsanläggning	Vad	Vadmalstamp	Vallanläggning
Vandring	Varpring/moring	Varv/slip	Vattenståndsmärke
Viste	Vårdkase	Vägbank	Väghållningssten
Vägmärke	Ödekyrkogård	Övrigt	

Index. Lämningstyperna redovisas i bokstavsordning i lämningstypslistan, och i indexet med fetstil. Benämningar utan fetstil hänvisar till egenskapsvärde inom en lämningstyp. Lämningstyplista 4.7, daterad 180323. Långt ifrån alla lämningstyper förekommer i Väckelsång, vilket beror på att samiska, fartygs-, bergshistoriska med flera lämningstyper helt saknas.

Riksantikvarieämbetets lista är uppbyggd för digitala behov. Av den anledningen har flera paraplyord skapats som känns minst sagt krystade för oss som var aktiva på den analoga tiden. Det framgår långt ifrån alltid vad *lämningstypen* är. *Kolningsanläggning*, till exempel, kan bestå av en kolugn eller en kolbotten medan det inte är självklart var kolarkojan ska insorteras. Torp, torp uppgift om, torp plats för, torplämningar, backstugelämningar och jordkulelämningar insorteras alla i *Lägenhetsbebyggelse*. Smedjor saknas i listan. Varken *smideslämning* eller *smidesområde* passar. Hellre då *småindustriområde*, men i det paraplyordet kan ganska mycket inordnas. Och så vidare, och så vidare.

Den nu genomförda inventeringen bygger på de gamla principerna, det vill säga de som rådde före digitaliseringen och förstås även före den nya lagstiftningen 2014. Därmed inte sagt att det finns stora vinster med det digitaliserade kultur- och fornminnesregistret, för det gör det. Inte minst för att hela registret numer är nåbart via hemmets dator, bara man har en uppkoppling mot nätet.

Den sista lämningstypen i Riksantikvarieämbetets lista, *Övrigt*, har anammats och befinns användbar för enstaka och udda lämningar. I *Övrigt* ingår soptipp, grop, upplag av huggna stenar, konstverk, före detta fotbollsplan, potatisgrop, gravsten, grav för husdjur, blåmarkerad åker, marknadsplats, mejeri, ängslada, dansbana, kyrkstallar, vadställe, telestation, begravningsbyrå, missionshus, affärer, brandstation, sparbank, järnvägsstation, golfbana, gästgiveri, banvaktarstuga, stationshus och café.

Statistik enbart baserad på lämningstypslistan lär bli skev och missvisande. Man kan inte ta alla rösen, torp med flera över en kam. Det kan vara stor skillnad på exempelvis Röse = R, Röse? = R alternativt B, Röse uppgift om = ökl, Röse plats för = ökl, Röse undersökt och borttaget = ökl, Röse borttaget = ökl samt till och med "Röse"? = ökl. Likaså på Torp, Torp uppgift om, Torp plats för och Torplämning. Den antikvariska statusen kan skilja även bland torpen, det vill säga fornlämning om anlagt före 1850, annars kulturlämning. Under inventeringen 2001 brydde man sig inte om de röjningsrösen som omger R-markerade torp och torplämningar. I den här inventeringen ingår torpen som en del av det omkringliggande röjningsröseområdet.

Här följer en lista på "lämningstyper" som inte ingår i Riksantikvarieämbetets lista, som tillagts, ändrats eller förtydligats för att bättre passa i detta sammanhang. Möjligen kan flera av dem trängas in i Riksantikvarieämbetets lista men detta är knappast mödan värt.

Gård	Säteritomt	Torp	Backstuga
Jordkula	Soldattorp	Husartorp	Arbetarbostad
Grund	Bebyggelselämning	Byggnad	Hembygdsgård
Hyddbotten	Borttagna rör	F d åker	Stenrevel
F d mossodling	Bråtar	Damm	Kvarnsten
Postament	Stenvalvbro	Kojgrund	Gravar
Järnåldersgravar	Jordblandade rösen	Vattenhål	Plats med namn
Naturbildning	Lösfynd	Äppelodling	Fiskdamm
Båtplats	Krigspostering	Torvindustri torvströpress	Torvtag
Bränneri	Stig	Lyftsten	Brosten
Malmändningsplats			

I Fornsök och Fornreg indelas lämningarna i följande kategorier:

- Agrara lämningar
- Bebyggelselämningar
- Befästningsanläggningar
- Boplatser och visten

Gravar
Industriell verksamhet och skogsbruk
Jakt och fångst
Kommunikations-/maritima lämningar
Kult, offer och folktro
Metallframställning och bergsbruk
Ristningar, hållmålningar och monument
Övriga lämningstyper

I kategorierna inordnas ett stort antal lämningstyper, varav de flesta saknar relevans för den här inventeringen. Men exempelvis ingår följande lämningstyper i de agrara lämningarna:

Dammvall
Dike/ränna
Fossil åker
Husgrund, historisk tid
Hägnad
Hägnadssystem
Kvarn
Område med fossil åkermark
Röjningsröse

Listningen har fått verka fram under lång tid på Riksantikvarieämbetet och en senare anpassning till digitala behov gör att den kan kännas otymplig. Vad är skillnaden mellan *fossil åker* och *område med fossil åkermark* exempelvis. Jo, *fossil åker* består vanligtvis av ett röjningsröseområde med enbart röjningsrösen. Ett *område med fossil åkermark* måste definitionsmässigt innehålla någonting mer än röjningsrösen, till exempel *stensträngar* eller *odlingsterrasser*.

Övergivna odlingsytor med terrasskanter.

Hur många forn- och kulturlämningar har det funnits i Väckelsång? Frågan kan omöjligt besvaras. Under inventeringens gång har oväntat många registrerats. En betydande andel befinner sig i ett tämligen gott skick, andra är skadade i större eller mindre grad. Några har bevisligen tagits bort och ett förmodat stort antal har försvunnit i samband med odlingslandskapets utveckling och omdaning, inte minst i samband med de stora jordskiftena på 1800-talet. Det kan därför vara idé att titta närmare på de skadetyper som har varit vanligt förekommande.

Skador

Skador på forn- och kulturlämningar är mycket vanliga. De uppkommer i samband med nybyggnationer av lika slag, vid odlingsverksamhet och vid vägbyggen. Samhället behöver ständigt ta i anspråk ny mark för sin expansion. Behovet av grus till vägarna från och med sent 1800-tal medförde att många gravrösen skadades helt eller delvis innan detta oskick stoppades omkring 1930. Moderna skogsbrukningsmetoder medför stora skador på skogens kulturarv. Redovisningen nedan bygger dels på kartstudier, dels på Knut Kjellmarks arbete *Värends fornminnen* (1932–43), som han först publicerade sockenvis i artikelform i Smålandsposten och som senare trycktes häradsvis.

Skriftliga uppgifter

I detta sammanhang återges äldre uppgifter om skadade fornlämningar, om borttagna fornlämningar, inte minst sådana som gått till makadamslagning för hand eller i stenkross. Skadorna sammanfattas från huvudkällan Knut Kjellmark, i hans bok *Värends fornminnen*, som utkom med kompletteringar åren 1932-43. Kjellmarks uppteckningar bottnar som vanligt i korrespondensen med hembygdsforskaren Fabian Karlsson från Boaryd.

Nära Svenstorp på Lidhems ägor gick ett stort röse till makadamslagning 1928. Arbetet avbröts när hållar till en hållkista framkom i rösets inre del. Knut Kjellmark tillkallades och en arkeologisk undersökning vidtog. Resultatet av undersökningen återges under rubriken *Arkeologiska undersökningar* (s 5-6: sidhänvisningen här och nedan refererar till *Värends fornminnen*).

Kjellmark besiktade en hållkista nära Stefanstorp, belägen cirka 700 m nordväst om järnbruket i Ekefors. Överbyggnaden i form av ett röse var till största delen borta. I samma stycke omtalar han även att de ska ha funnits flera hållkistor nära Ygden och i trakten av Ekefors (s 6-7).

Han skriver också att en hållkista ska ha påträffats i Boarydsudd, men att den sannolikt är sprungen ur ett missförstånd (s 7).

Socknens största röse, Styragårdsröset (E1037), i östra kanten av Markalyckan, klarade sig från makadamslagning efter rådigt ingripande av Kjellmark 1930. Röset, är mycket välbevarat är 35-40 m i diameter och intill 4 m högt, enligt Kjellmark, 30 meter i diameter och 3 meter högt enligt FMIS. Konga härads vägstyrelse ville använda röset till väggrus men stoppades av Kjellmark, enligt skrivelse till Riksantikvarien (s 7-8).

Strax söder om gränsen mot Uråsa socken togs ett röse bort, nära Bokalyckan, i samband med av väg 27 fick ny sträckning år 1960 (s 8-9). Borttagandet föregicks av en arkeologisk undersökning (E1036). Resultatet återges under avsnittet *Arkeologiska undersökningar*.

Vid Britteberg, på Lidhems marker, finns ett "stort gravrör" enligt Kjellmark (s 9). Det har inte gått att fastställa om detta rör finns kvar eller om det har försvunnit i samband med makadamslagning. Det ligger ett röse cirka 1000 m östsydöst om Britteberg, på Lidhems ägor, men det är oklart om det är detta gravröse Kjellmark avser (E1029). Röset med *övertorvad fyllning* betecknas som stensättning i FMIS och är 11 m i diameter och 0,7 m högt.

Många år före Kjellmarks publicering inlämnades ett välbevarat lerkärl till Växjö museum, av honom bedömd som en gravurna från bronsåldern. Kärlet ska vara funnet i ett *jordblandat röse* på Lidhems ägor. Var röset kan ha funnits kunde Kjellmark inte utröna. Han hävdar att det sannolikt är borttaget (s 9). Idag kan man peka ut ett par hypotetiska alternativ. Ett par hundra meter söder om Lidhems mangårdsbyggnad ligger en skadad fornlämning intill den numer borttagna golfbanans tredje green. I FMIS (E1032) anges den som *stensättning med kantvall*, cirka 20 m i diameter och intill 0,3 m hög. Tolkningen, som ligger i sättet att skriva, innebär att stensättningen anlades så som beskrivs i FMIS. Med tanke på makadamslagningens framfart kan en alternativ tolkning vara att kantvallen blev kvar, att röset i princip blev urplockat och att det var då som urnan påträffades. Forngraven ligger cirka 50 meter från vägen mellan Väckelsång och Jät.

En alternativ forngrav till urnefyndet ligger på en höjd cirka 1000 meter östsydöst om Lidhems mangårdsbyggnad, cirka 150 meter söder om samma väg, men i gränsen mellan Lidhem och Väckelsång (E77). Den är därför mindre trolig som fyndplats för gravurnan. Gravröset som också är gränsröse omtalas i en lantmäteriakt, en geometrisk avmätning daterad 1685 och betecknad F86-23:1. Röset beskrivs i FMIS som *stensättning med mittröse och kantvall*, 21 meter i diameter och 0,1-0,6 m hög. Det är knappast troligt att 1600-talets lantmätare skulle ha använt en knappt synlig stensättning som gränsmarkering. Troligare är att en betydande del av rösets stenfyllning slagits till väggrus och att det möjligen är i samband med det arbetet som en gravurna påträffades. Traditionellt bland arkeologer brukar gravrösen i princip räknas till bronsåldern och stenfyllda stensättningar till äldre järnålder.

Vid torpet Torshögen ligger ett gravröse som enligt Kjellmark är 20 m i diameter och 1,5 m högt. Enligt FMIS 15 m i diameter och 0,5-1 m högt (E1053). Kjellmark skriver att "det har berövats en massa sten och har säkert varit betydligt större". Den stora diskrepansen i angivna mått antyder att röset fortsatt har berövats stenar efter Kjellmarks besök. Den här nordliga delen av Väckelsång är mycket rik på gravrösen och stenfyllda stensättningar (egentligen låga, flacka rösen). Vad det beror på är inte helt utträtt. En hypotes är att en vik, eller vikar, av den dåtida Åsnen nådde fram till området, det vill säga att man med enklare båtar kunde ro och paddla in i den numer odlingsbara marken, i skydd från den öppna sjön. Han nämner också att *Högsbacken* och *Torshögen* fått sina namn på grund av de närliggande fornlämningarna, något som lätt kan instämmas i.

Omkring 250 m öster om Fiskestads skolhus fanns ännu för några år sedan (1928) ett stort, mycket vackert och välformat röse, benämnt Görle rör, alternativt Tranevallsröret (E994).

Men så togs här en dag all stenen i röset till stenkrossen. Så mycket vägmateriäl lär ha erhållits därav, att det räckte till 4-5 km väg. Ehuru röset låg på en klippa emellan åkrarna och inga fynd gjordes vid dess borttagande, talar allt för att det var ett forntida minnesmärke. Det var välformat och hade namn, och i gropar och sprickor i klippan under röset hittades svart jord och kol i myckenhet. Det kunde vara en så kallad kenotaf, kanske ett monument uppfört till minne av en märkesman, som omkommit på resor långt borta från hemmet. Röset i fråga låg å Fiskestad Norregård på en plats, som kallas Tranevallen. Röset hette också ibland Tranevallsröret. Den sägnen gick om rörets tillkomst, att en trollkärning en gång gått fram där i forna tider bärande en massa sten i sitt förkläde men så blev det hål på förklädet, och genom hålet föllo stenarna ned till marken och bildade det stora röset (Kjellmark, Värends fornminnen).

I FMIS anges fornlämningen som *röse plats för*, vilket är märkligt då den idag ser ut som en stensättning med kantvall enligt gängse myndighetsstrategi. Av "jord och kol i myckenhet" förstås att det handlar om en befintlig grav, inte en kenotaf. Att berättelsen inget förtäljer om benbitar eller andra fynd kan ha skäl som inte berättades för Kjellmark. Idag kan man se att nytt stenmaterial av mycket varierande storlek påförts graven. Vissa block är så stora att de bortförts från åkern med stenjätte eller stenvagn. Eftersom den yttre/nedre kanten är kvar kan dess diameter stegas till cirka 30 meter. Ett sådant gravröse kan ha varit 3-4 m högt, med tanke på hur de erfarenhetsmässigt brukar se ut. Före Fiskestadsjöns sänkning lär stranden, vid högvatten, ha nått upp till webbkartans 140-meterskurva, alltså gravröset var strandnära för 150 år sedan.

Vid husartorpet Korrö, strax söder om vägen Fiskestad-Boaryd, "ser man på en kulle ett röse av 15 meters diameter, ej särdeles högt och som vanligt berövat en hel del sten", skriver Kjellmark (E728). I FMIS anges röset till 10 m i diameter och 0,8 m högt samt att det mesta av stenpackningen är borta. Även i detta fall är det en avsevärd skillnad mellan de båda beskrivningarna. Vad det beror på är oklart. Olika steglängd hos upptecknare eller att stenar blivit grus? Kjellmarks eller FMIS uppfattning delas inte. Min bedömning är röjningsröse snarare än gravröse. Skälet är att röset ligger en bit ut i torparskogen, i förhållande till den egentliga bygden, samt att det ligger omgivet av hundratals, kanske tusentals odlingsrösen. Formen är otydlig och framför allt är materialet, stenarna, av det slag som är vanliga i odlingsrösen, det vill säga av mycket blandad storlek och med stort inslag av plockstenar. Men även vägnära odlingsrösen kan antas ha gått i stenkrossen.

På Kjellmarks tid var det ingen som diskuterade odlingsröseområden som potentiella fornlämningar, eller ens som registrerbara objekt. I FMIS antecknas ingen brasklapp om detta trots att man 2001 hade röjningsröseområden som prioriterad fornlämningstyp. Under min egen tid som representant för Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering (1979-1991) fick vi lära oss att inte ändra på föregångarnas val av tolkning eller antikvarisk status. Besiktningsförhållandena kan ha försämrats på de femtio år som passerat sedan den första inventeringen. Och visst kan det vara så, det visar inte minst den här skadegenomgången. Å andra sidan vet vi mer idag om kulturlandskapet, särskilt om komplexen med odlingsrösen och hur de ska tolkas i sammanhang med forngravar, torp med mera. Vid en eventuell exploatering av området där röset ingår blir det sannolikt så att en arkeologisk undersökning förordas före ett borttagande. Den antikvariska statusen i FMIS, fornlämning, är det faktum som vägleder i Länsstyrelsens beslut.

Å Fiskestad Krokagård, 100 m norr om en intill vägen mot gården belägen kulle med namn Aspekulle, å vilken finnes ett nedan omtalat gravfält från järnåldern (E1070), ligger ett sådant stort röse, 12-15 m i diameter och bestående enbart av stenar av en mansbördas storlek och tyngd. Det är ganska säkert att detta är ett gravröse. I odlingsrösen äro stenarna i regel mycket olika stora, från stora, mycket tunga, endast med spett eller kran – "jätte" – flyttbara block till små "klapper" (Kjellmark, Värends fornminnen).

Uppgiften om röse saknas i FMIS. Röset är fullständigt borttaget och marken uppodlad (E1203). Läget är typiskt för gravar av typen röse, på krönet av en höjd, samt att de består av ett tämligen homogent stenmaterial. Avståndet till närmsta väg är cirka hundra meter och det skulle knappast förvåna om röset gått i stenkrossen efter Kjellmarks besök. Intressant, det han skriver om odlingsrösen, att han var medveten om dem samt att hans syn på dem påminner starkt om vad vi anser om dem idag. Både röset och gravfältet vid Aspekulle ligger i södra delen av en mindre rygg, exponerat mot

Fiskestadsjöns gamla strandlinje. Måhända gick viken ännu längre mot norr under bronsåldern med tanke på det sjötippningsfenomen vi har att ta hänsyn till. Mer om sjötippning i bilaga 3n.

I Östad har det enligt uppgift funnits några gravrösen:

Ett bra nog stort rör borttogs för en del år sedan å Ekbackarna, intill Hans Olssonsgård (E1059). Man har för artikelförfattaren utpekat platsen, där röret låg intill en över åkrarna gående väg. Vid rörets borttagande fann man i botten av röret lerurnor och urnerester (Kjellmark, Värends fornminnen). Enligt FMIS borttogs röret på 1920-talet.

Kjellmark skriver om "ett större, numera oregelbundet men förut mera välformat röse å Boaryds Norregård, vilket kallas Pestgårdsröret". Var detta röse låg är oklart. Namnet tycks peka mot ett visst samband, dock inte nödvändigtvis sammanfallande, med den kolerakyrkogård (E1088) som ligger på Norregårdens mark. När marken uppodlades på 1870-talet, där kolerakyrkogården ligger, påträffades cirka elva begravingar. Kolerakyrkogården ligger något hundratal meter väster om den norra Norregården, enligt Lantmäteriets fastighetskarta.

Kjellmark skriver (s 20):

... på en annan karta, upprättad av lantmätaren Alexander Eklundh år 1786 över Boaryd, kan man inte undgå att märka särskilt å en plats omkring 200 m NO om Norregården en mängd å kartan utsatta runda rösen i Lundäng och Lundåker, vilka ägor då hörde till säteriet. Det är troligt att dessa rösen, åtminstone delvis, voro gravar i ett här förefintligt gravfält. Namn på åkrar, ångar och gårdar, var i ordet Lund ingår, är ju vanligen tecken till att på platsen varit byns begravnings- och kultplats.

Orienteringsuppgifterna kan tyckas förvirrande men 1786 fanns bara Norregårdens säteri och utgående från säteriet dåvarande placering stämmer Kjellmarks orientering. Den nuvarande norra Norregården är en senare utvidgning eller utflyttning i samband med laga skifte 1855. Kartan från 1786 innehåller mycket riktigt hundratals tecken för någon form av rösen, i de flesta fall rimligen odlingsrösen. Det största mäter 25 alnar, eller 15 m i diameter, det vill säga större än vad som är brukligt för odlingsrösen. Dessa anläggningar är sedan länge borta. Åkrarna i aktuellt område omges idag av stenmurar. Huruvida makadamslagarna har varit framme saknas det belägg för. I FMIS återges Kjellmarks text som *gravfält uppgift om* (E1089), något som är möjligt men långt från säkert. Det markerade och lagskyddade området i FMIS utgör bara en bråkdel av området i 1786 års karta. Dessutom ligger de största markeringarna i den gamla kartan, de förmodade gravarna, utanför det lagskyddade området i fastighetskartan. Det finns mera konstigheter i FMIS. Lämningstypen anges som *röse* men i beskrivningen står det *gravfält uppgift om*, enligt mätning i fastighetskartan cirka 160×40-90 m i nordnordvästlig till sydsydöstlig sträckning. I FMIS-beskrivningen ges också följande uppgifter: "I områdets norra del har en flintyxa och ett dolkblad av flinta hittats. I södra delen har en pärla och två flintspån hittats". Frågan är om det markerade området i FMIS borde benämnas boplats eller fyndområde istället.

Vid Norratorp, under Östad:

... finnes eller rättare har förr vid odling iakttagits små kullar med mylla och svart jord, i vilka man bland annat funnit sländtrissor, vilka dock numera förkommit. Det är enligt min erfarenhet troligt, att dessa omtalade kullar varit järnåldersgravar. Platsen ifråga kallas Hanängen och hör till Östad Gossagård. (Kjellmark, Värends fornminnen).

Dessa kullar omtalas inte i FMIS, däremot registrerades ett gravröse 11 m i diameter och 0,4 m h, cirka 20 m norr om en lada tillhörig Norratorp (E1046). Av FMIS framgår att röset är skadat och att det tidigare sannolikt varit högre. Det får sägas vara anmärkningsvärt att Kjellmark inte nämner detta röse. Besökte han platsen?

Röset i Norratorp (E1046) och ett stenlyft med järnkrampa i förgrunden. IMG_6930 (2).

Helt nära röset som tidigare omtalades på Hans Olssons gård ska några små jordblandade rösen, intill 4 m i diameter, ha funnits. Kjellmark menar att ett mindre gravfält kan ha legat här, detta bland annat med hänvisning till att det ligger ett block med älvkvarnar i närheten (E1058).

Å Väckelsångs Makagårds Backen fanns vid vägarbete omkring 1930 vid borttagande av en ramponerad gravhög med ännu kvarvarande 1 m tjock mull, vilken låg i norra – spetsiga – vinkeln mellan vägen Väckelsång-Uråsa och avtagsvägen mot Östad, rester av ett skelett samt där invid en spjutspets av järn från äldre järnåldern. Jag tror mig minnas, att man för många år sedan gjorde något liknande fynd ej långt därifrån intill vägen strax norr därom. Fynden ifråga torde kunna tydas så, att här förr funnits ett vid vägarnas framdragande, vid gårdars byggande samt vid odling osv förstört gravfält (Kjellmark, Värends fornminnen).

Den utpekade platsen ligger cirka hundra meter väster om Väckelsångs ödekyrkogård. Uppgiften saknar notering i FMIS men betecknas här E1204. I storskifteskarta från 1771 kallas marken Norra bol och var då varken bebyggd eller odlad. Vägavtaget mot Östad låg 1771 på samma ställe som på 1949 års ekonomiska karta. Idag ligger ett nytt avtag cirka 160 meter norr om det gamla.

Gravfältet (E1064) mellan kyrkan och hembygdsgården har skadats vid flera tillfällen. Kjellmark skriver att det 1907 fanns elva gravhögar av vilka två eller tre hade plundrats, varav en samma år.

På botten av den djupa grop, som var upptagen i denna senare, fann jag rester av ett människoskelett, bland annat en större del av ett kranium, som låg blottat här. Det påstods, att det var arbetare, som nyss förut haft sysselsättning ed taktäckning eller lagning av taket å kyrkan, som gjort grävningen.

Efter att gravfältet röjts från sly och buskar blev fler gravar synliga. Gravfältet omfattar idag cirka 50 gravar av olika typ: 15 högar, 25 runda stensättningar, tre rektangulära stensättningar, fem ovala stensättningar och två treuddar. Gravfältets skadades också i samband med utvidgningen av

nuvarande kyrkogård på 1940-talet. Det har vårdats med kulturmiljövårdsanslag fram till för ett par år sedan (Englund 2015a:14ff).

I Fiskestads by äro åtminstone två järnåldersgravfält att märka. Det ena av dessa är det förut nämnda på Aspekulle å Fiskestad Krokagård. Ifrågavarande kulle är belägen invid vägen mot Krokagård. Den är hög och vacker. Där finner man 4 stycken vackert välvda jordblandade rösen grästorvstäckta rösen eller högar, som man då bör kalla dem. Runt om är jorden uppodlad, varför det är möjligt, att dessa fyra högar utgöra en liten rest av ett större gravfält, som i övrigt blivit förstört genom odling i gamla tider. En del odlingssten, uppbruten från åkrarna omkring, är uppkörd och lagd över en stor del av kullen, vilket i någon mån skämmer den vackra fornminnesplatsen. För i tiden skall traktens ungdom haft sin lek- och samlingsplats på Aspekulle. Enligt vad de gamla säga sig ha hört omtalas, skall på kullen i forna dar ha stått en väderkvarn. Det anses vara möjligt att det var en kvarn, som en regementsskrivare Nyman i slutet av 1600-talet omtalas hava uppfört i Fiskestads by. I södra kanten av kullen invid vägen till Krokagården ligga murrester efter en gammal byggnad. Det säges, att här legat en linbasta, som för länge sedan brann upp, varvid en gumma blev innebränd. Baste-Sara har sedan varit en spökfigur, med vilken man brukat skrämma barn. Kanske hade man byggt bastan över lämningarna efter kvarnen (Kjellmark, Värends fornminnen).

I FMIS benämns två högar och två stensättningar, varav en stensättning som möjligen rester efter en treudd. Fornlämningarna på Aspekulle (E1070) är numer inte särskilt vackra, skadade av väg, odling, ditlagd odlingssten, kvarn och linbasta. Kullen i sig är synlig från långt håll och ligger med utblick mot Fiskestadsjöns gamla strandlinje.

Aspekulle, på högsta punkten i Fiskestad, med resterna av ett litet gravfält, troligen från järnåldern.

På Fiskestad Korpagårds ägor, intill en före detta vik av Fiskestadsjön och delvis på en bergknalle, ligger ett svårtolkat gravfält. Arkeologer som varit där efter Fabian Karlsson kan på sin höjd se hälften av de fornlämningar som Karlsson tyckte sig se. Gravfältet förefaller inte ha blivit av med stenar, möjligen har stenar tillkommit efter att Karlsson gravskiss upprättades 1935. Skadeläget är således svårbedömt. Återkommer till denna plats under rubriken *Gravfält* nedan.

Kjellmark nämner (s 17) att det ska finnas ”mycket små jordblandade rösen nära vägskalet mot Horsholmen, som synas vara gravar i ett kanske en gång större gravfält”. Bedömningen i FMIS att dessa odlingsrösen ingår i ett röjningsröseområde är förmodligen korrekt.

Vid Ekefors Lilla gårde, på en bergklack, ligger enligt Kjellmark en rubbad treudd och strax intill ett mindre röse. I sluttningen öster därom är ett hästskoformat, vallformat röse och han bedömer att åtminstone de båda förstnämnda ingår i rester av ett gravfält. FMIS omtalar en kvadratisk stensättning och en oregelbunden stensättning, den senare möjligen en förstörd treudd (E1130). Något märkligt är det, att Kjellmark inte identifierade den mycket tydliga kvadratiske stensättningen med kantkedja. Ett "mindre röse" verkar svårligen stämma med måtten enligt FMIS, 9x5 m. Bergknallen omges på tre sidor av ett röjningsröseområde och möjligen ska de omtalade lämningarna inräknas här, utom den kvadratiske stensättningen.

I Boaryd, på Säteriets åker som kallas Gärdet, schaktades fem jordblandade rösen bort omkring 1850 varvid man påträffade järnföremål, enligt Kjellmark. Närmare beskrivning saknas. I FMIS görs en koppling till R289:1 (E1092) i excerptsamlingen. Denna registerpost omtalar främst ett röse som togs bort på 1860-talet och att röset finns markerat på karta över laga skiftet 1858. Kartan redovisar en större rundel och ett drygt tiotal mindre rundlar i Gärdet. Det är omöjligt att numer avgöra om någon av dessa sammanfaller med de fem jordblandade rösen, eller om de var odlingsrösen. Förutsatt att ringen för röset inte är schablonmässigt utförd utan något så när skalenlig var rösets storlek cirka 15 meter i diameter.

Strax söder om Gärdet finns en annan åker, kallad Fnöket, i vars mitt är ett röse som anges till 12 m i diameter av Kjellmark, 8 m i diameter enligt FMIS och 1 m högt (E1134). Kjellmark bedömer att röset är en sista rest av ett förstört järnåldersgravfält. I Fnöket, Sandåkern och Ängagärdeslyckan har det påträffats glasflusspärlor, vilka var medhavda eller givna som gåvor i vikingatidens gravar.

Kjellmark skriver vidare om Boaryd att ett "järnåldersgravfält torde ha legat i nordöstra delen av byn å K Magnussons ägor i Mellangården". Vad som avses med ordvalet "torde" är oklart, annat än att Kjellmark själv är osäker på uppgiften.

På Ekebacken i Nistingsö skönjer Kjellmark ett gravfält i form av rösen vilka han menar ligger i rader samt att de är belamrade med odlingssten från sen tid. I kanten av backen har det påträffats en sländtrissa, vilket han anser stärker tanken på ett gravfält från järnåldern. I FMIS görs bedömningen att det är fråga om fossil åkermark bestående av ett tiotal röjningsrösen (E848), vilket är en rimlig bedömning.

På lägenheten Lyckås i Väckelsångs by fanns "fordom ett stenkummel eller rör, 'där draken under solskensdagar sågs sola sitt silver'", enligt ortsbefolkningen och P G Vejde 1908 (E1372). (Kjellmark Värends fornminnen sid 19.)

På en karta från 1685 markeras en hög i gräns, kallad Hanehög (E1023). Högen är genom täktverksamhet bortagen sedan länge men beskrivs i en annan karta från 1791 som "Hanehög, en tämmeligen hög och rund jordkulle med klappersten blandad". Enligt samma karta fanns en naturlig källa öster om högen.

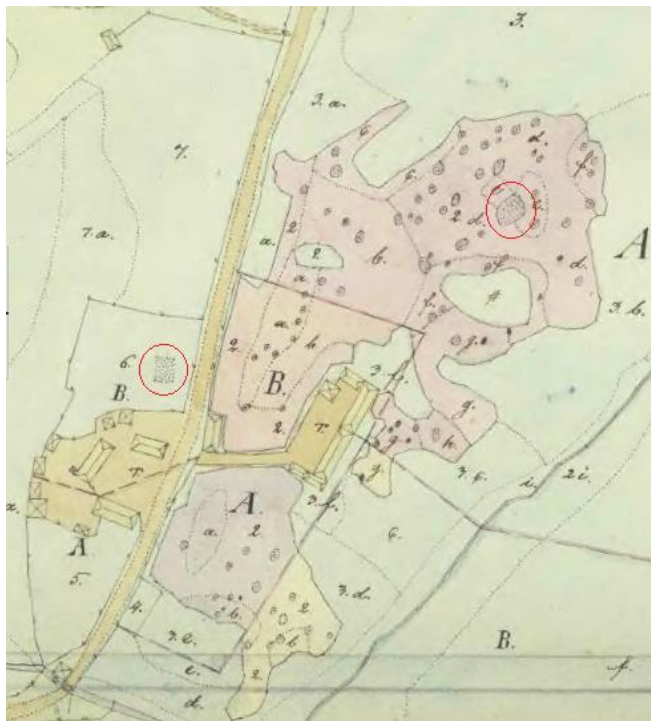
Några rätt så osäkra fornminnen, som jag i min föregående artikel glömde omnämna, äro följande: en rest sten (E1193) som enligt en mig given gammal uppgift skulle finnas på en ö, Rävön, i Hyllesjön, samt ett gravröse strax väster om Hallagården i Väckelsångs by och vidare en del små misstänkta rösen vid Hjärpatorp på vägen till Väcklingeö. Dit få även räknas följande två: en domarring, som jag hört omtalas skulle finnas på Botahults ägor, och

som ej ännu av någon kännare hunnit granskas, och ett stort röse på en vacker ekbacke ute i åkern på norra sidan om Lidhemsallén., som man ej kan vara säker på om det är ett fornminne eller ej.

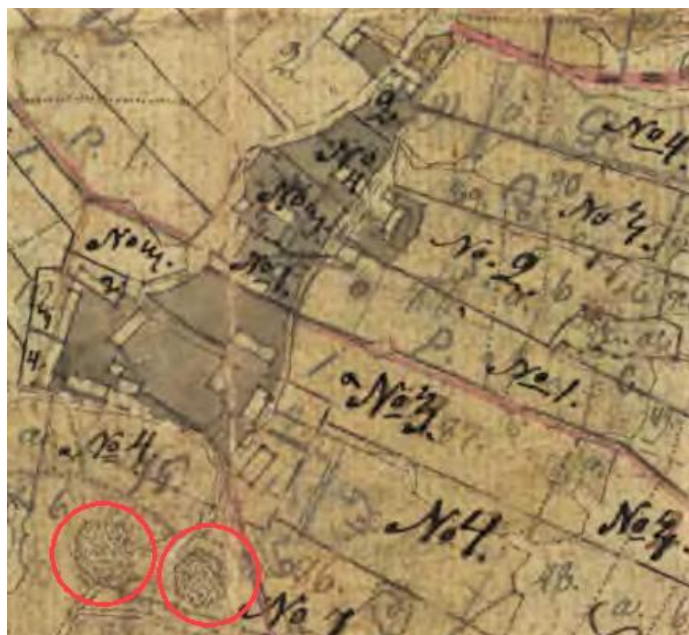
Den resta stenen på Rävön har inte besökts. Röset (E86) väster om Hallagården är urplockat och fyllningen har förmordligen gått till makadamslagning. Röset, som kallas *Pikarör* enligt Kjellmark, är kraftigt skadat och idag närmast ovalt 19x15 m stort och upplagt kring ett stort stenblock. Kring Järpatorp ligger ett omfattande område med odlingsrösen (E8) som även innesluter flera andra torp. Domarringen i Botahult är obekant, såvida inte en sammanblandning med Elofshult har skett. Dit förlägger traditionen en domarring som dock knappast är en domarring (E1084, R10:1) men tas upp som *naturbildning med tradition* i FMIS. Det ligger flera stora ansamlingar av röjda stenar på den före detta golfbanan på Lidhems säteris marker (E1482). Inga av dessa antyder idag att de skulle vara forn lämningar, eller ens att de skulle överlagra forngravar, även om läget för dylika är utomordentligt bra. De bästa odlingsmarkerna i Väckelsångs socken tillhör säteriet. Forngravar, oskadade, skadade och borttagna, finns på säteriets marker, men bara där det inte har odlats.

Kartjämförelser

Skifteskartor och andra äldre kartor innehåller regelmässigt markeringar som markerar gravar och odlingsrösen. Det kan antas att dessa markeringar är schablonmässigt utritade, varför antal och storlekar inte stämmer. Ibland redovisas större ansamlingar av stenar. I kontrollerbara fall har det flerfallt visat sig vara forngravar som döljs bakom markeringarna, i andra fall är tolkningen mer osäker.

Exempel: Karta visande Kvarnamåla vid storskiftet. I gårderna finns flera odlingsrösen markerade samt ett ca 13x10 meter stort rör på höjden norr om den östra gården, samt ett rektangulärt cirka 9x5,5 meter stort rör norr om den västra gården, båda markerade med röd ring (detalj ur lantmäteriakt Kvarnamåla 1, storskifte 1825). Av handlingarna till skifteskartan 1912 framgår att berget går i dagen och att det finns två "stenrösen" på toppen samt att det rektangulära röret är borttaget (Lantmäteriakt 07-VÄC-182, laga skifte, 1912).

Detalj ur lantmäteriakt: 07-VÄC-21, storskifte i Fiskestad 1820. Observera två markeringar av den typ som brukar innebära rösen, sannolikt gravrösen, belägna på högsta punkten i Fiskestad, ungefär där ladan tillhörig Herragården i Fiskestad står idag. Notera att vägen från Dagsagård och Sandgård kommer från sydöst och passerar i det ena rösets kant.

Vägunderhåll

Makadamslagning har redan nämnts ovan. Makadamslagningens metodens uppfinnare John Loudon MacAdam, född 21 september 1756 i Ayr, Skottland, död den 26 november 1836 i Moffat, Skottland. Han var en skotsk ingenjör och uppfinnare av "macadamisation", en effektiv och ekonomisk metod för att bygga vägar. MacAdam var väginsektor, fick sin metod antagen för hela England 1823 och blev 1827 överinspektör över rikets vägbyggnader. Begreppet makadam(isering) var rätt allmänt använt redan på 1820-talet (wikipedia). När metoden kom till våra trakter har inte gått att ta reda på, men den kan ha brukats uppemot hundra år, 1830-1930.

Ur en uppsats *Vägssystemet 1870 och idag*, av Sandra Bornemo, som i första hand berör förhållanden i Östergötland, men har allmänt intresse, har följande utdrag om vägskötsel hämtats:

Under 1700-talet kom en rad lagstiftningar som rörde vägarna, t.ex. 1734 års väglag. Men fortfarande fanns ingen organisation som särskilt hade hand om dem. Först på 1800-talet tas den frågan upp på allvar. 1813 tillsattes "Kommittén för väganläggningar i rikets norra landskap". Men kanalfrågorna var tydligen fortfarande viktigare för 1827 inrättas en avdelning i Storamiralämbetet för dessa frågor. Chef för denna avdelning var ingen mindre än Baltzar von Platen. 1840 upplöstes ämbetet och avdelningen för kommunikationer med den. Vägfrågorna stod återigen utanför den statliga förvaltningen. Samma år framlades en proposition till riksdagen som, kortfattat, innehöll motiv för en förbättring av kommunikationerna. Nu fick vägfrågorna till sist en speciell behandling. Ganska exakt ett år senare bildades "Kongl. Styrelsen för Allmänna Wäg- och Wattenbyggnader". De byter 1891 ut 1734 års väglag och innan dess, 1883, bytte de namn till Wäg- och Wattenbyggnadsstyrelsen.

Ett namn som spelat stor roll för det ökade intresset för vägfrågorna var Axel Erik von Sydow. I en skrift från 1840 skrev han att ingen annan gren inom den svenska statshushållningen blivit så åsidosatt som vägarnas underhåll. Detta hade, enligt A E von Sydow, lett till att Sveriges vägstandard var mycket sämre än utomlands. Han tyckte att vägarna skulle rustas upp med hänsyn till näringslivets behov av transporter. Vidare hade han synpunkter då det gällde anslag för vägbyggandet i hela Sverige. A E von Sydow menade att ett årligt anslag behövdes för att få ordning på vägarna. Axel Erik von Sydow, blev senare chef för "Kongl. Styrelsen för Allmänna Wäg och Wattenbyggnadsstyrelsen.

1891 års väglag innebar att landet då delades in i 358 olika väghållningsdistrikt som omfattade, som tidigare, ett härad. Fortfarande låg då vägunderhållet på bönderna genom naturaprestationer. Nytt med lagen var att en vägskatt uttogs, som kom att ingå i en för varje distrikt gemensam vägkassa. Vägkassan förvaltades av en vägstyrelse och ur kassan togs pengar till vägbyggnad, vinterväghållning, underhåll, förvaltningskostnader m m.

Den ökade vägtrafiken under 1900-talets början medförde en stegring av vägunderhållskostnaderna. Då väghållningsdistrikten hade svårt att klara dessa utgifter fick staten hjälpa till att finansiera. Genom att 1923 införa skatt på motorfordon och 1924 på bränsle fick staten medel att öka väghållningsbidragen. Tanken var att eftersom bilarna skärpt kraven på vägarna vore det också rimligt om de deltog i underhållskostnaderna.

I protokollböcker från Lysings Härads vägstyrelse kan man läsa hur väghållningsfrågor behandlats vid sammanträden och vägstämmor med styrelse och väghållningsskyldiga. Innan 1916 behandlades mest hur vägarna skulle skötas och av vilka. Efter år 1916 skedde en förändring av innehållet i mötena. Bilens införande stod då som nästan ensamt behandlingsämne.

"De förut för automobiltrafik upplåtna vägarna anses fortfarande lämpliga. Äfvenså nyanlagda vägarna från Åby K:a till länsgränsen mot Småland. Beträffande öfriga inom Häradet belägna vägar äfven sådana som innehåller 3.6 met bredd anser vägstyrelsen ej lämpliga för allmän automobiltrafik. Utan skulle en sådan upplåtelse föranleda stora olägenheter och faror för öfriga vägförande." Frågorna om vilka vägar som skulle upplåtas till bilen och hur möte med densamma skulle gå till blev det vanligaste ämnet på mötena från och med 1916, och ett antal bestämmelser som den ovanstående finns i protokollböckerna.

En ny väglag som ersatte den från 1891 kom 1934. De 358 vägdistrikten slås nu samman till 170. Detta gör att väghållningen kunde skötas på ett mer rationellt sätt. Fortfarande var den en kommunal angelägenhet. Vägdistriktet låg under uppsikt av länsstyrelserna och Kungliga Vatten- och vägbyggnadsstyrelsen. För varje vägdistrikt skulle det finnas ett förvaltande och verkställande organ - vägstyrelsen.

http://hembygdsbok.odeshog.se/uploads/entry_documents/2055/vagsystemet_1870_och_i_dag.pdf?1486317810

När makadamslagningen kom igång i våra trakter är inte lätt att reda ut, vilket inte heller är syftet. Frågan är om bönder med vägunderhållsskyldighet slog makadam tidigt eller om detta infördes efter bildandet av vägstyrelserna.

Spånga den 1/10-22
D. N. 6

Komunalnämnden i Spånga!

Som det försports att åtskilligt arbete kommer att beredas härvarande arbetslösa i form av makadamlagning, skulle det under vanliga förhållanden hälsats välkommet. Det är dock med blandade känslor när man fick höra de priser hrr Komunalnämnden åsatt arbetet ifråga. De arbetslösa, vilka tagit frågan i övervägande, vill härmed vördsamt göra det uttalandet, att 12 kr. pr. kubm. för slagning av makadam bör sättas som minimum, jämte fria verktyg. Uttagning ur bärget bör räknas för sig. Arbetsförtjänsten å samme arbete i fjol torde till fullo bevisa att detta pris icke var något till övers att betala bostad och föda m.m. för man med familj. Det är med tunga händer de arbetslösa förordning beslutat att 3 representanter (fackmän) för att om möjligt, med hrr Komunalnämnden träffa nöjdhetsöverenskommelser så hjälpen af stenar på peppret med ty iföljande inbrygna under-stöd.

I förhållande på att hrr Komunalnämnden måtte behjälta de arbetslösa framställning härövan och i sin mån hjälpa de arbetsl. i deras bekymmersamma och behjäljansvärda ställning tackar.

Förbindlighet

Spånga den 9 jan. 1923

i
Spånga Arbetslösa Föreningens vägnar
Styrelsen

I handskriften ovan läses:

Komunalnämnden i Spånga!

Som det försports att åtskilligt arbete kommer att beredas härvarande arbetslösa i form av makadamlagning, skulle det under vanliga förhållanden hälsats välkommet. Det är dock med blandade känslor när man fick höra de priser hrr Komunalnämnden åsatt arbetet ifråga. De arbetslösa, vilka tagit frågan i övervägande, vill härmed vördsamt göra det uttalandet, att 12 kr. pr. kubm. för slagning av makadam bör sättas som minimum, jämte fria verktyg. Uttagning ur bärget bör räknas för sig. Arbetsförtjänsten å samme arbete i fjol torde till fullo bevisa att detta pris icke var något till övers att betala bostad och föda m.m. för man med familj.

Det är med tanke härpå De Arbetslösas förening beslutat utse 3 representanter (fackmän) för att om möjligt, med herrar Komunalnämnden, träffa nöjaktiga överenskommelser, så hjälpen ej stannar på papperet med ty åtföljande indragna understöd.

I förlitande på att hrr Komunalnämnden måtte behjätta de arbetslösas framställning härövan, och i sin mån hjälpa de arbetsl. i deras bekymmersamma och beklagansvärda ställning tecknar,

Förbindligast

Spånga den 4 jan 1922

Å

Spånga Arbetslösas Förenings vägnar

Styrelsen

Utgiven av: Objekt-ID: Stockholms stadsarkiv. SE/SSA/0550A Spångaarkiven I Spånga kommun/E I:2. CC-BY

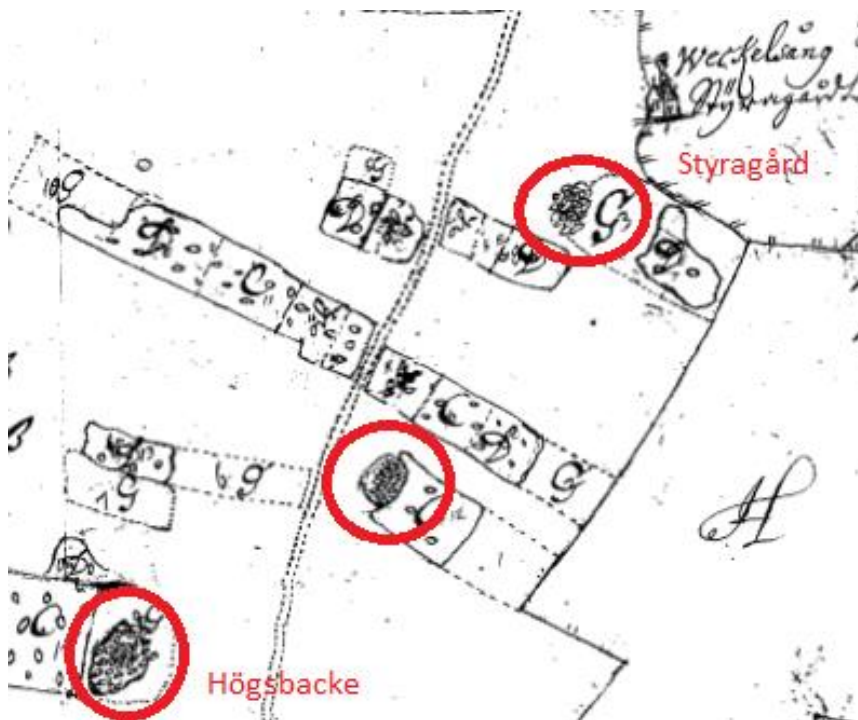
Ovanstående skrivelse behandlar villkoren 1922 för makadamslagarna i Spånga. Det var betydligt lättare för makadamslagarna i Väckelsång, som inte behövde bryta berg, utan lättvindigt kunde plocka stenar från brons- och järnålderns rösebyggda gravar.

Fabian Karlsson nämner på några ställen i sina handskrifter om makadamslagning. I skrivelse till Kjellmark omtalas att "Invid vägkanten står en sten med en stor oval fördjupning som nog uppstått vid makadamslagning, liksom skålarna i hållarna vid Högsbacke". Stenen som avses ligger cirka 125 m väster om Högsbacke och är något osäker till sin karaktär.

En förmodad makadamslagningsten belägen på ett numer tämligen ramponerat gravfält 125 m väster om Högsbacke.

I nedanstående kartutsnitt, mellan Högsbacke och Styragård, utritades tre stora rösen 1698. Det närmast Styragård är helt botttaget (E1145), det vid Högsbacke är kraftigt reducerat och har två närliggande makadamslagningstenar (E1056). Röset där emellan består av en kvarvarande bottenring av stenar (E139).

Lantmäterimyndigheternas arkiv: 07-VÄC-117, 1696.

Kjellmark noterar i Värends fornminnen att:

Å Wäckelsång Makagårds ägor på obebyggda lägenheten Högsbacken nära intill västra sidan av landsvägen mellan Wäckelsång och Uråsa, mitt för avtagsvägen mot prästgården finna vi då ett stort mycket utplockat kummel, som synes hava haft en ring större stenar runt basen, s.k. fotkedja. På platsen nära röset ligga två stenblock, vardera med en skålförmig fördjupning, uppkommen genom stenkross-slagning av sten ur gravröset till vägändamål. Det är ledsamt att se, att det en gång säkert mycket vackra fornminnet på detta sätt blivit ramponerat. Ursprungliga diametern å nämnda röse var minst 18 m.

I FMIS benäms fornlämningen stensättning (E1056, R30:1), på grund av sin nuvarande form, 18 m i diameter och 0,5-1 m hög samt som det uttrycks: "I mitten finns ett fåtal stenar". Det senare ger stöd för Kjellmarks tolkning. Beteckningen borde vara *röse rest av*, snarare än stensättning.

De två makadamslagningsstenarna vid gravröset på Högsbacke. Röset i bakgrunden i höger bild.

**Fornminnena
förvandlades
till makadam**

Åtta rösen äro
helt förstörda.

**Otrolig gravvandalism
i Växiötrakten.**

Rubrik i Jönköpingsposten 28/8 1931. Smålands museums magasin.

Ett 80-tal meter norr om skolan i Väckelsång ligger på ett berg (Fåraberget) ett litet gravfält med ett sannolikt makadamslaget röse på högsta punkten. Kvar är endst delar av den yttre ringen.

Makadamslaget gravröse som ligger på berg intill Gamla byvägen i Väckelsång (E1068). Fyllningen invändigt är helt borttagen. Delar av en yttre ring av bottenstenar kan följas i svag högerböj.

Inte bara gravar skadas. I de större röjningsröseområdena med talrika röjningsrösen kommer många till skada, av olika skäl. Främst vid jordbruk, skogsbruk, grustagning och vägbyggen.

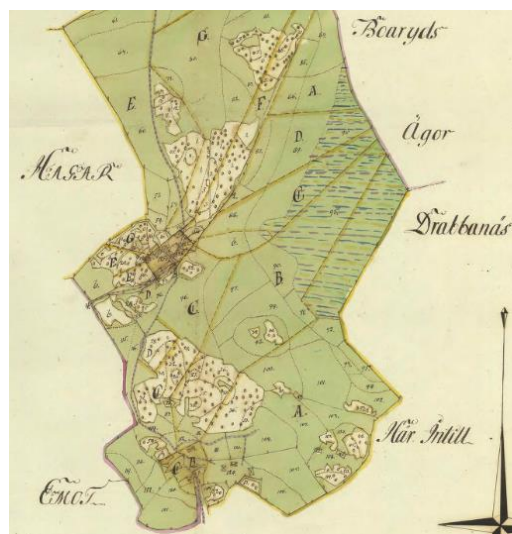
Pågående grustagning i ett cirka 170×100 m stort område med troliga torparrösen.

Bostadsbyggande

Det vittnas av några sockenbor att odlingsrösen lades under bottenplattan i källaren när man byggde hus, ett sätt att dränera eftersom marken inte sällan var fuktig där hus restes. I äldre stenhus kan grund och väggar vara intill 1 meter tjocka och flera meter höga.

Jordbruk

Det moderna jordbruket har naturligtvis förändrat landskapet i mycket hög grad. Inte minst gäller detta alla små odlingsrösen och gravar som tagits bort från åkrarna i samband med jordbrukets omarrondering vid skiftena och vid jordbrukets mekanisering. Från spett, till trefötter, så kallade stenhjättar, till stenvagnar med lyftkran har stenar, och under 1900-talet stora block, förflyttats till åkerkanter och stenmurar.

Exempel på röjningsrösen i åkermark. Lantmäteristyrelsens arkiv: Detalj ur lantmäteriakten Väckelsångs socken, Boarydsudd nr 1, Storskifte på inägor, 1801.

Exemplen kan lätt mångfaldigas. Alla byar och gårdar har haft åkrar med röjningsrösen. Alla torp likaså.

Notera att även de små lyckorna i Hönebols norra del har röjningsrösen. Lantmäteristyrelsens arkiv: Detalj ur lantmäteriakten Väckelsågs socken Hönebol nr 1-2, Storskifte på inägor, 1805.

Fabian Karlsson nämner i förbigående i en av sina handskrifter att "Under 1800-talets senare hälvt grävde man täckdiken, som fylldes med klappersten från åkrarna och som täcktes med enris" (1961). Röjningsrösen kördes ut på sjöars isar om vintern för att sjunka till botten om våren, en hypotes som några sagesmän har bekräftat.

Skogsbruk

I och med att projektet Skog & Historia startade 1996 började även skador på forn- och kulturlämningar i skogsbruket uppmärksammas. En första rapport om skadefrekvenser publicerades av Riksantikvarieämbetet 2006. Skadeläget sammanfattades enligt följande:

Många av de fornlämningar som ligger inom områden där man bedrivit skogsbruk har utsatts för åverkan. Den här studien, som gjorts i tre län (Kalmar län, Värmlands län och Västerbottens län), visar att 38 % av alla kända fornlämningar utsatts för åverkan i samband med avverkning. Inom områden som markberetts är det 40 % som utsatts för åverkan. Även de områden som hör till fornlämningen (fornlämningsområdet) har utsatts för åverkan, 60 % i samband med avverkningen och 87 % inom områden som markberetts. Märks fornlämningarna ut innan arbetena påbörjas minskar omfattningen av åverkan endast marginellt. Även om de grova skadorna på de enskilda objekten är färre än de var enligt en undersökning som gjordes 1999 har åverkan totalt sett skett vid fler tillfällen. De grövsta skadorna uppstår fortsatt vid markberedning. Den vanligaste orsaken till åverkan är att man i mindre omfattning än tidigare avlägsnar riset från fornlämningarna efter avverkningen. Ytterligare ett resultat är att ärendegången mellan myndigheterna inte tycks ha fungerat som det är tänkt. Inför en avverkning ska en avverkningsanmälan göras till Skogsvårdsstyrelsen (efter 2006-01-01 Skogsstyrelsen). Finns det fasta fornlämningar inom det område som skall avverkas, skall enligt praxis avverkningsanmälan skickas vidare till länsstyrelsen (det krävs alltid tillstånd från länsstyrelsen om man skall plantera eller markbereda ett område där det

finns fasta fornlämningar). Av de avverkningsanmälningar som ingår i undersökningen har emellertid endast knappt hälften diarieförts av länsstyrelsen. (Studie av skador på fornlämningar i skogsmark Rapport från Riksantikvarieämbetet 2006:2. <https://www.raa.se/publicerat/9172094311.pdf>)

Efterhand har länsstyrelsernas handlägningsrutiner skärpts, dock utan att det från början hade någon egentlig effekt på skadefrekvensen. Det är först på senare år som skadefrekvensen minskat något.

Ett pressmeddelande från Skogsstyrelsen daterat 12 februari 2020 rubriceras: *Skador på fornlämningar minskar till ny lägstanivå*. Skogsstyrelsen sammanfattar:

Skador på forn- och kulturlämningar i skogen som uppstått i samband med skogsbruk minskar för andra året i rad. Det visar Skogsstyrelsens senaste uppföljning av nästan 1 000 lämningar i skogen. Årets resultat är det bästa sedan mätningarna började för åtta år sedan... För att markera att det finns en kulturlämning i skogen eller på ett hygge används så kallade kulturstubbar, träd som kapats i 1,3 meters höjd. Det har visat sig vara en effektiv metod att minska skadorna. Andelen kulturlämningar med kulturstubbar fortsätter att öka. Där man använder kulturstubbar är skadorna mycket lägre än där man inte använder några stubbar alls. <https://www.skogsstyrelsen.se/nyhetslista/skador-pa-fornlamningar-minskar-till-ny-lagstaniva/>

De vanligaste skadetyperna är körskador och markberedning. Framdragning av nya skogskörvägar, felaktiga timmerupplägg, övertäckning med ris förekommer också. För tiotalet år sedan var inte länsstyrelsens planeringsunderlag (FMIS) kongruent med Skogsstyrelsens (Kotten) vilket innebar olika vägval för maskinföraren. De kunde skilja upp till 20 meter i orientering mellan de båda registren. Förhoppningsvis är denna diskrepans numer justerad.

Avverkning av skog är tillåten i fornlämningar, förutsatt att dessa inte kommer till skada. Markberedning är däremot inte tillåten förutom när det gäller röjningsröseområden. I dessa brukar accepteras så kallad fläckmarksberedning, vilket innebär att "humuslagret flås av och mineraljord blottläggs fläckvis i förband som motsvarar planteringsförbandet. Mineraljordsytorna görs c:a 0,4 m breda och 0,4–1,5 m långa" (<https://www.skogen.se/glossary/flackmarkberedning-flackhackning>). Plöjning och harvning är alltför förstörande och är inte tillåtna metoder på fornlämningar, inte heller inom den skyddszon som omger fornlämningar.

Nya rutiner för skogsbruksåtgärder infördes 2019-09-01. Tidigare skickade markägare avverkningsanmälningar till Skogsstyrelsen som sedan vidarebefordrade dem som berörde forn- och kulturlämningar till länsstyrelsen för villkorade beslut. Den nya rutinen innebär att markägaren måste söka tillstånd hos länsstyrelsen om skogsbruksåtgärden berör forn- eller kulturlämningar.

Om dina planerade arbeten påverkar fornlämningar krävs det tillstånd eftersom fornlämningar är skyddade av kulturmiljölagen och inte får rubbas, tas bort, grävas ut, täckas över eller skadas genom bebyggelse, plantering eller andra åtgärder. Du behöver tillstånd för att bland annat:

- markbereda
- plantera
- stubbryta
- naturvårdsbränna

anlägga eller bredda skogsbilsväg
markavvattna i skogsmark

<https://www.lansstyrelsen.se/kronoberg/om-oss/nyheter-och-press/arkiv-nyheter-2019/2019-08-19-andrade-rutiner-vid-anmalan-om-avverkning-eller-anlaggning-av-vag.html>

Exempel på hur markberedning inför skogsplantering skadar röjningsrösen.

Röjningsrösen far illa vid nybyggnation av vägar, inte minst vägar som anlagts för att underlätta ett modernt skogsbruk. I detta fall har röset skurits mitt itu.

Kringdraget röjningsröse på skogskörväg.

Överväxning

Ibland anas att kulturmiljölagstiftningen har negativ effekt på forn- och kulturlämningarnas tillstånd. Hos markägare är inte alltid skillnaden mellan kulturlämning och fornlämning begriplig, eller vad som är vad ute i markerna. De flesta känner till att man inte får röra fornlämningar, men inte var gränsen går mellan vad man får och inte får göra. För säkerhets skull lämnas lämningarna som om de vore behäftade med pest. Detta, när det sker, får orimliga konsekvenser. Exempelvis när markerna runt en torplämning avverkas men inte på torpgrunden. Effekten blir ett litet träd- och busknie, mitt i avverkningsytan, där kanske torpskylten skymtar men inte husgrunden. Det är tillåtet att avverka träd på gamla övergivna torpgrunder. Länsstyrelsens eller Skogsstyrelsens medgivanden behövs inte i detta fall.

Torpet Eneberg. Skylten är väl synlig, däremot inte torplämningen, som är fullständigt förbuskad. Skylten som knappt syns (röd ring) vid torplämningen till höger finns i Boarydsudd.

Agrara lämningar

I de flesta fall brukar författare av sockenhistoria börja med spåren från äldsta tider och gå framåt i sin beskrivning över ett avgränsat område. Här föredras att inleda med de agrara lämningarna eftersom de dels är många till numerären och i flera fall ytmässigt mycket stora och innefattar inte sällan bebyggelselämningar och andra spår efter människors markutnyttjande.

Inom Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering har de agrara lämningarna liksom de skogliga lämningarna uppmärksammats relativt sent, i varje fall i förhållande till forngravar, borgar, runstenar och dylika monument. Uppfattningar om fossil åkermark har förändrats kraftigt över tid. Vid den första inventeringsomgången 1938-1977 ansågs den arkeologiskt ointressant.

Men efter att kulturgeografer och grävande arkeologer med början på 1960-talet genomfört studier i agrara fossila landskapavschnitt ökade intresset succesivt. De kulturgeografiska och arkeologiska undersökningarna i Halleby rönste stor uppmärksamhet (Lindquist 1968, Baudou 1973). De var banbrytande inom agrarhistorisk forskning. I detta sammanhang ska också geografen David Hannerberg nämnas. Han utkom med boken *Svenskt agrarsamhälle under 1200 år*. I hans forskning ligger tonvikten på det kamerala materialet (1971).

Inventerande arkeologer utförde specialstudier av kulturlandskap från mitten av 1970-talet (Klang 1975). 1981 återkom Klang med en artikel om fornminnesinventering och agrarhistoria vari ges flera exempel på närstudier av agrarhistoriska lämningar som uppdagats i samband med inventeringarna i slutet av 1970-talet (Klang 1981).

I takt med att inventeringen började prioritera vissa fossila element (terrasseringar, åkerparceller, ryggade och välvda åkrar med flera) följde kulturgeograferna efter i arkeologernas spår med noggranna karteringar och partiella utgrävningar. Detta blev mycket tydligt när inventeringen kom till Västergötland i början av 1980-talet och resulterade i rapporter av exempelvis Mascher (1986), Vestbö (1988) och Connelid med flera (1993). Från kulturgeografiskt håll var man inte nöjd med hur inventeringen bedrevs angående fossil åkermark vilket utmynnade i skarp kritik (Widgren 1986).

Stenröjning i olika generationer i Ekeryd. I förgrunden ett röjningsröse från tiden före jordbrukets mekanisering. Hitom den moderna åkern är en stenmur med stenar av mansbörda i botten och block borttagna med stenjätte eller stenvagn ovanpå. Ute i åkern ligger ett mycket stort vällagt odlingsröse, med kallmurad yttersida, som möjligen började anläggas på medeltiden och som fortfarande tar emot stenar.

Röjningsröseområden (hackerör), utan andra formelement, kom att uppmärksammas på allvar under 1980-talet. Först genom så kallade blåmarkeringar utan numrering och beskrivning i myndighetens fornminnesregister. 1986 genomfördes ett mindre antal pilotprojekt, arkeologiska undersökningar av röjningsrösen som låg i nära anslutning till forngravar, och man konstaterade att tidsmässig samhörighet rådde, alltså inte bara den rumsliga samhörigheten. Beskrivningar och kartmarkeringar blev noggrannare och följande år blev även röjningsröseområden utan kontakt med forngravar i någon mån registrerade som fornlämningar och från och med 1992 genomfördes detta generellt när det gäller den äldsta typen av röjningsrösen (egentligen odlingsrösen), så kallade hackerör. Även medeltida röjningsrösen erhöll fornlämningsstatus, däremot inte de så kallade torparrösen som ansågs sentida och därmed mindre intressanta. Efterhand har det visat sig att den teoretiska tredelningen av röjningsrösen (Gren 1997:136f) har varit svår att använda i fält, vilket inneburit att påtagligt många röjningsröseområden erhållit fornlämningsstatus på tveksamma grunder. Omarbetningen av KML, 2014-01-01, innebär dock alla lämningar anlagda före 1850 är fornlämningar, det vill säga om det kan beläggas att de verkligen är anlagda före 1850. Röjningsrösen torde med mycket stor säkerhet kunna hävdas, att så gott som samtliga, har anlagts före 1850 och att de därmed ska klassificeras som fornlämningar.

2013 hölls ett seminarium på Jönköpings länsmuseum kallat *Agrarlämningar i det nutida samhället*. Under seminariet diskuterades hur grävande arkeologer och länsstyrelsernas handläggare har

förhållit sig till lagstiftning (KML) och Riksantikvarieämbetets rekommendationer (Gren 1997). Bland flera skriftliga inlägg märks bland andra Peter Normans artikel: *Hur en kunskap kan växa fram – en berättelse om hur röjningsröseområden kom betraktas som fornlämningar*. Åsa Alering studerade förhållandena i Kronobergslän i artikeln: *Fossil åkermark – ett inlägg om fornlämningars olika värde*. Fredrik Engman med flera sammanfattade utvecklingen inom Jönköpings län (referenser längre ner i texten).

Moderna åkrar och stenmurar har inte registrerats. De moderna åkrarna som ligger centralt i byarna är mycket intressanta ur arkeologisk synvinkel. Det är där största chanserna till att finna förhistoriska bosättningar finns, men de är i princip oåtkomliga för kulturmiljövården fram tills markanvändningen ändras och väg dras fram eller det planeras för bostäder.

När det gäller stenmurarna, både de som omger åkrar och de som markerar fastighetsgränser, är de så många till antalet att det skulle behövas särskilda instaser att registrera dem. Detta har gjorts på försök i någon Skånesocken men är mycket tidskrävande, även om registreringen sker med hjälp av GPS.

En av flera terrasseringar inom den fossila åkermarken vid Östra och Västa Berget (E71).

Fossil åkermark

Den gängse benämningen i Riksantikvarieämbetets register för röjningsröseområden (alternativt hackerörsområden, odlingsröseområden, fornåkrar) är fossil åkermark, eller bara fossil åker. Men egentligen är alla åkrar fossila om de är övergivna. Fossil säger egentligen inget om åldern annat än att det är något gammalt, eller till och med mycket gammalt. När man talar om fossil i geologiska sammanhang handlar det snarast om miljoner år. Men i arkeologiska sammanhang endast att åkrarna är övergivna, eller med ett annat uttryck, att markanvändningen har ändrats. Begreppet fornåker lider egentligen av samma problematik. Något som är fornt upplevs av de flesta som något

mycket gammalt. Forntiden är exempelvis den tid som föregick medeltid och historisk tid, alltså minst tusen år gammal. Men, fornåkrarna är enligt den senaste forskningen till åldern, och till betydande del, efterreformatoriska. Begreppet röjningsröseområden är inte heller optimalt eftersom vi vanligen avser områden med odlingsrösen. Odlingsrösen inordnas av Riksantikvarieämbetet under röjningsrösen eftersom de förra utgör en del av de senare. Åren med inventeringen i Väckelsång har väckt många tankar. Det registertexterna avser till hundra procent är odlingsrösen. Inga röjningsrösen har blivit registrerade som inte är odlingsrösen. Men, det tidigare inlärdade begreppet sitter i ryggmärgen och så får det förbli.

Övermossat röjningsröse och innehållet i naket röjningsröse. I det senare fallet är de flesta stenarna mindre än 1 dm i största utsträckning. Bilderna illustrerar svårigheterna med okulära åldersbedömningar av områden. Bedömningen är avgörande för om området ska betecknas som fornlämning eller kulturlämning, vilket är en avsevärd skillnad enligt gällande kulturmiljölagstiftning. Hela området har registrerats som fornlämning av Riksantikvarieämbetet (R220:1) men bedömdes som kulturlämning efter utökning av dess storlek 2016 (E879). Röset till vänster uppfattas nog av de flesta arkeologer som ett hackerör, det vill säga fornlämning. Bilden till höger, från samma område, visar en betydande mängd plocksten i röset och bedömdes 2016 som ett torparröse, det vill säga kulturlämning. Varmed antas att även det mosstäckta röset innehåller plockstenar och sannolikt är ett torparröse.

Den åldersmässiga tredelning av fossil åkermark (Gren 1997) som tidigare nämnts (hackerör, medeltida odlingsrösen och torparrösen) och som inventerande arkeologer utgick från vid ominventeringarna fram till 2002 har inte tillämpats under detta arbete. Det har visat sig vara svårt att särskilja de olika typerna okulärt i fält. Den medeltida typen har fått utgå helt då den inte verkar ha några tydliga representanter i socknen. Skillnaden mellan hackerör (förmedeltida) och torparrösen (sentida) är lätt att beskriva i teoretiska termer men i fält flyter likheter och skillnader ihop, vanligtvis osynliggjorda under ett täcke av mossa.

De fossila åkermarkerna summeras till 1392 stycken, fördelade på 477 röjningsröseområden, 756 före detta åkrar och 159 före detta mossodlingar. Det ska genast sägas att den fossila åkermarksinventeringen inte är komplett. Det gäller i första hand röjningsrösen i betesmark som under senare år och i mindre antal tillförts registret. Anledningen är vad som brukar kallas förändrad markanvändning. Sådan är uppenbar när åkrar har övergått i skogsmark, mindre uppenbar när åkrar används till betesmark. Då föreligger alltid en möjlighet att betet ingår i ett cirkulationsbruk och att betet kommer att återgå till åker, det vill säga att markanvändningen i princip inte har förändrats. Småningom inses, särskilt om den före detta åkern inte rensats från stora jordfasta block, att sannolikheten att betet återgår till åker är mycket liten, snarare att den beskogas när djurhållningen koncentreras, en tendens som är tydlig åtminstone i Väckelsångs socken.

Hackerör(?) i ett röjningsröseområde (E1073), i detta fall anslutande till ett gravröse och därmed tolkad som fornlämning (E1071).

Vänster bild: Hackerör eller torparröse? (E76). Höger bild: Torparröse enligt den definition som används i rapporten (E1110).

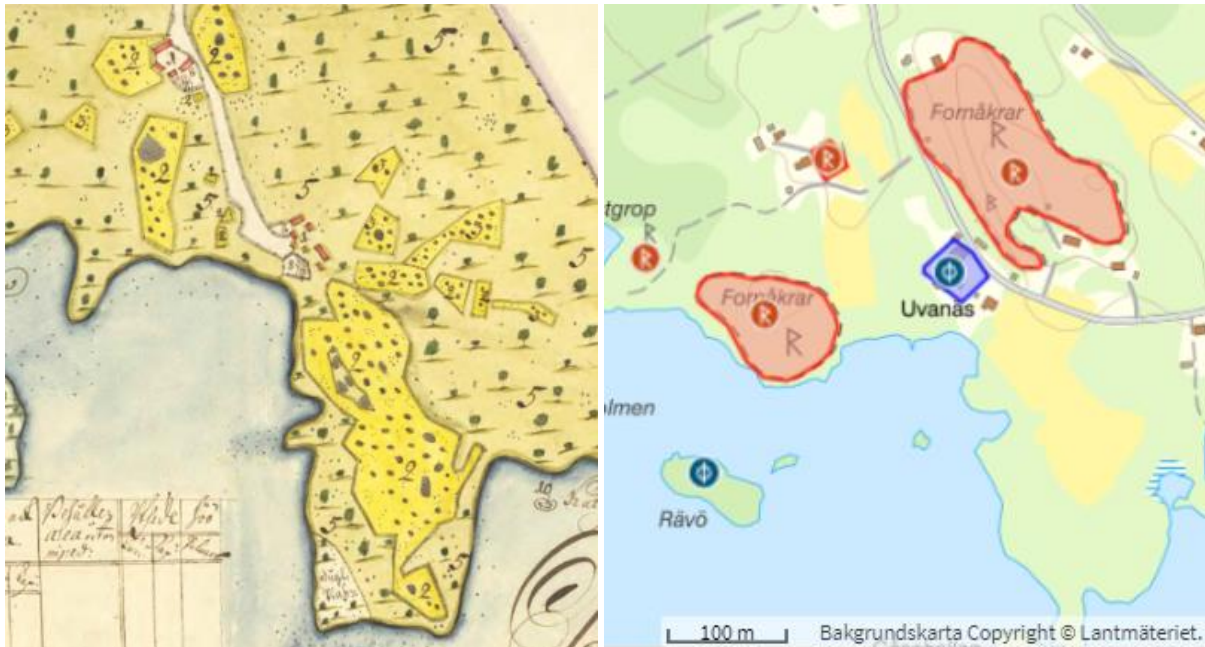
Resultatet av ominventeringen i Väckelsång 2001 innebar att 100 röjningsröseområden (fossil åkermark) noterades och samtliga bedömdes vara fornlämningar. Ett skäl till de generösa bedömningarna var att röjningsröseområdena eventuellt kunde innehålla boplatser efter dem som röjt marken, vilket hade framkommit i 1980-talets pilotundersökningar. Detta innebar i sin tur att länsstyrelserna började besluta om arkeologiska insatser i röjningsröseområden inför planerade exploateringar, att utreda och vid behov undersöka, på entreprenörens bekostnad. Efterhand har det visat sig att alla röjningsröseområden inte vara lika intressanta. Boplatser uteblev och dateringar med ¹⁴C-metoden visade att en betydande del var tämligen unga, till cirka 70 procent efterreformatoriska (Engman & Lorentzon 2013:36ff; Engman m fl 2015:62). Det betyder rimligen att en del av lagskyddade röjningsröseområden inte bär på någon större kunskapspotential. En viss tillnyktring kan man förnimma i de efterföljande Skog & Historia-inventeringarna. Andelen forminnesförklarade röjningsröseområden har sjunkit och de registreras istället som kulturlämningar. Här anges inte antikvarisk status på röjningsröseområdena, men av de cirka 500 områden som nu har registrerats bedöms ett mindre antal kunna uppbära fornlämningsstatus. Mer om detta i bilaga 3q.

För att understryka att röjningsrösena är hackerör gjordes beskrivningarna av dem i FMIS mycket enhetliga. Nästan utan undantag beskrivs de som *3-5 m i diameter och 0,2-0,4 m höga bestående av 0,2-0,3 m stora stenar*. Det stämmer att en betydande del av dem faller inom måtten, men det har också visat sig att en betydande del inte gör det. Måtten varierar kraftigt och inte sällan noteras mått på 2-10 m i diameter och 0,2-1,0 m höga och tillsammans med stenar av mansbörd (0,2-0,3 m stora) finns också plocksten (som potatisar upp till decimeterstora i största tvärmått) samt block, ibland kallade bumlingar (tyngre och väsentligt tyngre än mansbörd). De har därmed bedömts som kulturlämningar, det vill säga tidigare hackerör har blivit torparrösen. Huruvida detta är rätt eller fel får andra tvista om. Här framförs endast min privata åsikt.

Torparrösen. Det stora inslaget av potatisstora plockstenar i närheten av torparrösen och frånvaro av ålderdomliga ortnamn och forngravar pekar mot att röjningsrösena är tämligen unga.

Man kan fundera över vad som är viktigast. Om det är de äldsta röjningsröseområdena som syns i 1700-talets åkrar, eller om det är de sannolikt yngre i numer beskogade och övergivna torpmiljöer, som bör erhålla status som fornlämningar i registret. De röjningsrösen i åkermark som markeras i äldre kartor saknas i moderna kartor och har inte antecknats i FMIS. Omvänt har fossil åkermark registrerats i områden där de äldre kartorna saknar sådana. Hur ska detta förstås? Vilken betydelse har iakttagelsen för framtida forskning?

Lantmäteristyrelsens arkiv: Väckelsångs socken Uvanäs nr 1, Geometrisk avmätning, 1708 samt Lantmäteriets webbkarta. Av kartans text 1708 framgår att åkrarna innehåller "mycken röör".

I exemplet Uvanäs är de åkrar som fortfarande används numer helt befriade från odlingsrösen. De fornåkrar som markeras med rött i webbkartan saknade i princip odlingsrösen 1708. Har fornåkrarna tillkommit senare än 1708 eller var de redan övergivna? Här framhålls den generellauppfattningen att den bästa åkermarken togs i anspråk i ett tidigt landnamsskede (*Landnam* betyder att ta land i anspråk och kommer från den isländska *landnamabok* som beskriver hur Island bebyggdes på vikingatiden). När detta skedde i Uvanäs är inte bekant. Forngravar saknas så en gissning är att den första bosättaren började odla på medeltiden.

I takt med att befolkningen ökade nyodlades mark längre och längre ut mot marginalerna. Efter 1850, i samband med industrialisering, inflyttning till städerna, emmigration och landsbygdens begynnande avfolkning, upphörde odlingen ute i marginalerna. Med järnplogar, stenvagnar, traktorer och effektivare gödsel minskade marginalodlingen ytterligare. Kvar blev de åkrar som först togs i anspråk. Exemplet Uvanäs kan göras än mer tydligare i socknens största byar, Väckelång, Fiskestad och Östad. Här saknas fornåkrar helt på inägorna eftersom de bästa jordarna fortfarande brukas.

En stenvagn från Väckelsång.

Av resonemanget följer att gamla övergivna boplatser, som kulturmiljövården och inte minst forskningen är intresserad av, knappast ligger i anslutning till marginaljordarna utan inne i bykärnorna, på åkrar som är helt befriade från stenar och odlingsrösen. Det är också i de miljöerna som gravar, hållristningar och dylikt främst befinner sig. Under jägarstenåldern uppehöll sig jägarna längs sjöar och vattendrag. När jordbruket blev alltmer vanligt intogs de bästa åkerjordarna och ängsmarkerna och bönderna blev bofasta.

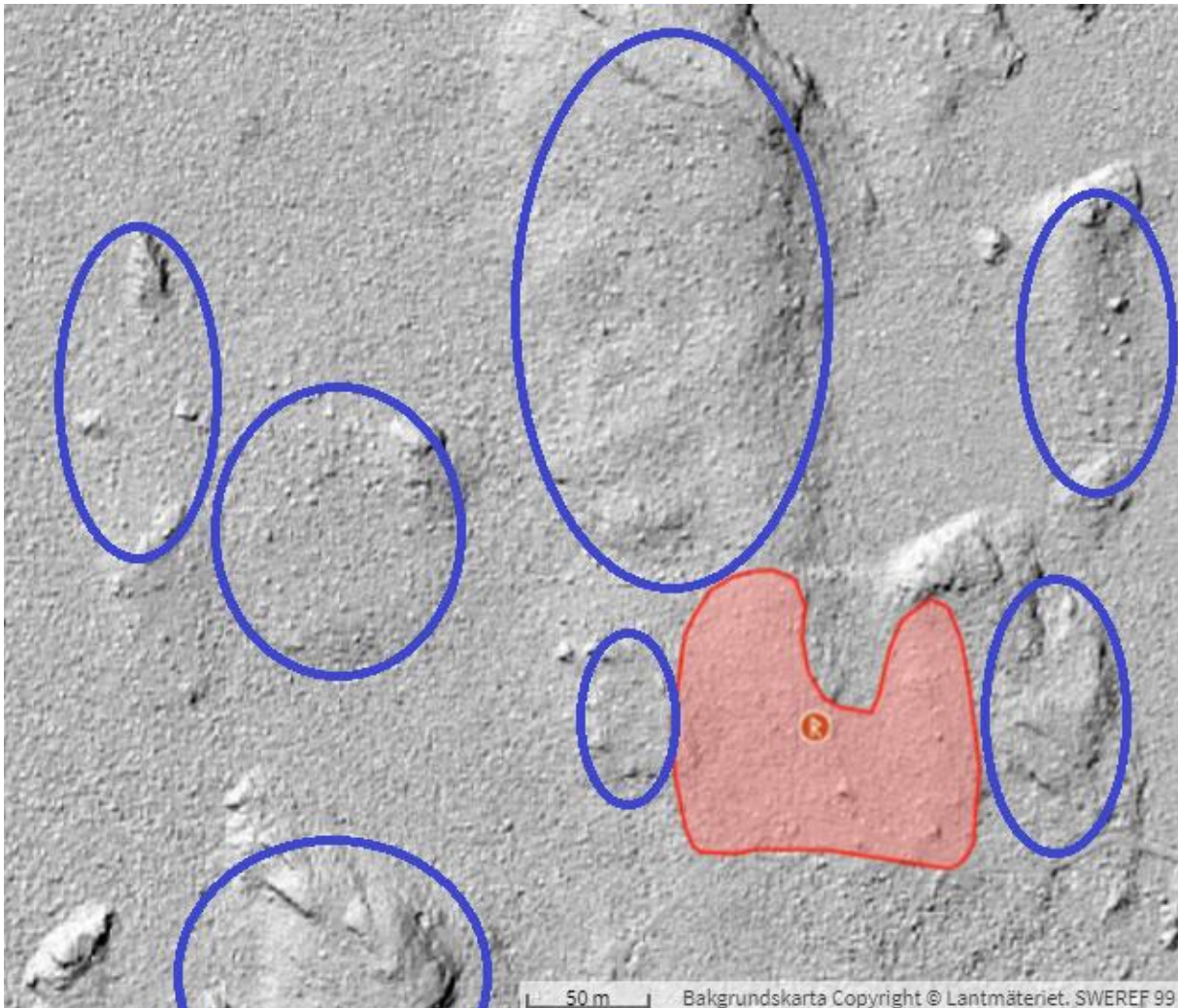
Röjningsröseområden

Registrerade röjningsröseområden uppgår till 477 efter avslutad inventering. De betesmarker som fortfarande brukas och som innehåller röjningsrösen (se ovan) har inte registrerats i full utsträckning. De uppskattas till ett femtiotal. Det ger totalt cirka 527 röjningsröseområden. Med brasklapparna som följer nedan kanske det totala antalet röjningsröseområden uppgår till omkring 600 stycken, stora som små.

Det som skiljer den här inventeringen från den senast föregående är de små röjningsröseområdena. Det framgår tydligt vid studium av fornminnesregistrets kartor att det genom varje röseområde går en väg. Detta kan tolkas på flera vis. Den snällaste tolkningen säger att det inte anslogs tillräckligt med tid för att fornminnesinventeringarna 2001 skulle hinna bottna i lämningstypen, att man i princip bara skummade på ytan. Kliver man ur bilen och aktivt söker upp alla potentiella röjningsröseområden, i Väckelsång all mark över 144 meter över havet, mer eller mindre exploderar antalet nytillkomna röjningsröseområden. Ökningen stannar i runda svängar på cirka 500 procent.

De minsta områdena representeras av en röjd yta på ett ar och ett enda röjningsröse i kanten. Dessa områden, som vittnar om jordhunger långt ute i de odlingsbara marginalerna, är mycket svåra att återfinna. Typen är helt säkert underrepresenterad i statistiken. Hur svårt det kan vara att inventera denna kulturlämningstyp visar det terrängskuggningsskikt som sedan några har fogats till Lantmäteriets webbkarta. Ekonomiska kartan, och dess moderna motsvarighet webbkartan, återger fem meters ekvidistanlinjer, vilket ger inventeraren 140-, 145-, 150-meterskurvorna och så vidare.

Alltså är exempelvis ytorna mellan 140- och 145-meterskurvan blanka, i betydelsen helt utan nivåskillnader. I intervallet märks exempelvis inte små moränhöjder intill moss- och myrkanter. Flera gånger har konstaterats att röjningsrösen ligger på små förhöjningar som maximalt ligger någon meter ovanför mark som inte är odlingsbar och således inte synliga i kartunderlaget.

En skogskörväg passerar i södra kanten av Riksantikvarieämbetets röda markering, ett röjningsröseområde. Blåa schabloner markerar var röjningsrösen är synliga i terrängkuggningen. I detta fall finns det röjningsrösen på samtliga små höjder ovanför 144-metersplanet.

Terrängkuggningsskiktet kan, om röjningsrösen är minst halvmeter höga, ge vägledning om var de finns, men inte om de är lägre. Inom typen små perifera röjningsröseområden torde registret vara långt ifrån komplett. Här är terrängkuggningen till ingen hjälp. I litteratur har i princip bara de större områdena diskuterats, vad de representerar och hur de har uppstått. Här betonas att de minsta områdena kan vara minst lika intressanta forskningsmässigt eftersom de pekar mot en svår kamp för tillvaron. Hur kommer det sig att dessa perifera områden i otillgänglig och eländig blockterräng kom att brukas? Vem satte rovor eller potatis i dessa pytteytor och vilka var det som brukade dessa marginalområden och under vilka former?

Röjningsröse bedömt som torparöse med anledning av riklig förekomst av intill decimeterstora plockstenar (E165). Röset befinner sig inom den största blå markeringen i terrängkuggningsskiktet ovan.

Man behöver hålla i minnet att i princip samtliga åkrar som fortfarande brukas, som ligger på drumliner och pinnmo (lokalt så kallad jätterjord), från början har innehållit mängder av röjningsrösen. Nedan följer ytterligare ett antal exempel på detta.

Byn Boaryd, i socknens östra del, är kanske det bästa exemplet på hur markutnyttjandet kan följas via skifteskartor och bystämmoprotokoll. I den gråfärgade åkermarken har hundratals små schablonmässiga ringar, markerande röjningsrösen, gjorts synliga.

Lantmäteristyrelsens arkiv: Väckelsånga socken, Boaryd nr 1-2, storskifte på inägor, 1786. Detalj av större karta. Kartan innehåller tre områden med odlingsrösen. Inget av dessa områden förekommer i FMIS, däremot flera andra inom samma kartutsträckning. Kartans odlingsrösen ligger idag i stenmurar.

I ett bystämmoprotokoll från 1816 omtalas böndernas flit med att rensa åkrarna från odlingshinder. Hembygdsforskaren Fabian Karlsson, Boaryd, har skrivit om detta och nämner bland annat att:

...åldermannen och biträdena synade de jordförbättringar, som under året hade utförts. Och anteckningarna som gjorts om jordschaktning, lagda stenmurar, stenrörs borttagande, uppbrutna stenar och dikning m m, äro många. Här ett exempel: ”Som åboen Måns Jonsson i Boaryd har upptagit 4 Röhr i år till den delen Som han äger har han upptagit En summa av 70 st Röhr samt 2000 stenar som äro upptagna i åkerjorden.”

Uppgiften stämmer bra vid en jämförelse med äldre lantmäterikartor. I 1786 års storskifteskarta över Boaryd har lantmätaren ritat ut hundratals odlingsrösen i åkermarken, ett fåtal så stora att de kan tänkas ha varit gravrösen, vilket andra källor i viss utsträckning också gör troligt. Lagaskifteskartan från 1855 innehåller färre men fortfarande många odlingsrösen. Sannolikt ska markeringarna i skifteskartorna förstås som schabloner och återger inte exakt antal odlingsrösen, men ger betraktaren ändå en känsla av hur det såg ut i åkermarkerna vid dessa tidpunkter.

Lantmäterimyndigheternas arkiv: 07-VÅC-99. Laga skifte 1858. Detalj av större karta.

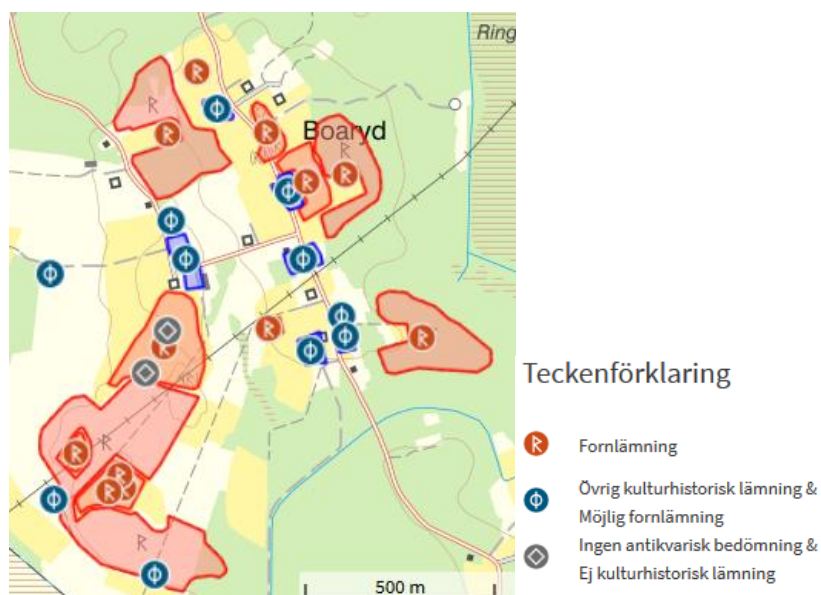
På drygt 70 år har situationen ändrats radikalt i Boaryd. Antalet odlingsytor har ökat och antalet röjningsrösen har minskat, och viss omflyttning av gårdar har gjorts. Knappt hundra år senare, i ekonomiska kartan, är samtliga röjningsrösen borta utom ett fåtal i ytan sydväst om åkern Fnöket. Däremot har stora ytor med mossodlingar tillkommit i söder och väster om de ursprungliga odlingsytorna. Röjningsrösen har i de flesta fall lagts i stenmurar. Från socknen som helhet berättas också att röjningsrösen körts ut på sjöars isar för att sjunka om vårarna, lagts i dräneringsgropar invid hus och under betongplattor till hus med källarvåning av samma skäl.

Rikets allmänna kartverks arkiv: J133-4F5a, ekonomiska kartan, 1952. Detalj av större karta.

Dessa numer borttagna röjningsrösen är oräknade och oregistrerade på grund av att den pågående markanvändningen är densamma som på röjningsrösenas tid, det vill säga åker. Alltså en teknikalitet i sammanhanget, inte något som har med historisk förändring av kulturlandskapet att göra. Det torde vara uppenbart att det är i dessa områden som ny och väsentlig kunskap kan hämtas via arkeologiska undersökningar, framför allt om syftet är att finna samtida boplatslämningar.

Några av de äldsta åkrarna i Boaryd, närmare bestämt fem stycken, har erhållit lagskdd, men inte på grund av röjningsrösen, utan därför att mängder av stenåldersförmål har plockats upp från jorden. De kallas boplatser och därmed har saken kommit i ett skarpare läge. Sannolikt är att röjningsrösen också började anläggas i förhistorisk tid. Fem renodlade röjningsröseområden i Boaryds inägor har också erhållit fornminnesstatus varav åtminstone ett par försvarar sin fornminnesstatus med tanke på att förhistoriska gravar omtalas eller ligger i dem.

Utsnitt ur Lantmäteriets aktuella webbarta med Riksantikvarieämbetets markeringar i blått och rött.

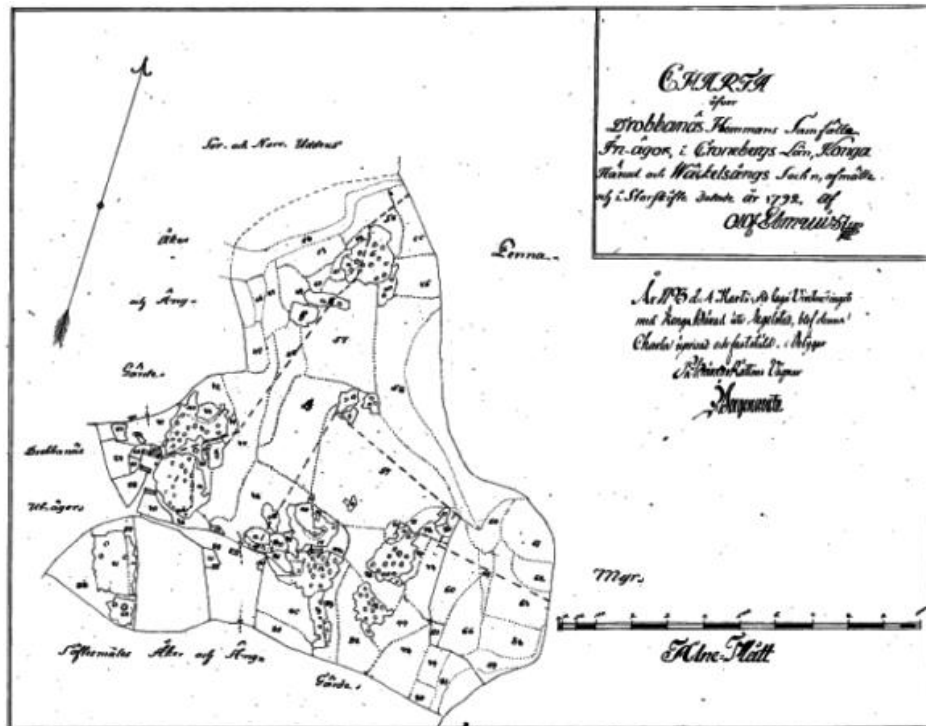
Nedan följer ytterligare några exempel på äldre lantmäteriakter som åskådliggör att samtliga byar i Väckelsång har genomgått samma process. Kartorna talar för sig själva.

Lantmäteriakt: 07-VÄC-68, storskifte i Snärshult 1812. Kartor är ögonblicksbilder. Söder om gården är sex små åkrar med odlingsrösen markerade. De fyra i öster har blivit en sammanhängande åker på ekonomisk karta 1949. De två åkrarna i väster omges av stenmurar och ligger i ett cirka 4-5 hektar stort röjningsröseområde innehållande cirka 100 röjningsrösen (E370).

Lantmäteriakt: 07-VÄC-61, storskifte över Sjötesmåla samfölte Inägor afmätte, och i Storskifte delade 1789. Notera odlingsrösen i varje enskild odlingsyta.

Lantmäteriakt: 07-VÅC-56, storfäfte i Drobbanäs 1792. Notera odlingsrösen i varje enskild odlingsyta.

Röjningsröseområde i Pinnö, omedelbart söder om Pinnamyrs på Bredahults utmarker. Rösen har sammantaget torpkaraktär men torpgrunder eller skriftliga uppgifter om torp saknas.

Röjningsrösen

Enstaka ofta *ensamliggande röjningsrösen*, i visa fall kallade *stentippar*, berörs endast kort eftersom de aldrig tagits på allvar av Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering, oavsett hur gamla de kan tänkas vara. I Väckelsång finns flera enstaka röjningsrösen som kan ha anlagts med början i medeltid eller möjligen ännu längre tillbaka. Röjningsrösen omtalas ibland på grund av exceptionell storlek eller andra utmärkande drag, exempelvis om de är vällagda.

Beteckningen röjningsröse, alltså i ental, förekommer i registret och avser då främst små sådana som kan förväxlas med forngravar. De benämns då *fornlämningsliknande lämning* alternativt *fornlämningsliknande naturbildning*, om naturen själv är orsak bakom markbulan.

Röjningsrösen i megaformat finns främst på säteriernas marker. Rösena på bilden ligger på mark som kallas Trälleborg och tillhör Ekeryd.

I Ekeryd finns det femton anmärkningsvärt stora och mycket vällagda röjnings- eller odlingsrösen. Ett av dessa är, enligt Fabian Karlsson, Sveriges största stenröse (Fransson 1991:101, Englund 2014a). Trots dessa fantastiska röjningsrösen ligger det cirka fem kilometer stenmur på Ekeryds ägor (Andersen & Nyhlén 2007: 228).

Ett cirka 50×40 meter stort röjningsröse i Ekeryd, mellan Trälleborg och Blå mossen. Var ska gränsen mellan stort röjningsröse och stentipp dras? Har storleken betydelse, eller förmodad ålder? Eller är det sättet de är uppbyggda på som avgör? Tippade stenar (maskinellt) eller burna (för hand)? Fornlämning eller kulturlämning?

Stentippor saknar lagskydd. Kulturmiljövården visar dem inget intresse. Å andra sidan har de ett mycket starkt skydd från naturvårdshåll. De skyddas av naturvårdsskäl om de ligger i öppen mark, är minst ett år gamla och består av minst fem stenar lagda i grupp. Hur stora stenarna behöver vara framgår inte av lagen eller av naturvårdarnas handböcker, så i princip räcker det med potatisstora stenar. Då är de skyddade, och den som tar bort en dylik stentipp riskerar att bli polisanmäld, vilket framgick av ett reportage i SVTs lokalnyheter i augusti 2020.

<https://www.svt.se/nyheter/lokalt/smaland/okand-regel-kan-satta-kappar-i-hjulet-for-manga-markagare>

Röjningsröse i Ekeryd, ca 90×60 m (NÖ-SV) och intill 3 m h, bestående av stenar av mansbörda eller mindre. I kant mot åker ligger block borttagna från åkern med stentipp eller kranbil. Har av Fabian Karlsson framhållits som kanske Sveriges största odlingsröse.

Ett drygt 60 meter långt röjningsröse i Ekeryd. Google Earth, fotodatum 2019-06-23. Obs, flygfotot kan inte publiceras utan tillstånd.

Svedjebruk

Att anlägga *svedjor* är ett mycket gammalt sätt att odla mark och som förekom fram till 1880-talet i Väckelsång. I vissa delar av Småland bedrevs det ända in på 1930-talet (Långasjö socken) och i vissa delar av världen förekommer detta bruk fortfarande (Brasilien, Filipinerna). Från arkeologiskt håll har man visat svedjorna ett ringa intresse, främst beroende på att de är så svåra att fånga i fält. De lämnar få spår efter sig, endast brandkol som dock är svåra eller omöjliga att skilja från skogsbrandkol.

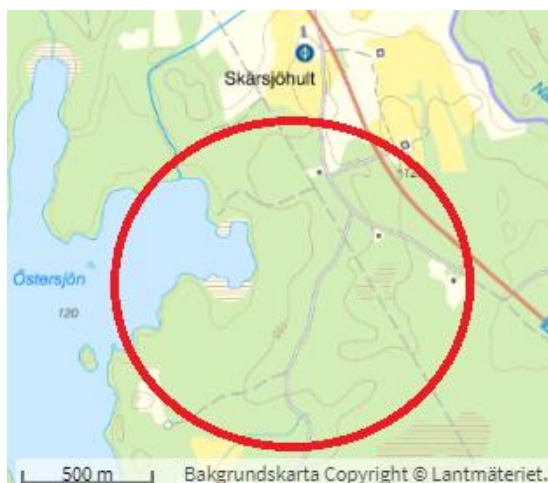
Forskare har hävdats att man inte behövde röja sten i samband med svedjebruk, det vill säga inga röjningsrösen anlades på grund av svedjebruket. Frågan huruvida svedjande direkt följdes av stenrensning, medan rötter och dylikt var avbrunna, har inget entydigt svar. Det finns förespråkare både för och emot. Ibland talas om rensning men inte om vad som rensas (t ex Brahe 1581:196, Hyltén-Cavallius 1868:102). Ett direkt samband förespråkas av Markheden (1955:57) och Nordström (1989). Myrdal (1985:54) och Höglin (1997:31) är av motsatt uppfattning. Olov Nordström skriver att man kan finna påtagliga bevis för svedjornas omfattning i de talrika ”plockerösen” i skogarna och svedjekolen i marken (Nordström 1989:15). Kulturgeografen Ådel Franzén anser, om än med viss försiktighet, att det finns ett samband mellan svedjebruk och röjningsrösen (2015; 2017)

Vissa byar och socknar som är omtalade för ett omfattande svedjebruk saknar röjningsrösen. Hit hör till exempel Lönsboda i Örkeneds socken (Weimarck 1953, Sune Jönsson muntlig uppgift) och Långasjö socken (Kardell m fl 1981:23, Per Holmgren muntlig uppgift).

Väckelsånga socken har få ortnamnsbelägg för svedjebruk, endast Brånatorp och Fällan, såvida inte namn på -ryd, exempelvis Möckleryd och Ekeryd, också ska räknas hit (jfr Nellbeck 1953:100). Namn där ordet -lycka- ingår var vanliga förr, särskilt på åkerlyckor, men förekommer även i ortnamn, exempelvis Lyckanshöjd under Lidhem och som vägnamn i Väckelsång, exempelvis Lyckovägen och Skogslyckevägen. Å andra sidan är socknen rik på röjningsrösen, registrerade som hackerör. Torparrösen i Väckelsång har aldrig varit föremål för den statliga fornminnesinventeringen och veterligen heller inte i Kronobergs län eller i något annat län. Inom ramen för projektet Skog & Historia har de däremot uppmärksammats, dock oklart i vilken utsträckning.

Vilket den enskilde torparen valde, att röja eller inte röja stenar, berodde sannolikt på de lokala förutsättningarna. Här hävdas att svedjebruk utan stenröjning, såväl som med stenröjning, har förekommit parallellt genom agrarhistorien. En försiktig hypotes är att stenröjningen i princip hör till äldre tider och att svedjebruk utan stenröjning är av yngre typ, från brukets senare skede. Denna mycket enkla hypotes utgår från studium av de brånenamn i Tingsryds kommun som anges i Lantmäteriets webbkarta, och av den anledningen antas vara unga. Men resultatet av den lilla analysen är inte entydigt.

Detsamma kan sägas om en mindre uppföljning av rättsfall rörande brånar som omtalas i *Konga härads dombok* för Älmeboda socken åren 1614-1645 (Olin 1973). Dessvärre är dessa brånar endast kopplade till ortnamn, exempelvis Åskefälla, Ingemundemåla, Trällebo med flera. Det är av den anledningen svårt att veta om besök i fält gjorts på rätt ställe. I Skärsjöhult, Älmeboda socken, omtalas ett tjugotal brånar inom ett mindre område strax söder om byn enligt laga skifteskartan 1866 (07-ÄLM-203). Efter en halv dags strövande konstaterades att området saknar synliga röjningsrösen.

Inom rödmarkerat område omtalades 1866 ett tjugotal brånar, men inga röjningsrösen iaktogs i samband med ett fältbesök 2016.

Brånar med namn i Lantmäteriets webbkarta, Tingsryds kommun

Namn/socken	Närvaro av röjningsrösen	Registrerad i FMIS
Millbrånen/Södra Sandsjö	cirka 15	nej
Skärbrånen/Linneryd	nej	nej
Hultabrånen/Älmeboda	nej	nej
Äspebrånen/Älmeboda	åker med röjningsrösen i närheten	nej
Jättabrånen/Älmeboda	åker med röjningsrösen i närheten	nej
Kalvabrånen/Älmeboda	åker med röjningsrösen i närheten	nej
Målabrånen/Älmeboda	cirka 15, odlades 1949 enl ek karta	nej
Uddabrånen/Ljuder*	åker och fornåker	ja
Andungefällan/Ljuder	nej	nej
Fällanskvarn/Ljuder	åker som inte längre odlas	nej
Ängabrånen/Ljuder	nej	nej
Brånen/Ljuder	nej	nej
Store Bråne/Tingsås	nej	nej

* Tillhör numer Lessebo kommun.

Enligt statistik som Riksantikvarieämbetet har tagit fram ur FMIS så täcks cirka fyra procent av den skogsproduktiva arealen av hackerör i Kronoberg (Sohlenius 2006:4). Den torde väsentligen höjas efter nu avslutad inventering, åtminstone i Väckelsångs socken. Som skogsproduktiv mark räknas all mark exklusive tomtmarker, myrar, mossar, sankmarker, sjöar, berg i dagen och stenmoras.

Ragnar Jirlow, som studerat äldre odlingstekniker i Kronobergs län, kommer till följande slutsats: "Av gammalt synes man vart eller vartannat år ha valt ut ett nytt område att svedja. Det var alltså fråga om ett jordbruk, vilket oavbrutet flyttade runt på byns mark. Eter 20 till 30 år, när skogen växt upp på nytt på svedjan, återvände man till denna. Det utgjorde alltså ett vandrande jordbruk, som dock ej hindrade bosättning" (Jirlow 1950:76).

Veterligen tändes de sista svedjorna i Sverige i Långasjö socken. Fällibränning förekom in på 1930-talet i byarna Lida, Pellamåla, Piddsmåla, Skallabo, Ramsjö och Runnemåla. En man vid namn Oskar Karlsson i Runnemåla svedjade sista gången 1937 (Larsson 1989).

Forskare skiljer på *svedjning*, det vill säga röjning med eld av träd och buskvegetation (exempelvis vid nyodling), *svedjebruk*, systematisk odling genom svedjning och *bränning*, bruket av eld på mark som

inte är trädbevuxen (Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, del 17:492). Språkbruket inom forskningen om *brandkultur* diskuterades livligt i samband med ett symposium 1992, det vill säga hur gamla texter kan tolkas, vad som med dagens språkbruk menades i äldre källor. Redan i symposierapportens titel framhävs distinktionen mellan svedjebruk och röjningsbränning. Det senare begreppet avser bränning för åker och äng, betesbränning och kyttlandsbruk (Engelmark 1995:2).

Några forskare anser det bevisat att ortnamn som slutar på -ryd (-rud, -red) betyder att mark röjts med eld. Andra att detta inte nödvändigtvis innebär svedjebruk, endast att dessa namn avspeglar den första uppodlingen och inte det ambulerande svedjebruket. Det äldsta skrivna belägget för svedjebruk går tillbaka till 1336 då adelsmannen Gjurd Tordsson hade fått tillstånd av abboten i Nydala att på klostrets skog genomföra årliga nyodlingar, som hos allmogen kallades "rydhninga". Från "röjningarna" kunde Tordsson tillgodogöra sig avkastningen av rovor, kål och två års utsäde och efter tre år skulle odlingarna läggas ut till betesmark (Svenskt Diplomatarium IV nr 3228; Larsson 1980:65). Det är långt ifrån säkert att alla "rydhningar" började som svedjor men heller inget som uttryckligen motsäger antagandet.

Ord som direkt syftar på svedjebruk, -bråte, -bränna, -sved, är kända i historiska handlingar från sen medeltid. Orden *fälla*, *råg* och *rovor* nämns i en passage i Östgötalagen (Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, del 17:492f). "Bränner någon svedjeland, tage han sig till vara, att ej ek finnes därniom; bränner någon en ek, böte han sex örar..." (Östgötalagens byggningsbalk XXX:218). Östgötalagen tillkom i slutet av 1200-talet eller i början av 1300-talet.

Ett av de äldre skrivna beläggen i Konga härad för svedjebruk står att finna i *Explicatio Notarum* som är en förklarande och inledande text till Häradskartan, färdigställd 1663 av Hans Persson Ruuth:

Kunga heradz förnämbsste handterning och wandell till sijna Vthlagors förskaffandhe och andre nödwändige Tarfwer, som ähr till Brödz och Saltz försörjningh, måste skee igenom oxar och annan Boskapz Beswärlige uppfödande och Bortwandlande, till wexiö, Runneby och Carlzhampns Borgare, emädan störste deelen befinnes af ringa åker och ängsbruk alenast ibland något swediehuggandhe och Pååtaskibränning. Eliest ligger detta herat lustigt af Böke-, Eeke och åtskillige löf och feereskogor, emillan dee många Träsk och Insiögar, hwilka merendeelen befinnas wähl fiskerijka män gifwer dock lijten fångnad, förmedelst de antingen ähre för mycket skerf- och stenbactige, eller mäd ewie- och dybottn qualieficerade, Tessliekest befinner sig och mestedeeln Sandmon af Träflig skerf och sten, som af skielfwe afrijtningen kan sees.

Följande utdrag hämtas ur SAOB: "Vil man svedjeland bränna; afrödje tå skogen näst omkring". (Sveriges Rikes Lag Gillad och antagen på Riksdagen Åhr 1734. Stockholm, 1736.)

Carl von Linné nämner svedjor på några ställen i sin *Skånska resa* från 1749. Bland annat noteras när han reser genom Småland att:

Svedjor sågos ömsom om vägen kringstängde med smetvedsgärdesgårdar, som allenast kunde uthärda tre år; ty första året sås lantmannen häruti rovor, det andra råg och det tredje året brukar han desse sine lyckor åt kalvar och kor till bete (1982:48f).

Den 17 maj noterade Linné:

Vinterrågen, som sällan finns här i Småland förutan på svedjor, där ingen varråg gärna sås, begynte först idag att visa sina ax (1982:86).

När han färdades mellan Stenbrohult och Ryssby den 3 augusti skrev Linné följande:

Svedjandet till fällor, som här kallas lyckor, hade på åtskilliga ställen över Småland vist sin verkan. Jag vill här avmåla svedjorne efter naturen, sådana som jag dem såg. På många vidlöftiga trakter var en backefull jordmån, vilken bestod av sten, där kullerstenar lågo på kullerstenar, med någon torr sandmo, som något litet gulnade av regnet och rodnade i elden. Här ovanuppå var föga den minsta svartmylla. I denna aldra magraste jord växte nu tall på höjderna men gran och en där som var något mera sidlänt, bilka uppkommo efter bränningen till skog (såsom efter förra svedningen) och blevo så fullvuxne, att de huggdes och åter brändes om 20 eller högst 30 år. När skogen begynte växa upp, var han merendels tät som en hampåker, blev på jorden full av mossor, så att Hypnum (släktet fältmossor) täckte all marken på höjderna och Polytrichum (släktet Björnmossor) i dälderna. ... När nu skogen var uppvuxen, kvistades han ifrån roten och uppåt, nästan så högt som en karl. Året därpå huggdes han neder och torkades över sommaren. Änteligen itändes han mot vädret och brändes av, och alla stenar lågo nakne. Stockarne, som blevo kvar efter bränningen, kallades smedved. Med den uppstängdes en gårdsgård helt lös omkring fällan. Första sommaren såddes här rovor, som blevo ansenligt stora och söta. Sedermer såddes här finnråg eller vinterråg emot hösten eller efter midsommaren, som med krattor nedhackades och året därpå gav en hög råg, vilken avskuren klövjades på hästryggen och hemfördes. Året efter sädesbärgningen stod fällan ännu instängd och gav högt och löst gräs, på vilket hästarne och ung boskap betades. Vintern härefter hemkörde smetveden i gårdsgården, som sönderhöggs och uppbrändes i huset. ... Nere i Sunnerbo, såväl som på andra ställen i Småland, ses ofta stora och vidsträckta fält helt nakna och skoglösa, överhöljde endast med en hög ljung, som går upp till knäs, där ingenting kan växa på den torra alven utom ljung och ibland den något fårgräs, och kallas desse fälten ryar, varav så många gårdar här lyckats och begynnas på ordet ry. Dessa ryar hava förorsakats antingen av skogseldar, som kommit med våda, eller av det lantmannen fordom svett sig lyckor alltför vidlöftiga att tallen ej kunnat så sig och fluga kring merken med sina frön, innan ljungen intagit fälten och förhindrat tallfröen att så sig, vilket icke ringa skadat landet (1982:433f).

Arbetsmiljön på svedjor var inte av det hälsosamma slaget. Eno, Finland 1893. Foto: Public domain, wikipedia.

Utdrag ur lantmäteriakten Väckelsångs socken, Line nr 1-5, Storskifte på utmark/utägor, 1787. Torpen Stakatorp och Järpatorp markeras med hussymboler. Fyra instängslade åkerlyckor, cirka ett hektar stora, redovisas ute i skogsmarken. I samtliga lyckor finns det röjningsrösen. © Lantmäteriet.

Benämningar hos Linné att särskilt lägga märke till är att svedjorna kallas *lyckor*. Ordets etymologi kan sökas tillbaka till tyskan och ordet *lyckta*, i betydelsen lyckta dörrar, det vill säga ett rum som är stängt, här i betydelsen en svedja som omges av en gärdesgård. Även det danska ordet "lukke", att stänga inne, torde ha samma etymologiska ursprung.

De talrika röjningsrösen i Väckelsångs skogar behöver förstås på något sätt. Varför har bönder och torpare lagt ihop dessa rösen? Möjligen för att öka den odlingsbara ytan i ett mycket stenrikt landskap. Förfarandet bör rimligen ha setts som en investering när samma yta odlades igen, igen och igen av samma bonde, följd av söner och sonsöners arbete, i många generationer. Dateringar på kol under röjningsrösen pekar mot att somliga röjningsrösen började läggas ihop för flera tusen år sedan. Men det stora flertalet har tillkommit långt senare, sannolikt under åren 1500-1850, med hänsyn till den då kraftiga befolkningstillväxten. Linné skriver inte i citerat avsnitt att svedjorna stenröjdes, endast att "alla stenar lågo nakne" efter bränningen. När stenarna var nakna och rotträderna avbrända var det lätt att flytta dem till en plats som inte kunde odlas, exempelvis till ett större stenblock som inte kunde flyttas. Han ger också en förklaring till ord ry (ryar) som är vanligt förekommande i Småland. Endera har dessa kommit till på grund av våld (skogbrand) eller genom svedjor.

Institutet för språk och folkminnen ger följande förklaring till ryd:

Namnelementet ryd motsvarar fornsvenskt rydh som utvecklats ur ett äldre *riudh. Den ursprungliga betydelsen är "röjning". Enligt en hypotes har man också att räkna med en allmännare innebörd 'öppen plats, öppen mark'. Många namn har ursprungligen avsett slåtter- eller betesmark, men också medeltida nybyggen i skogsmark har fått namn på -ryd. En inte obetydlig andel av namnen går tillbaka till vikingatid, men majoriteten är ändå otvivelaktigt medeltida. Förlederna kan bl.a. vara personnamn (t.ex. Göte i Göteryd), benämningar på naturlokaler (t.ex. Tingsryd, bildat till sjönamnet Tiken) eller åsyfta

vegetation (t.ex. Linneryd, bildat till linde 'lind(bestånd)').

<https://www.isof.se/sprak/namn/fragor-och-svar-om-namn/namnfragor/2015-04-29-vad-betyder--ryd---red--och--rod--.html>

Vad innebär ordet röjning? Vad är det som röjs? Alldeles uppenbart är att skogen röjdes för att ge näring till svedjan. Ingår även stenröjning i detta begrepp? Troligen, men detta skrivs sällan ut eftersom det förmodligen var underförstått. Men exempel på stenröjning förekommer i lokala sammanhang.

Den sörmländske folklivsupptecknaren Gustav Ericsson har beskrivit hur man använde redskap som spadar, spett och hackor för både jordbearbetning och stenröjning i svedjor i skogarna kring Eskilstuna på 1830-talet. Han betonade att svedjandet inte hade till uppgift att bryta ny åkermark utan skedde "cirkulationsvis" för odling av råg och rovor. Svedjebuket var alltså ett "permanent" och planerat åkerbruk där svedjorna låg i lång träda:

Mindre stubbar och stenar uppbröts genast med järnstören, men de större fick alltid vara första året. Men då dessa äntligen skulle brytas, så måste luna och bröte begagnas. Var någon sten för stor att bryta så togs den till stam för ett rös och där sammanplockade man all flyttbar sten, varefter de fick ligga i mansåldrar och kvarligger ännu tätt bredvid varandra, helst på sådan jord som ej är egendom (Hill & Töve 2003:256).

Ortnamnsarkivets anteckningar om lyckor, svedjor, fällor och brånar

Namn	Fastighet	Status OAU 1935
Aplalyckan	Sutareslätt	åkermark
Bengtalyckan	Söftestorp Norregård	terräng
Bråten	Line	gård
Bråtlandet	Drobbanäs	odlad mark
Hansalyckan	Söftestorp	ägomark
Bakarelyckan ¹	Väckelsång Styragård	åker
Bengtsalyckan	Ringhult	åker
Bokalyckan ²	Väckelsång Styragård	åker
Braxenlyckan	Östad Gossagård	åker
Bråtlandet	Hjortahemmet	åker
Byggeslyckan	Östad Hinggård	åker
Dalalyckorna	Östad Södergård	åker
Elofalyckan	Östad Gossagård	åker
Fallaskogen	Söftestorp Möllaregård	åker
Farfars lycka	Möckleryd Norregård	åker
Farmorslycke	Snärshult	åker
Gatulyckan	Östad Gatugård	åker
Granelyckan	Botahult Södergård	åker
Gummalyckan	Boaryd	åker
V Haglyckan	Östad Hinggård	åker
Hallalyckan	Väckelsång Södergård	åker
Hampelyckan	Möckleryd Norregård	åker
Hemmingalyckan ³	Boaryd	åker
Hultalyckan	Östad Norregård	åker
Hultalyckan	Östad Hinggård	åker → betesmark
Hästbackalyckorn	Östad Smedagård	åkrar
Jakopalyckan	Ringshult	åker
Klåsaluckyckan	Sutareslätt	åker
Krakalyckan	Kärringeberg	åker

Kvarnalyckan	Ekamåla	åker
Kvarnalyckan ⁴	Möckleryd	åker
Kyrkelyckan ⁵	V-sång Makagård	åker
Kärringalyckan	Söftestorp Norregård	åker
Köplyckan	Hjortahemmet	åker
Lammalyckan	Sutareslätt	åker
Lerlyckan	Udden	åker
Liskalyckan	V-sång Södregård	åker
Lundalyckan ⁶	Elofshult	åker
Markalyckan ⁷	V-sång Styragård	åker
Massalyckan	Söftestorp Norregård	åker
Mormorslyckan	Udden	åker
Märkeslyckan	Kärringeberg	åker
Oxabrånen	Östad Norra gårdar	omr i Tullsbrohagen
Pilalyckan ⁸	Boaryd	åker
Pålyckan ⁹	Elofshult	åker
Remmarelyckan ¹⁰	Fiskestad Makagård	åker
Ringalyckan	Ringshult	åker
Ringalyckan	Väckelsång Prästgård	åker
Ringalyckan ¹¹	Östad Hingård	åker
Ringalyckan ¹²	Östad Södregård	åker
Rudalyckan	Väckelsångs Skullagård	åker
Rydalyckan	Ringshult	åker
Ryssalyckan ¹³	Bredahult	åker
Råsalickan	Östad Gossagård	åker
Sirselyckan	Fiskestad Backagård	åker
Sjöhagalyckan ¹⁴	Östad Bondegård	åker
Skattlyckan	Möckleryd Södregård	åker
Skogslyckan	Östad Norra gårdar	åker
Sköralycke	Kärsebergshult	åker
Smedlyckan ¹⁵	Östad Norra gårdar	åker
Smedlyckan	Östad Smedsgård	åker
Svärtalyckan	Fiskestad Klockaregård	åker
Västralycke	Fiskestad Makagård	åker
Ångagärdeslyckan	Boaryd	åker
Österlyckan	Fiskestad Backagård	åker
Östra Lycke	Bredahult	åker
Brånatorp	Ekeryd	hemmansdel 1/16
Bråtaliden ¹⁶	Möckleryd	backstuga
Lyckanshöjd ¹⁷	Lidhem Hovgård	torp
Lyckeberg	Söftestorp Abrahamsgård	lägenhet
Lyckebo	Väckelsång Makagård	lägenhet
Lyckodal	Fiskestad Herregård	lägenhet
Lyckodal	Hjortahemmet	lägenhet
Lyckorna	Möckleryd Norregård	bebyggelse 3/16
Lyckorna	Möckleryd Södregård	bebyggelse 3/32
Lyckås	Väckelsång Makagård	lägenhet
Ringalyckan ¹⁸	Boaryd	torp
Södralycke ¹⁹	Bredahult	torp
Varlyckan	Lilla Månsagård, Lidhem	torp
Vikalyckan ²⁰	Bredahult	torp

Upptecknare i Ortnamnsregistret är Erik Johannesson, år 1935. De källor han använde sig av var kyrkböcker och jordeböcker. En mindre del av tabellens boställen och lyckor ingår i inventeringen. Stora flertalet har inte kunnat lokaliseras.

Noter:

- 1) En bagare ska ha bott här.
- 2) Där har bott en gubbe som hette Bok.
- 3) Där har bott en Hemming.
- 4) Där ligger en kvarn strax bredvid.
- 5) Gamla kyrkan ska ha stått där.
- 6) Där har bott en som hette Lund.
- 7) Belägen i en skogsmark.
- 8) En man som bodde i närheten hette Pil.
- 9) Där stod förr en milstolpe, "milpåle".
- 10) Smal som en rem.
- 11) En torpare, som hette Ring, bodde i närheten.
- 12) En torpare Ring har bott där.
- 13) Där har bott en soldat som kallades Ryssen.
- 14) Belägen i Sjöhagen.
- 15) Där ska ha bott en smed.
- 16) Nedrivet, ligger på en backe.
- 17) Beläget vid en skogslycka, på en höjd.
- 18) En gubbe vid namn Ring har bott där. Nedrivet.
- 19) Nedrivet.
- 20) Där har bott en soldat Vik. Nedrivet.

En aning förvånande förekommer inte Brånatorp bland Ortnamnsregistrets anteckningar. Brånatorp är beläget intill sockengränsen mot Tingsås, i sydvästra delen av Väckelsång och har markerats med namn på Generalstabskartan 1869. Brånatorp är Väckelsånga enda ortnamn på moderna kartor som anknyter till svedjebruk. Däremot innehåller byarnas skifteshandlingar mängder med lyckonamn som gör det.

År 1937 inlämnade Fabian Karlsson en skrivelse till Folkminnesarkivet om svedjebruk i Väckelsång. Han hade intervjuat Väckelsångsbor födda omkring 1860, som kunde berätta om svedjebruket och i ett fall, August Karlsson från Fiskestad, som hade varit med som barn ute på lyckorna. Ett lokalt ord som används för svedjebruk är rösslabränning.

Åtminstone 80 procent av skogs- och ängsmarken är rörkastad. Vart man går i hagmarken finns små "hackeröa", eller "plockeröa", troligen minnen från svedjebrukets dagar, varför man kan förstå, att hackland och svedjebruk allmänt förekommit, skriver Karlsson.

Stenar som låg tämligen lösa efter bränningen plockades och de som fortfarande satt fast i jorden hackades upp. De sista rösslorna brändes på 1860-talet (Boaryd), 1870-talet (Nistingsö), 1880-talet (Fiskestad) och 1890-talet (Väckelsång).

Karlsson fortsätter:

Från Väckelsånga by berättas att torpare ute i "hulten" (utmarkerna) fått ha sina egna små rösslor, så att de kunnat hacka ner lite potatis och sedan så sig litet korn eller råg. På sådana småställen har man ej haft tillgång till kreatursgödsel att göda sin jord, därför har det varit bra för dem att få ha rössla.

Några forskare menar att röjningsröseområdena har röjts och gödslats ungefär som inägoåkrarna. Andra menar att de få djur som fanns på gården/torpet knappast räckte till mer än att gödsla den

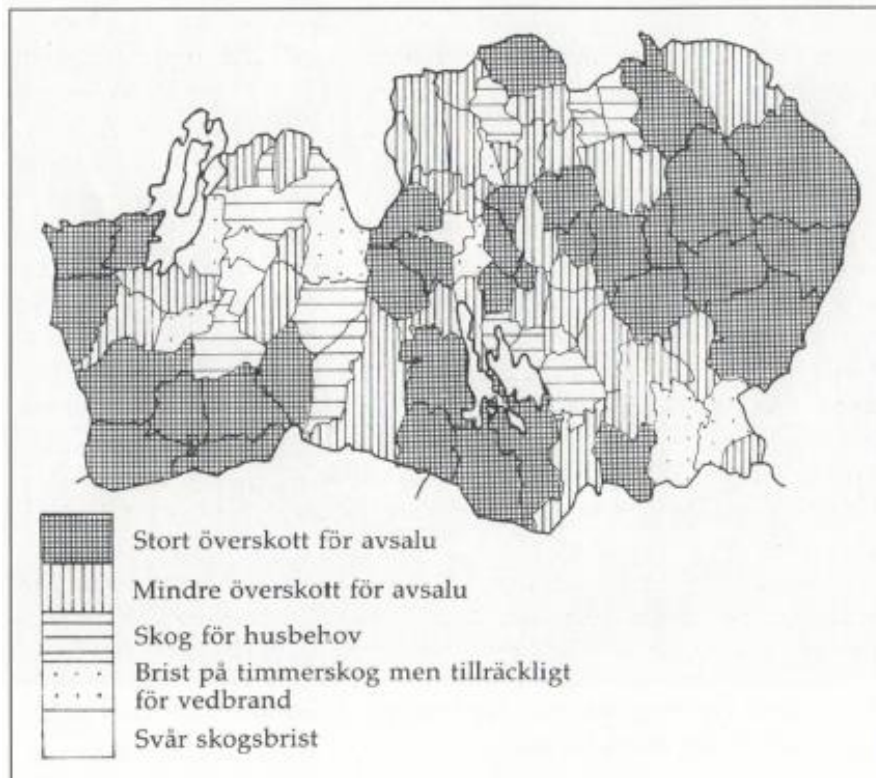
permanent åkern nära huset. Även denna åker kallade torparen för "törpalöckan", vilket kan förstås som att även inåkern en gång i tiden började som svedja.

Karlsson framför hypotesen att kolbottnar, troligen från 1600-talets järnbruksverksamhet i Ekefors, ligger i röjningsröseområden och att rösling och rörkastning skett i anslutning till att skog höggs och restes i milor. Han lägger dock till att det är omöjligt att veta om rörkastningen skedde före eller efter milorna.

När smetfällan så på våren var bränd och rensad, var den färdig att hackas. Fällan benämndes nu även "bråne", vilket namn den fick behålla ända till ny skog växte upp på platsen. Namnföljden å svedjelandet var alltså denna: stubbfälla, rössla, smetfälla och bråne. Hur fasta åkrar kom till anas i det följande. Hade brånen torrt läge och var marken ej för stembunden hände det att man hackade där och tog gröda mer än de vanliga två åren. Men då måste kreatursgödsel påföras och nu kommer andra redskap till användning. Trägrepen och spaden. Så började man ordna så att man kunde köra med "auå" (träårder eller ärjekrok). Små stenar tog man upp och bar till kanterna. Större stenar bände man upp med järnstång och trävåg, och dem drog man undan med sterrulle, en sorts stenkärria på rullar. Ibland använde man en större järnstång, kallad "länsman". Så kunde trähägnaden ersättas med stennmur, och på så vis blev det en liten "löcka" på det gamla svedjelandet. "Yttra löcka", "Hajalöckan" och "Brånalöckan" äro namn på små åkrar och dessa namn tyder på att åkrarna upptagits å gamla svedjeland. Ibland är en sådan åker både liten och har egendomlig form. Det säger ett sådant namn som "Kaarven" (Korven). (Karlsson 1937. Hela handskriften återfinns renskriven i bilaga 4a.)

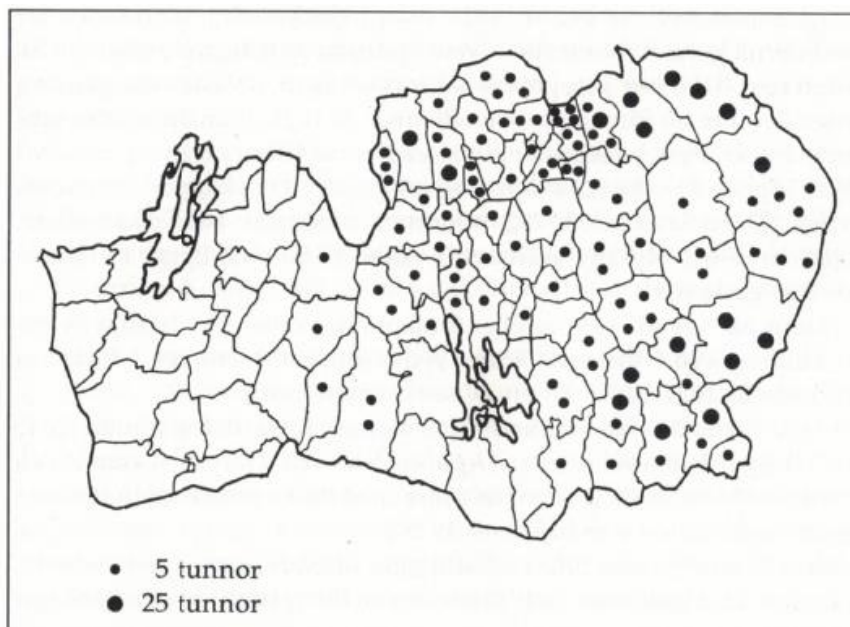
Karlsson skriver att "löckorna" tillkom efter att svedjandet upphört. Men även de stenröjda svedjorna var inhägnade så benämningen är förmodligen äldre än vad Karlsson antyder.

Hur många svedjor har det funnits i Väckelsång? Frågan är näst intill omöjlig att besvara. Det har svedjats under minst två tusen år, kanske mer, på nära nog all odlingsbar mark och flerfallt återkommande på ytor som tidigare svedjats. Antalet registrerade röjningsröseområden speglar inte svedjebbrukets omfattning eftersom ett sådant område vanligtvis är väsentligt större än det tunnland eller två som en normalstor svedja motsvarade. Om antalet svedjeland som inte har stenröjts finns i princip ingen kunskap. De cirka 500 röjningsröseområden som registrerats eller omnämnts i förbigående antyder endast att svedjebbruk förekommit. Även denna siffra är jämförelsevis anmärkningsvärt stor och man kan ana hur många fler röjningsröseområden som finns på småländska höglandet, än de som redovisas i FMIS.

Karta 5. Tillgång på timmerskog och ved 1858 enligt rapporter till järnvägskommittén.

Efter Larsson 1989:143. 1858 bedömdes att Väckelsång endast hade skog för husbehov. Förhållandet kan ha flera orsaker och det omfattande svedjandet kan vara en av dessa.

Svedjeutsäde i Värends fem härader och Sunnerbo enligt 1620-talets Boscaps- och utsädeslängder. De mindre markeringarna motsvarar 5 tunnors (ca 750 liter) svedjeutsäde, de större 25 tunnor. En tunna är 6 skäppor.

Svedjeutsädet i Väckelsång rapporterades till tio tunnor på 1620-talet. Efter J. Kjäll. 1989:67.

Odlingssystem

Med stöd i det inventerade materialet och med stöd i Gustav Erikssons och Ragnar Jirlovs utsagor så kan det odlingssystem som torparna använde sägas ha varit en kombination av en permanent och troligen gödslad åker i gårdet nära torpet som kompletterades med permanent (ogödslad) svedjebruk i långtidsträda. Med det senare förstås att svedjorna flyttade runt inom det område torparen förfogade över och att han på 20 års sikt var tillbaka på den första svedjan i ett rullande schema, i så kallade vandrande åkrar. I och med att det område han förfogade över var starkt begränsat på grund av närboende torpare så var det en god investering att stenröja mark efter svedjning men före sådd. På så sätt ökade han den odlingsbara ytan. Det efterföljande betet förbättrades. Dessutom betalade investeringen sig ytterligare när torparen kom tillbaka till platsen för den första svedjan.

I Kronobergs län har ensäde varit förhärskande historiskt sett, det vill säga att samma åkeryta såddes/skördades varje år utan mellanliggande träda (t ex Elgh 1749:4, Myrdal 1985:71). En normaltorpare på småländska höglandet brukade årligen cirka 1 hektar mark, hållande åker och äng i samma gårde (Lagerås 2006:139). Båda dessa utsagor torde enbart gälla gårdet närmast torparens hus. Det var ute på fällorna (brånarna) som torparen erhöll ett tillskott i brödsäd, rovor och senare potatis genom att varje eller vartannat år svedja en bit mark och så i askan. Efter cirka 20 år var torparen tillbaka på det första svedjefallet och svedjade på nytt: "Jag har och sjelf sedt en skogsmark i Småland, som efter en gammal trovärdig bondes utsago, skulle då svedjas tredje gången, inom 60 år: men han måste dock vidgå, det han sjelf mindes, at skogväxten varit långt sämre, den andra gången, än den första, och at berörde växt var nu tredje resan så tunn, at han höll före det svedjandet föga skulle löna mödan, fast det skedde efter vanan" (Faggot 1750:139). Svedjan såddes med rovor första året och råg det andra. Därefter betades svedjan något år innan instänglingen (smetveden) togs bort och svedjan fick ingå i det allmänna skogsbetet.

Övergivna åkrar

Åkrar som under inventeringen 2010-2020 varit övergivna och beskogade samt helt eller delvis omgivits av stenmurar har antecknats som *före detta åkrar*. Denna kategori av åkrar har aldrig tilldragit sig Riksantikvarieämbetets intresse. De ligger i regel på utmark och kallas inte sällan lyckor. De ligger ofta i röjningsröseområden och har ursprungligen varit en del av röjningsröseområdet, men efter hand har röjningsrösen lagts i stenmur. Detta bör på inägomark ha skett senast i samband med jordskiftena, i utmark möjligen i samband med jordbrukets mekanisering. En betydande del av dem brukades fortfarande enligt ekonomiska kartor från omkring 1950, andra övergavs tidigare. Ett mindre antal av dem som anges i de ekonomiska kartorna ingår även i de av Riksantikvarieämbetet registrerade fornlämningarna.

Exempel på en före detta åker (E906). Betesmark när fotot togs 2016 med inslag av röjningsrösen av torparty.

756 före detta åkrar har registrerats och huvudskälet till det är att de inte sällan utgör centrala delar i större röjningsröseområden, samt att de sannolikt utgör de delar som först kom att svedjas. Bortplockning av röjningsrösen påbörjades långt före jordbrukets mekanisering. Det kan man se i stenmurarna. I botten ligger stenar av mansbörd, på toppen ligger bumlingar, alltså block så stora att de upptagits med stenjättar och senare med hjälp av stenvagnar.

En stenmursomgärdad beskogad före detta åker belägen i röjningsröseområde (E1002).

Att hacka upp stenar följdes av att bända upp dem med järnstång och trävåg, som man förflyttade till stenmuren med stenvulle. När jordbruket mekaniserades borrades stora block och de lyftes med stenjättar eller stenvagn. Här sitter järnkrampan kvar i borrhålet.

Trefot, även kallad stenhjätte eller stenpär. Användes för att flytta bort stora stenblock som inte kunde brytas upp med spett. Stenhjätten står på Väckelsångs hembygdsgård.

Stenvagn, för borttagning av stora block från åkrarna. Den här står på hembygdsgården i Kalvsvik.

Ett mycket tydligt exempel på odlingens utveckling med hänsyn till röjning av stenar. I förgrunden ett röjningsröse som hamnade utanför åkern, sannolikt i samband med något av skiftena. Efterhand lades stenar från åkern i stenmur, men endast stenar av mansbörda. Med stenhjätte eller stenvagn togs större block bort från åkern och lades ovanpå muren med handburna stenar.

Övergivna mossodlingar

I princip gäller samma registreringsprincip för de *före detta mossodlingarna* som för de före detta åkrarna. Syftet med mossodlingar var att erhålla mer odlingsbar mark. Med bidrag från Hushållssällskapet avvattnades sjöar, myrar och mossar med start omkring 1820. Några av mossodlingarna är fortfarande i bruk men de flesta har övergivits och beskogats.

Våt slättermark, som i äldre litteratur och i lantmäteriakter kallades sidvallar, har i stor omfattning omvandlats till åker i Kronobergs län. Till en början odlades främst havre och när åkrarna började bli utarmade övergick bönderna till vallodling (Warodell 2010:449).

Gamla sjöbottnar brukas fortfarande medan odling på mindre myrar och mossmarker har haft sämre framgång. Marken sjönk och utarmades och till slut blev avkastningen så låg att mossodlingarna övergavs och tilläts växa igen alternativt besåddes med skogsplantor, på senare tid huvudsakligen med gran. Avfolkningen bidrog förstås också. Behovet av odlingsbar mark minskade i takt med att människor emigrerade, flyttade in till städerna eller fick det allmänt bättre. Nästan samtliga registrerade före detta mossodlingar har övergivits efter 1950.

En övergiven mossodling (E754) med planterade granar och friväxande björksly i Östads utmark.

Vid mitten av 1800-talet igångsattes flera utdiknings- och sjösänkingsföretag med syftet att öka den odlingsbara arealen. Utdikningen av Pinnamyrsjön var det största av dessa företag. Pinnamyrsjön ligger centralt i sjön Nistens ursprungliga utsträckning och kallades *moras* på häradskartan. 1884 bildades ett bolag som realiserade planen att torrlägga myren, som beräknades omfatta cirka 800 hektar. Arbetena hade påbörjats 1876 och pågick till 1892. Det tog sexton år att för hand gräva 43,5 kilometer diken. 1910 tappades Nisten ur och torrlades. 200 hektar sjöbotten blev odlingsbar (Fransson 1925).

Områdena söderut (runt Kubbö och Hallaslätt) och norrut (mellan byarna Boaryd och Ängaholm) av resterande Pinnamyrsjön brukas fortfarande. Bland andra utdikade områden inom den ursprungliga sjön Nisten, som fortfarande brukas, kan nämnas ett par områden mellan Nistingsö och Holmen och ett område längs Nistenkanalen. Sänkningen av Fiskestadssjön gav odlingsbara ytor söder om Horsholmen och norr om Krokstenen. Båda områdena ansluter till Eskilaån. Det östra området ansluter till ett krongrike som kommer från Pinnamyrsjön och ansluter, efter att ha passerat det

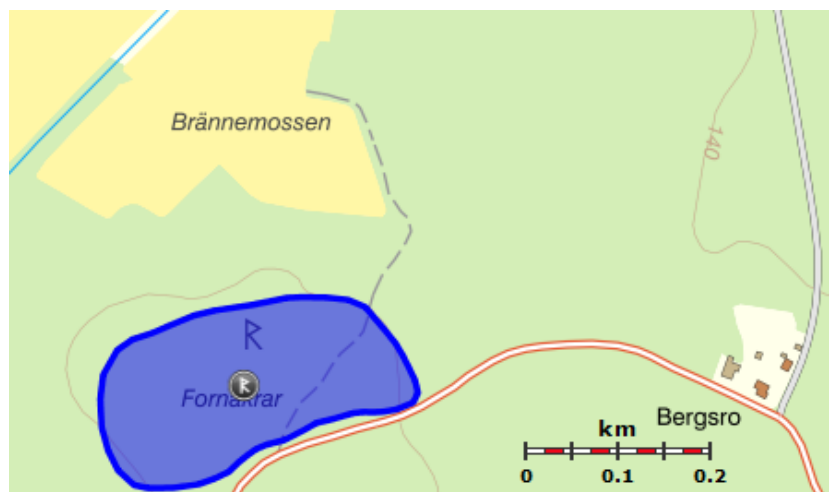
uppodlade Möllekärr, till Eskilaån, söder om det uppodlade Fåglakärr. På Fiskestads utmarker finns även de uppodlade Ällemad, Møllemad och Sirsan.

När Bergasjön och Östadsjön sänktes skapades ny odlingsmark i Bäckamad och i Bergamossen samt i området sydväst om Bergasjön. Dessa uppräknade områden brukas fortfarande och har inte tagits upp i inventeringen. De som registrerats är huvudsakligen väsentligt mindre till ytorna än de ovan angivna, de är övergivna, igenväxande med lövträd och buskar alternativt beskogade. Registret innehåller 159 före detta mossodlingar fördelade på 103 platser. På ett 20-tal platser ligger mossodlingarna intill varandra, skilda åt av diken och träddridåer enligt ekonomiska kartor från omkring 1950.

Brännmossar

Någon särskild satsning på att identifiera *brännmossar* har inte gjorts men de har utgjort ett starkt kulturellt inslag i gångna tiders odling. 1935 noterade Ortnamnsregistret två brännmossar i Väckelsång, en i Fiskestad och en i närheten av gården Berget. Den i Fiskestad odlas fortfarande. Hur det är med den vid Berget är oklart. Den förekommer inte i Lantmäteriets webbkarta. Sannolikt har flera av de mossodlingar som omtalas ovan även bränts i äldre tid.

I skifteshandlingarna över laga skifte, 1858, i Boaryd läses: "Moss eller myrodlingar finnas tillräckligt för hemmanets behof, men i anseende till den derå upphörliga bränningen så försämras derigenom dessa årligen" (Lantmäteriakt nr 07-VÄC-99).

Detalj ur Lantmäteriets webbkarta. Brännmossen i Fiskestad.

Flåhackning och bränning lämpar sig för marker med djupare, oförmultnat mosslager (Holmström 1895).

Vi hafva angifvit, att odlingen af kärr och mossar kan verkställas genom *bränning*. Detta är för sådan jord det lämpligaste odlingsättet, då genom detsamma de osönderdelade växtlämningarna, som uti kärr- och mossjord förekomma i stor mängd., förvandlas till aska, hvilken, inblandad med den kvarvarande kärr- och mossmyllan, försätter denna uti ett bördigt skick, hvarigenom marken sålunda blir tjänlig till framalstring av lönande skördar.

(<http://runeberg.org/img/jordbruk/0388.5.png>).

Efter odling har mossar bränts igen när betesmark hotades av igenväxning. Framför allt när ljungen tog över och blev osmaklig för djuren så eldade man för att ge marken nytt liv. Nuförtiden bränns mossar för att ge ljus och växtkraft till flora och fauna.

Stenrevlar och stenmurar

Kjellmark tar upp en diskussion kring begreppet *stenrevlar*. Samma begrepp, delvis i samma betydelse, används även i detta sammanhang. Kjellmarks (ursprungligen Karlssons) *stenrevlar* används i en vidare betydelse. De lämningar som benämns *stenrevlar* här är inte kongruent med de *stensträngar* som emellanåt används i FMIS, snarare med Fabian Karlssons sätt att tolka dem. *Stenrevlar* är, som de har iakttagits i Väckelsång, åkeravslut i röjningsröseområden. Dessa är i någon mån liknande stenmurar, utseendemässigt i någon mån liknande *stensträngar*, men mest påminnande om långsträckta röjningsrösen, krokigt lagda efter naturens linjer och skiljen mellan odlingsbar mark och mosse, myr, berg eller annan mark som inte är odlingsbar. De är lägre och hopslängda, jämfört med stenmurar. De är högre än och inte nersjunkna som *stensträngar* av mellansvensk modell, därmed säkerligen väsentligt yngre. Skillnaden ligger främst i att *stensträngar* är skiljen mellan åker och äng, mellan inäga och utäga, mellan fägata och åker och huvudsakligen tillhörande den äldre järnåldern. *Stenrevlarna* förekommer huvudsakligen i röjningsröseområdenas kanter. Men Kjellmarks diskussion är intressant och återges i sin helhet (1932-43: 24f):

Jag har i mina artiklar om andra socknars fornminnen meddelat om de ej ovanliga långa stensträngar eller, som de vanligen benämns *stenrevlar*, vilket jag påpekat i en del fall synas stå i något samband med förhistoriska gravar eller gravfält, men som också möjligen i andra fall se ut att vara någon sorts hägnader eller gränsmärken mellan forntida markägares områden.

Enligt Fabian Karlsson, Boaryd, äro sådana *stenrevlar* kända även i Väckelsång. Hans utlåtande därom är lämpligt att här referera. ”*Stenrevlar*” skriver han, ”förekomma rätt allmänt i skogs- och ängsmark i Väckelsånga socken. Mellan Hönseryd och Fiskestad kan man se sådana *stensträngar* gå linjerakt genom skogen. Vid Boaryd, strax intill där man gjort så många fynd av fornsaker i jorden, mötas *stenrevlar* från flera håll. De gamla berättar om *stenrevlarna*, att de varit en sorts gränsskillnad mellan svedjelanden. När man rökastat jorden och lagt revel däromkring, då har man liksom haft ”tasta” på den jorden. Men man kan få se tvenne *stenrevlar* gå parallellt med endast några meters mellanrum. Har då, frågar man sig, marken mellan dem varit ”ingen mans land”? – En del *stenrevlar* har väl säkerligen haft med forntida jordbruk att göra. Men andra ha nog haft annan betydelse. De gamla berättar om en revel, som från Jönköpings län gått tvärs genom Kronobergs län ner till Blekinge, och som skall ha utgjort gräns mellan tvenne kungariken. Men var den finns veta de ej.

Stenrevel eller stenmursliknande slutröse? På vänster sida är ett röjningsröseområde (E1393), på höger sida är det tuvigt, låglänt och oodlat. Ingen fastighetsgräns löper längs stenreveln.

Inledningen av Kjellmarks beskrivning tycks peka mot det som arkeologer numer kallar stensträngar. Dessa är framför allt vanliga i Östergötlands och Upplands järnåldersbygder (Widgren 1983). Under inventeringen i Väckelsång har inte stensträngar i den definition som ges ovan påträffats. Den linjeräta strängen mellan Hönseryd och Fiskestad har eftersökts men inte påträffats. Två stenrevlar med ett par meters åtskillnad pekar inte mot ingenmansland, snarare mot fägator som inte sällan var samägda. Fägator torde ha varit ett känt fenomen för 1800-talets bönder. Tyvärr ges ingen bra orientering till dubbelreveln och den kan därför inte kontrolleras. Stenmurar, bland annat på ömse sidor om fägator, byggdes sannolikt på när odlingsrösena började utgöra odlingshinder. De kungariken som kan komma ifråga för den långa stenreveln, förutsatt att den är förhistorisk, är Varend och Finnveden. Så vitt känt har gränsen mellan Varend och Finnveden aldrig dragits genom Väckelsång. Någon så lång stenrevel har inte uppmärksamats i veterligen något inventeringssammanhang.

Vid ett senare tillfälle kompletterade Kjellmark berättelsen om stenreveln mellan två kungariken, med följande skrivelse, inskickad av Väckelsångsbon Albin Lagh.

Vid bebyggelsen av Väckelsångs stationssamhälle för omkr 35 år sedan hittades å de öster om stora landsvägen belägna tomterna en stenrevel sträckande sig i norr-söder tvärs över samtliga byggnadstomter, som då utgjordes av skogsmark. På vissa ställen var den övertäckt med jord och mossa och syntes endast som en upphöjning på marken. På andra ställen lågo kullerstenarna alldeles blottade. En bror till mig köpte en av dessa tomter, och jag erinrar mig från schaktningen av denna, hur den hittade reveln ådrog sig vår uppmärksamhet. – Min gamle far, som då levde, berättade, att den skulle komma från Jönköpings län och gå in i Blekinge. Han hade även annat att säga om dess historia, vilket jag beklagligt nog alldeles glömt. – Nu äro de omnämnda tomterna bebyggda och marken åt N och S uppodlad. Möjligt är dock, att man i skogsmark långt utanför samhället kan hitta stycken av denna stenrevel, om vilken jag ej någonstädes sett några anteckningar.

Idag har ytterligare bebyggelse tillkommit på östra sidan av Gamla byvägen, som landsvägen heter numer, och någon stenrevel är inte bekant.

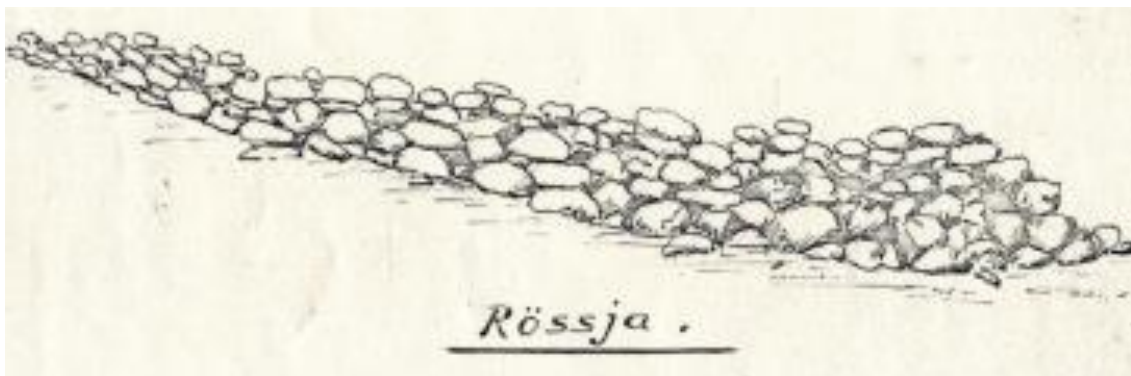
Vid ett senare tillfälle återkom Kjellmark till stenrevlarna efter att ha fått ett nytt meddelande från Fabian Karlsson:

En stenrevel märkes öster om Värebol, som hr Karlsson förmodar kunna vara fortsättningen, på en lång stenrevel, vilken pastor Nils Dalborg ... skall hava följt under en längre sträcka från dess ursprung invid en grupp gravliknande rösen i skogen hörande till Uråsa stom i riktning mot Värebol. En annan stenrevel finnes å Östad Mårtensgård.

Vad som avses är inte lätt att förstå. Tyvärr är orienteringsangivelserna för vaga för att kunna följas upp på ett bra sätt i fält. En eftermiddag lades i det område, öster om Värebol, där stenreveln sägs löpa, utan framgång. De förklaringar som getts till stenrevlarna upplevs som vildvuxna och hör rimligen hemma i folklorestiken.

Begreppet *stenrevlar* förekommer veterligen bara i Småland. Under 2001 års ominventering i Väckelsång beskrevs ett mindre antal stensträngar i samband med registrering av röjningsröseområden. Men, så långt kan bedömas, utan att ha återfunnit alla, ska de snarare kallas stenrevlar (som Karlsson tolkar dem), alternativt låga långa slutrösen, i betydelsen att de avslutar ett röjningsröseområde mot myr, moras eller annan mark som inte kan odlas.

Bland många handskrifter som Fabian Karlsson skrivit är det en som behandlar olika typer av stengärdesgårdar. Han skiljer på stenmurar, halvmurar, rössjor och stenrevlar. De båda första typerna är välbekanta och behöver ingen närmare beskrivning, däremot de båda senare. Rössjan saknar raka, vållagda sidor, stenar ligger huller om buller, kort sagt de är illa anlagda. Han framhåller att de anlades före 1850.

Teckning: Fabian Karlsson.

Angående stenrevlarna menar Karlsson att de är de äldsta gärdesgårdstyperna. Han sätter dem, som tidigare nämnts, i samband med det äldsta svedjebruket. När man "hade svedjat, hackat och rörkastat jorden och sen lagt revel i kanten av svedjelandet, då har man liksom haft 'fasta' (lagfart) på den marken, man har varit ägare till den och någon annan har ej fått göra intrång på den sidan om stenreveln".

Teckning: Fabian Karlsson.

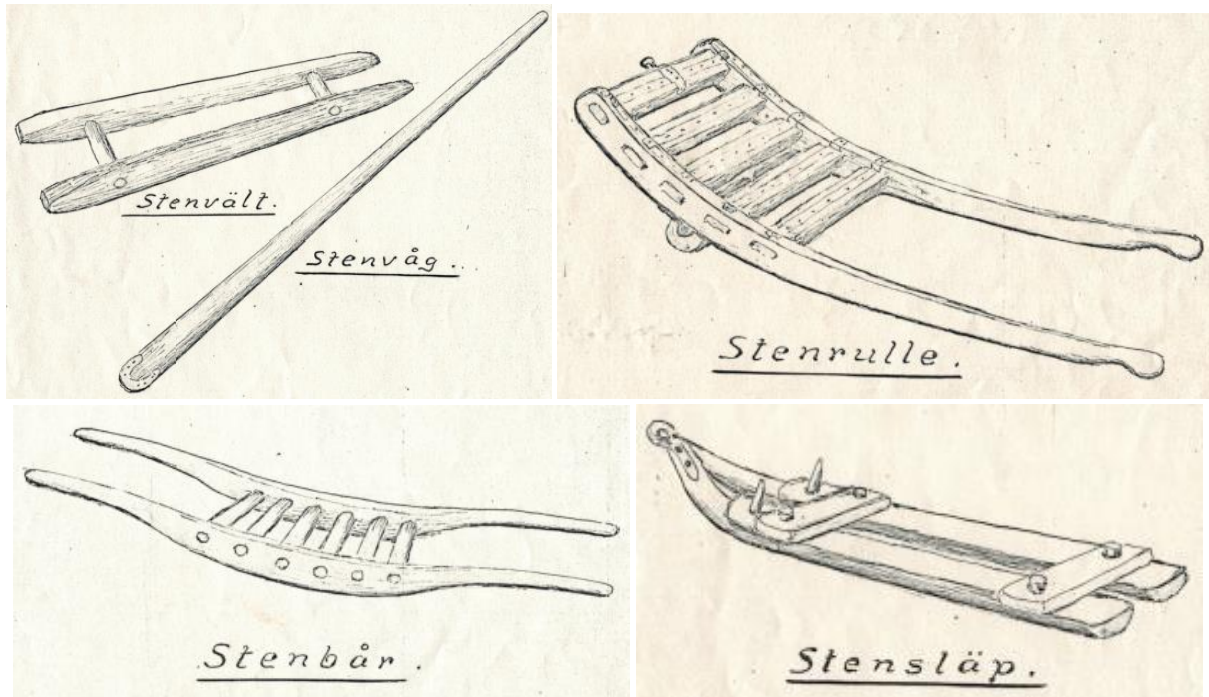
Stenreveln i Karlssons teckning är relativt sett vällagd och den har på det hela taget inga motsvarigheter i det inventerade materialet. Det är kanske snarare så att stenrevelarna i registret istället borde benämnas rössjor. Stenmurarna däremot är ofta mycket vällagda. Det gäller både hel- och halvmurar, som grävdes ner till frostfritt djup för att därigenom minska risken för ras.

Stenmur som omger en före detta åker och en husgrund efter torpet Norralund, Söftestorp. Stenmuren är cirka 1 meter bred och 0,8 meter hög, på något ställe 5 meter bred och nära 2 meter hög.

Tyvärn räckte inte kraften och förmågan till att registrera alla stenmurar i socknen. De utgör ett mycket synligt inslag i kulturlandskapet men saknar skydd enligt gällande kulturmiljölagstiftning, även i fall då de bevisligen anlagts före år 1850. Naturvårdslagstiftningen, däremot, ger dem ett starkt skydd om de ligger med minst en sida mot öppen jordbruksmark. Skyddet gäller inte i skog, om muren fortsätter in dit. Detta förstås så att muren i sig inte är det skyddsvärda objektet, endast de/det som lever i den eller på den. I Naturvårdsverkets beskrivning och vägledning för biotopen *Stenmur i jordbruksmark* tillskrivs stenmurarna höga naturvärden, som tillflyktsorter och spridningsvägar för jordbrukslandskapets växter och smådjur, som därmed omfattas av biotopskyddsbestämmelserna (2014:3).

Från början antas att stenröjning gjordes med enkla redskap som trähackor och träspadar, senare skodda med järn. Större stenar bröts med *vågar* i form av en 4-5 meter lång tätvuxen granstam. Vågar brukades in på 1900-talet, inte sällan förstärkta med en hästsko i nedre delen. Vågen kompletterades med ett jänspekt som underlättade stenens lyft ur jorden.

Redskap för upptagning och bortforsling av stenar. Skisser av Karlsson 1940:3 (Gärdesgårdar 2).

I början av 1900-talet introducerades *stenjätten*, en ställning på tre ben med vajrar, kuggjul, rulle, talja, vev och järnkätting, varpå stenbumlingar på över ett ton kunde dras upp ur jorden. Alltför stora bumlingar sprängdes, i äldre tid med svartkrut, senare med dynamit. Med sprängning blev det nödvändigt att borra hål, vilket gjordes med stålborr och stenhammare som vägde några kilo. Efter andra världskriget introducerades en ännu bättre metod för upptagning och bortforsling av bumlingar, nämligen kranbilarna (Holmér 1980). I och med att traktorer började användas i jordbruket krävdes att alla större stenar och uppstickande block togs bort ur åkern, att åkrarna blev rektangulära och fick raka kanter. De anpassades till de nya redskapen (Arvidsson & Wiberg 1980:102). Effekterna av redskapsutvecklingen är mycket tydliga runt vår tids åkrar.

Stenbumlingar med borrhål, lyftade från åker med stenjätte eller kranbil och lagda ovanpå mindre stenar i muren. Åkern hör till Väckelsångs Trottagård.

Stenmurar grävdes ner till frostfritt djup, vilket under kallperioder kunde uppgå till en meter. Annars riskerade tjälen att rasera muren. Det finns olika stenmurstyper, exempelvis enkelmur, dubbelmur och skalmur. De senare kan ha lodräta eller lutande sidor. En i Väckelsång vanligt förekommande typ har en lodrät och en lutande sida, en så kallad halvmur. Den lodräta sidan utgör då stängselsidan. På den sluttande sidan lades inte sällan torv (Karlsson 1940).

En halvmur i Väckelsångs samhälle. Åkermark har blivit tomtmark.

Gärdesgårdar av trä eller sten avsåg ursprungligen att utestänga djur från åker och äng. Det fria skogsbetet med vallhjon anses ha upphört år 1857. En motion i första kammaren detta år, "Förordningen om egors fredande mot skada af annans hemdjur samt om stängselskyldighet", påvisade svårigheterna med en väl avvägd skogshushållning. Förändringen innebar att boskapen istället stängslades in, och hagarna blev allmänna. <http://data.riksdagen.se/dokument/C12C21.html>

Stenmurar anlades också utmed vägar och i fastighetsgränser. Sten lades från början i odlingsrösen men stenarna förflyttades efter hand till åkerns kanter. Detta skick inleddes på säterier och storgods på 1700-talet, kanske tidigare i enstaka fall. I och med jordskiftena, särskilt laga skiftet vid mitten av 1800-talet, i samband med omarrondering av jord och förbättrade jordbruksmetoder, blev murbyggandet synnerligen vanligt hos de jordägande bönderna. Torpare och daglönare anställdes för att förflytta åkrarnas odlingsrösen till murarna och en omfattande landskapsomvandling inleddes.

Teckning av Fabian Karlsson 1940.

Det har sagts att stenarna som ingår i Smålands stenmurar kan fylla 75 Cheopspyramider (Andersen & Nyhlén 2007). En uppskattning förstås, eftersom ingen vet hur många mil stenmur det finns i Småland. Men man kan fortsätta räkna med 75 Cheopspyramider som utgångspunkt. Pyramiden, som anlades för ungefär 4500 år sedan i Egypten, har en kvadratisk basyta med sidan 230,4 meter. Toppen är skadad men pyramiden bedöms ha varit 146,5 meter hög. Den matematiska formeln för volymen i en pyramid är basen gånger höjden delat med tre ($V=B \times h/3$), det vill säga $230,4^2 \times 146,5/3 \approx 2\,592\,000\text{ m}^3$ (<https://app.studi.se/l/pyramider>). För att göra den fortsatta beräkningen enkel antas att en löpmeter stenmur i genomsnitt motsvarar en kubikmeter sten, vilket ger 2 592 kilometer eller 259,2 mil stenmur. 75 pyramider ger $259,2 \times 75 = 19\,440$ mil, eller 4,85 varv runt jordens ekvator som uppmätts till 4 007,5 mil. Huruvida resultatet är rimligt eller inte undandrar sig min bedömning, men visst, det är roligt att leka med siffror.

Väckelsångs by bestod före stationssamhällets tillkomst av glest liggande gårdar. För trettioalet år sedan anlades bebyggelsegrupperna Hagen, Hjätans fröjd och Tjappan i utkanten av det moderna samhället. Husklungorna integrerades på ett behagfullt sätt i det äldre kulturlandskapet med stenmurar och fägator som för länge sedan anlades på Saxagårdens inägor.

Mängder av grindstolpar står kvar längs vägarna och längs banvallen. Trägärdesgårdar och grindar har ruttnat bort och inte blivit utbytta, eftersom antalet betande djur har minskat de senaste 60-70 åren. Bilden till höger visar en trögärdesgård i toppskick som knyter an till en stenmur.

Kort odlingshistoria

Här ska inte göras någon djupdykning i odlingshistorien. Den intresserade hänvisas till bokserien *Det svenska jordbrukets historia*, (särskilt del 1 och 2, 1998-2001). Huvudredaktör Janken Myrdal. Leif Gren skriver om *Fossil åkermark* i ett häfte från Riksantikvarieämbetet 1997 som redovisar myndighetens syn på äldre jordbruksmetoder.

Däremot återges några korta historiska källor rörande röjningsrösen med stor relevans för inventeringen och dess tolkningar.

Den som först nämner hackerör är Saxo Grammaticus i sin *Danska krönika*, skriven på 1200-talet. Redan Saxo fastslår att de måste vara mycket gamla eftersom man inte känner till deras tillkomstid. Leonhard Rääf bedömer 1856 i sin *Beskrivning över Ydre härad* att områden med "hopaburna stenrör förekommer tre- till fyrdubbelt mer omfattande än den samtida åkerarealen, ehuru ansenligt densamma blifvit vidgad, troligen fördubblad, under de sista 60 åren, vanligvis alltid genom återupptagande af dessa äldre odlingar" (1856:14).

Under sin Öländska resa iakttog Carl von Linné svedjor:

Svedjor, fällor eller lyckor, som smålänningarna dem kalla, begynte man nu att se på ömse sidor om vägen, merendels gröna av en härlig Råg (Linne 1741 [1974:32]).

I samband med sin Skånska resa 1749 återkommer Linné till svedjebruket (se under rubriken Svedjebruk ovan).

Gunnar Olof Hyltén-Cavallius tar upp hackerören i sina böcker om Wärend och Wirdarne, 1868:

Det har nemligen ända ifrån Saxo Grammaticus och intill vår egen tid icke kunnat undgå uppmärksamheten att i hela södra Skandinavien förekomma öfverallt, ända i djupet af skogar och obygd, en otalig mängd rörkastade öde-åkrar. Inom Wärend förekomma dessa gamla åkrar till oräkneligt antal, liksom i Finnveden, Kalmar län, Ydre, norra Skåne o s v. Vid den flerfaldiga granskning, de ända ifrån Linnés tid varit underkastade, framgår som till fullo ådagalagt:

- att rören blifvit hopkastade med stenar, som aldrig äro större än att de af en enda man kunnat upptagas och bäras.
- att åkrarne till vidden intaga minst tre eller fyradubbelt större yta än landets hela, i denna stund befintliga åkerjord.
- att de sålunda förutsätta en befolkning, mångfaldigt större än den närvarande.
- att brukningen af dessa öde åkrar icke fortgått synnerligen många århundraden, emedan myllan hvarken är så djup som i de uräldsta odalåkrarne ej heller balkarne vid rör och renar uppnått en jemförlig höjd med dem i de sistnämnda (del 1, 1868:32).

Punkterna 1-2 är i huvudsak riktiga. Däremot invändes mot punkterna 3-4. Hyltén-Cavallius antar att de rörkastade åkrarna brukades samtidigt. Med utgångspunkt i svedjebrukshypotesen så brukades en ett-två tunnland stor svedjeåker under maximalt två-tre år. Därefter togs en ny svedjeåker upp intill den gamla. Efter flera generationers svedjebrukande hade den sammanlagda rörkastade ytan ökat avsevärt. Myllans djup har knappst något att göra med hur länge en viss yta brukads eftersom metoden hela tiden varit densamma. Inga djupgående verktyg (årder, plog) användes, endst hacka. För övrigt bör man också fråga sig vad hackan användes till. För att hacka upp stenar? Utsädet myllades ner med fällekratta och säden skars med skära. Däremot hackades sättrovorna och senare sättpotatisen ner i jorden. Åtminstone när det gäller potatisen så infördes den historiskt sett relativt sent, på 1700-talet.

Hyltén-Cavallius fortsätter:

Det äldsta sättet att röja mark (skog), vare sig för vall-gång eller jord-bruk, har varit med svedjande. Det äldsta åkerbruket var således svedjelands-bruk, och detta nomadiska bruknings-sätt har icke blott tillhört den egentliga folkvandringens-tiden, utan bibehöll sig allmänt i de wärendska skogarne ännu för en mans-ålder tillbaka. Wärends-målet är därför rikt på hithörande ord och talesätt. Skogs-parken, som skall svedjas, heter en **dunge, fälledunge**. Sedan han blifvit fälld eller röjd, heter han **fälla, rödja, fälle-rödja**. När fällan derefter blifvit bränd eller svedd, får han namn af **bråne** (m.), **bråna** (f.), **svedja, svedje-fälla, smet, smet-fälla, smet-svedja**. När hon slutligen blifvit tillyckat med en gård af smet-ved, eller af brända träd och stocker, heter hon **lycka, smet-lycka, svedje-lycka**. Att dragbränna, eller släpa ihop ris och å nyo bränna en svedja som redan burit gröda, heter i Wärend att **bära bål, bränna bål, bål-bränna**. Det öppna fält, som bildas genom flerfaldigt upprepad bål-bränning, är en **ryd**, och när ryden slutligen ej förmår

bära annat än trälamosa (*Hypnum*) och ljung, får han namn af en **ljung-ryd** (del 2, 1868:74f).

Notera att Hyltén-Cavallius med lyckor avser ett inhägnat område och kallar detta *tillyckt*. Alltså lycka, som i uttrycket lyckta dörrar. Han nämner inte *rössla* som var gångbart i södra Varend. Kanske ett förbiseende eller ett alltför lokalt uttryck. På sidan 78 i del 2 ansluter han sig till åsikten att svedjebruk och rörkastning hör ihop:

Hacklandsbruket var således ännu ett jord-bruk för hand, och har efter all anledning varit förenadt äfven med svedning eller bål-bränning. Men man bearbetade dervid tillika det öfversta jordlagret på något obetydligt djup, och ihopkastade i rör sådan mindre sten, som gick upp för hackan. De på detta sätt hopkastade rören omtalas öfver hela Göta rike under namn som hackare-rör...

I avsnittet om *Den äldre järnåldern* i Wittlocks odlingshistoria, 1874, återges mycket av det som Hyltén-Cavallius skrev:

Till denna ålder äro vi benägna att räkna den första uppkomsten af de små, mossbelupna stenrör, hvilka träffas djupt in i skogarne och på utmarkerna, på korta afstånd från hvarandra, samt intaga ofantliga jordvidder. Sedan många årtionden tillbaka hafva de väckt naturforskares och arkeologers uppmärksamhet och ännu är den frågan, huru man riktigt skall tyda dem, obesvarad (1874:84f).

Wittlock upprepar Hyltén-Cavallius fyra punkter enligt ovan. Sedan följer:

De resultatet åter man ur dessa iakttagelser sökt hemta, visa sig vara mycket olika. Rääf har på ett skarpsinnigt sätt sökt ådagalägga, att en tidpunkt inträdt långt efter landets första uppodling, som medfört en trängande nödvändighet, att skyndsamt utvidga landets åkerbruk, att detta utvidgade åkerbruk fortgått några, ej många århundraden, att detta bedrifvits med enskild mans arbetsstyrka, att odlingarne äro belägna aflägsse från de gamla hemmanen – och kommer till den åsigt, att dessa rör härleda sig från trälarnes frigifning och en genom dem ökad åkerbrukande befolkning, som sedermera till stor del utdött i digerdöden 1350. Dessa åsikter gendrifvas, såsom oss synes, på goda grunder af Hyltén-Cavallius, hvilken åter anser dessa rör gå mycket längre tillbaka i tiden än digerdöden och häntyda på ett »uråldrigt jordbrukssätt», der man skötte åkern för hand med hacka och andra enkla redskap och hvilka tider man på historiska grunder kan anse vara förbi vid digerdöden. Bland de äldre historiska skriftställarne nämner endast Saxo Grammaticus om dessa rör. Han, som skref i början af 1200-talet, omtalar dessa rör, såsom förekommande i hela södra Skandinavien. Således voro redan ungefär 150 år före digerdöden dessa åkrar öde.

I brist på historiska underrättelser måste vi taga vår tillflykt till traditionen, hvilken, huru den än under århundraden må vexlat former, dock alltid på botten gömmer en grundsanning, som med seghet qvarhålls af folkmedvetandet. Enligt densamma kallas dessa rör hackarerör och äro från »hackare-tiden».

Hvad menas med »hackare-tiden»? Finnes inom vår förhistoriska tid någon tidsålder, dit man kan förlägga denna »hackaretid»? Under stenåldern var åkerbruket, såsom vi förut sökt visa, okänt i Varend och idkades sannolikt endast i Skåne och Westergötland. Till bronsåldern kunna vi ej heller förlägga denna tid, ty, oaktadt åkerbruket ej var okänt, så synes dock denna ålder ej haft någon större betydelse för våra fäder. Oss återstår således endast att tänka på den äldre järnåldern.

Denna tidsperiod utmärker sig genom stora rörelser bland folken, boningsplatser ombyttes, invandringar af hela folkslag trängde på och undanträngde hvarandra. Ut i denna rörlighet har man ock velat finna en förklaringsgrund till att så stora sträckor blefvo öde, helst åtskilliga skriftställare t ex Jordanes och Paul Varnefrid omnämna utvandringar, som under 'Konung Berig'skulle egt rum från Skandza eller Skandinavien.

Några fynd i dessa rör kunna ej heller gifva något uppslag för bedömandet af deras ålder. Väl hafva vi någon gång i dem funnit så kallade handqvarnar samt stenyxor (med skafthål), hvilka varit mycket slitna, hvilket måst inträffa vid deras begagnande till hackning i jorden; men detta visar endast, att dessa hackerör uppkastats af ett folk, som – antagligen i följd af den ringa tillgången på jern — begagnat verktyg af sten och lemnar äfven ett bevis för, att stenyxor varit i bruk in i jernaldern. Enligt vår åsigt behöfver man icke taga sin tillflykt hvarken till digerdöd eller utvandringar, för att förklara denna stora mängd af stenrör. I Wärends aflägsna trakter, der gamla seder och bruk, kanske längre än annorstädes, bibehållit sig oförändrade och hvilka blifvit med mästarehand tecknade i »Wärend och Wirdarne», kunde man för några årtionden tillbaka se, huru dylika stenrör och ödeåkrar uppkommo. På utmarken ingärdades ett fält, hvarå skogen sedan antändes, i askan såddes säd; första året blef grödan riklig, under andra året uppkastades stenarne i små rör, risqvistar ditfördes och antändes och en ny skörd togs. När slutligen jorden blef oförmögen att producera mera säd, öfvergafs hela denna jordrymd och man flyttade till närmaste fält, som på samma sätt behandlades, och följderna här af måste blifva, att under årens lopp allt flera rör och öde åkrar uppkommo. Vi anse sålunda, att dessa rör endast häntyda på tider, då åkerbruket var i sin barndom och jorden bearbetades på det enklaste sätt för hand med stenhackor (1874:85-87).

Beskrivningen som Wittlock ger stämmer på det hela taget ganska väl med den uppfattning om skogarnas röjningsrösen som framförs i rapporten. Röjningsrösen kan vara mycket gamla såväl som unga. Han bekräftar att rökstening pågick ännu under 1800-talet, inte att förglömma.

Herman Hofberg hänvisar till gamla sägner i Nerikes gamla minnen, 1868:53:

Men vi ha ännu ett bevis för dessa fornåkrars höga ålder, och det är i folksägner. Öfverallt i riket, der sådana ödeliggande åkrar finnas, talar folket om en *hackaretid*, en aflägsen urtid, då ett annat folk bodde ilandet, som bröto sig hem och odlade jorden med *hacka*. Inom det landskap, hvars gamla minnen vi i denna afhandling gjort till föremål för vår skildring, kallas detta urfolk *Hackhemmen*, en benämning, som Nerikesbon äfven tillägger sjelfva odlingsrören, eller de qvarlämnade spåren af detta folks odlingsflit.

Konga härads domböcker har mycket att berätta om tvister som rör det gamla svedjebruket. Domböcker började upprättas i början av 1600-talet, men, de är tyvärr ganska svårlästa för alla oss som inte behärskar gamla skrivstilar. Karl Olin har renskrivit samtliga avdömda mål för Älmeboda socken, med start 1618, omfattande tio volymer (1973-1978). Artikeln *Brinnande bränder och rykande rök* tar upp några av de tidiga rättsfallen i Älmeboda (bilaga3i).

Några exempel på samstämmighet mellan historiska åkerlyckor och nutida röjningsröseområden.

Detalj av lantmäteriaakt. Lantmäteristyrelsens arkiv: Väckelsångs socken Fiskestad nr 1-10, Storskifte på utmark/utägor, 1784. Fiskestad öster om Dagsagård, norr om Horsholmen. De grå ytorna kallas åkerlyckor i kartans tillhörande text. Lyckorna är instängslade och från ett halvt till drygt två tunnland stora, vilket är normalstort för svedjor i Småland.

Lantmäteristyrelsens webbkarta. Rödskrafferade och svartstreckade områden innehåller röjningsrösen. Samstämmigheten är tämligen god, åkerlyckorna i kartan ovan finns i röjningsröseområdena. Åkerlyckan vid Korrå har permanentats och ett torp har etablerats. Obs, webbkartan är copyrightskyddad (eftersom den visar fastighetsgränser) och kan publiceras endast efter Lantmäteriets medgivande.

Det aktuella året, 1784, redovisades 56 åkerlyckor på Fiskestads utmarker. Situationen i socknens andra byar är densamma, det vill säga det svedjades rikligt vid sidan av de gödslade inägoåkrarna.

Det är uppenbart att lyckorna har röjts på stenar, som lagts ihop till röjningsrösen. Kartan från 1784 visar i princip en ögonblicksbild, läget just det året. Webbkartan visar det sammanlagda läget, efter att lyckorna flyttat runt i skogsmarken under hundratals år. Hur lyckorna brukades just detta år framgår inte. Det kan vara så att de grå ytorna representerar olika år i cykeln, antingen rössla, fälla, svedja eller bråne.

Åkerlyckor i Fiskestad år 1784

Gårdar i Fiskestad	Antal åkerlyckor 1784
Makagård	7
Krokagård	8
Klåckaregård	7
Backagård	6
Norregård	11
Korpa- och Jeppagård	3
Dagsagård	8
Sandgård	6
Totalt	56

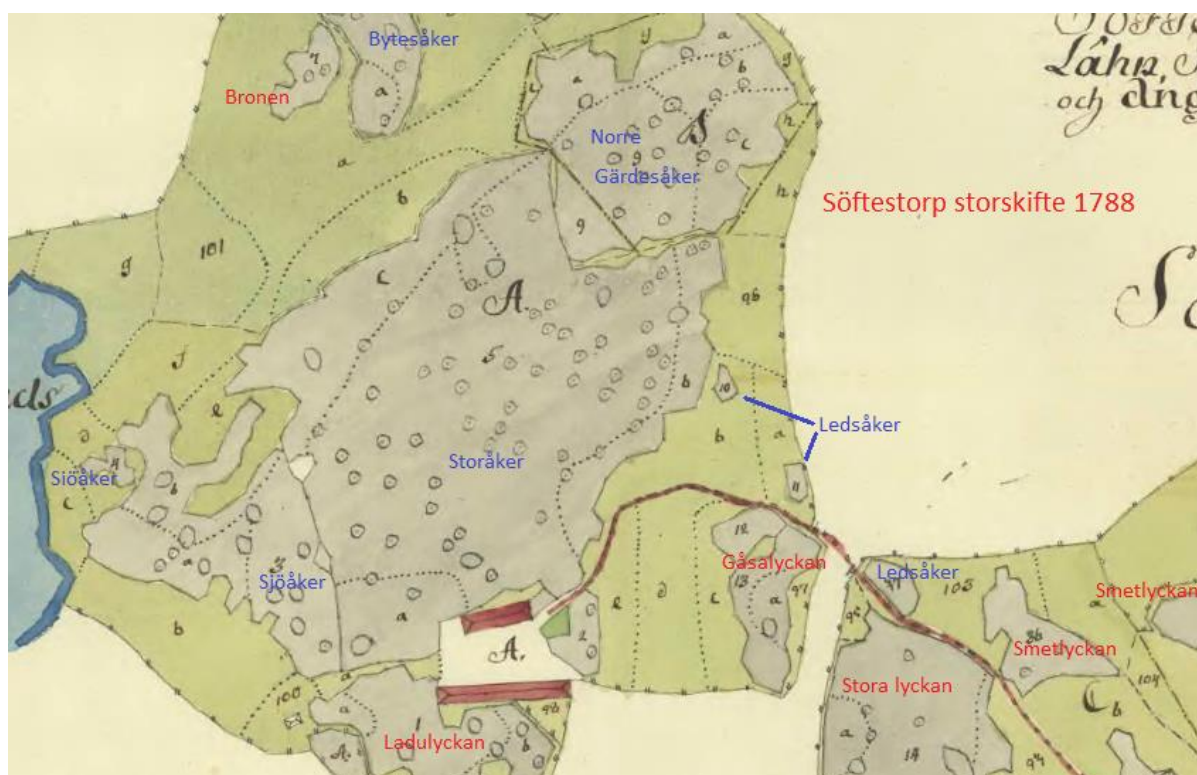
Åkerlyckor som kan räknas för året 1784 i Fiskestad. Karta: Väckelsångs socken Fiskestad nr 1-10, Storskifte på utmark/utägor, 1784.

Samma karta som ovan. Annat utsnitt. Lantmäteriets webbkarta. Annat utsnitt. Lyckan som senare blivit Södratorp har rensats på röjningsrösen och permanentats som åker. Lyckan i kartans östra del, som fanns före etableringen av torpet Ängaholm, är intressant så tillvida att där gjorts flera stenåldersfynd. Obs, webbkartan är copyrightskyddad (eftersom den visar fastighetsgränser) och kan publiceras endast efter Lantmäteriets medgivande.

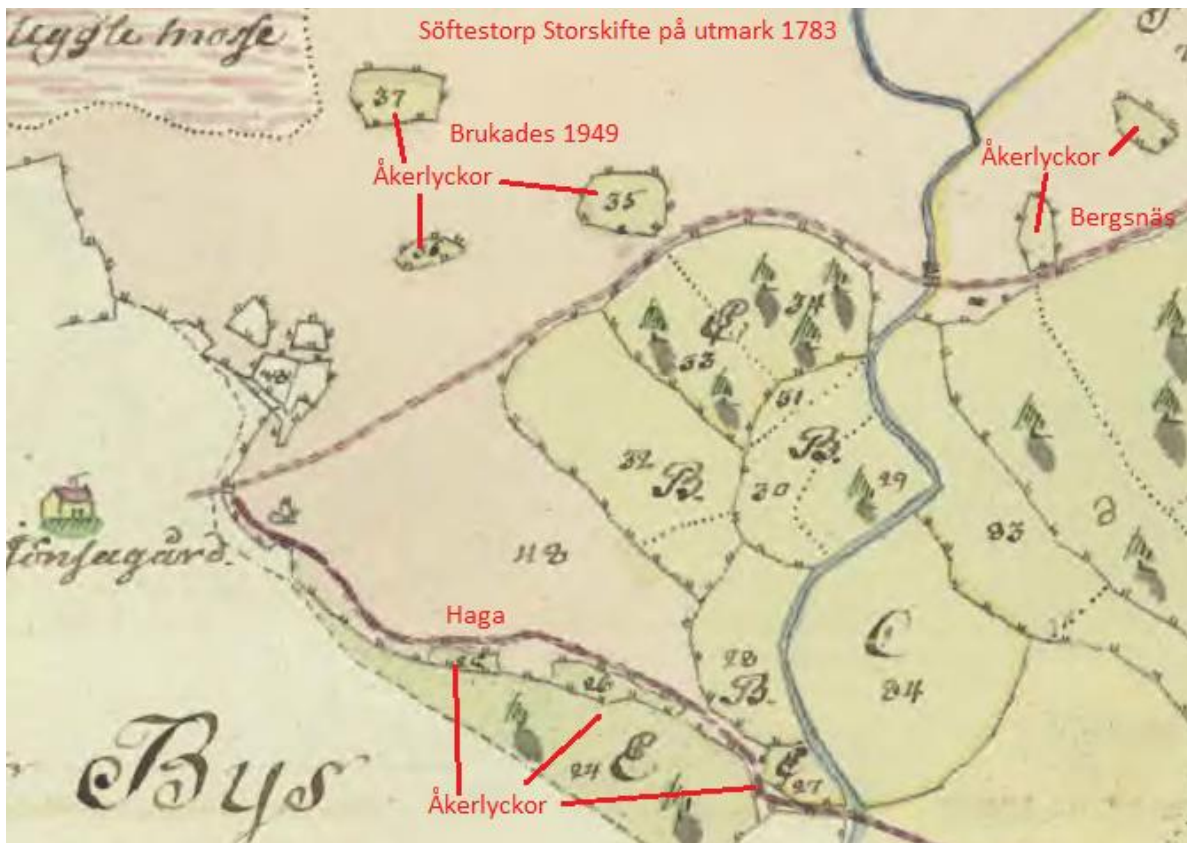
Lantmäteriets webbkarta. Rödskrifferade och svartstreckade områden innehåller röjningsrösen. Samstämmigheten är tämligen god, åkerlyckorna finns i röjningsröseområdena. Obs, webbkartan är copyrightskyddad (eftersom den visar fastighetsgränser) och kan publiceras endast efter Lantmäteriets medgivande.

Lantmäteristyrelsens arkiv: Väckelsångs socken Söftestorp nr 1-4, Storskifte på inägor, 1788. Texter i rött och blått är tillägg baserade på kartans tillhörande beskrivning.

I texterna till lantmäteriakterna om storskiftena, på inägor och utmark i Söftestorp 1783 och 1788, omtalas ett drygt 60-tal åkerlyckor. I närheten av Söftestorps Norregård (A i kartan ovan) finns även namn som Bronen och Smetlyckan. Dessa namn pekar tydligt mot svedjebruk. Bråne kallades den svedja som nyligen hade odlats men nu var stadd i igenväxning. Smetved kallades de brända stammar som efter svedningen användes till stängsel runt svedjan. Svedjorna i slutet av 1700-talet förlades allt längre ut från gårdarna, medan åkrarna, till exempel Storåker ovan, som fortfarande bar

spridda odlingsrösen, troligen succesivt tillkommit genom svedjebruk. Flera av åkerlyckorna på utmarken (kartan nedan) har odlats från åtminstone 1783 till omkring 1950 enligt Lantmäteriets ekonomiska kartor. De är stenrensade och omges helt eller delvis av stenmurar. Andra åkerlyckor har permanentats genom torpetablering (Haga, Bergsnäs). Odlingen har upphört, husen används till sommarboende och åkrarna har blivit gräsmatta.

Lantmäteristyrelsens arkiv: Väckelsångs socken Söftestorp nr 1-4, Storskifte på utmark/utägor, 1783. Texter i rött är tillägg baserade på kartans tillhörande beskrivning.

Förutom handskrifterna om svedjebruk har Fabian Karlsson även skrivit om jordbruk i *Forntida jordbruk* (Folklivsarkivet i Lund, utan acc nr, utan uppteckningsår) och i *Engelskt eller skotskt inflytande på det svenska jordbruket*, (Folklivsarkivet i Lund, acc n:r M 15399:1-9, upptecknat 1961) men de kommenteras inte i detta sammanhang.

Avslutningsvis några ord om jordhunger. Benämningen hämtas från *Kronobergsboken* 1998 vars titel är *Jordhunger* (Red: K. Gustafsson). Boken ger ett antal glimtar om skeenden som omformade landskapet i böndernas jakt på mer odlingsbar mark. Bokens centrala tema är kampen mot vattnet, hur sjöar sänktes, mossar avvattades, skogsdikning och annan markavvattning. Detta historiska skeende förekom blygsamt i äldre tider men accelererade under 1800-talet första hälft. Från och med 1820-talet var det möjligt att erhålla bidrag från hushållningssällskapen för sjösänkningar och andra avvattningsföretag.

Vad som drev utvecklingen och bildandet av hushållningssällskapen kan ha varit än äldre form av jordhunger. Bilden av svåra tider frammanas av hur det ser ut i skogarna. Talesättet att *i Småland finns det små rösen överallt i skogarna*, tycks stämma. I varje fall i betydelsen överallt där det har varit möjligt att odla, åtminstone i Väckelsångs socken, där nu en någorlunda komplett inventering

för första gången föreligger. Cirka 500 områden med sammanlagt cirka 42000 röjningsrösen har noterats i Väckelsång. Områdena varierar kraftigt i storlek och i antal rösen, från 1000-tals rösen i kilometerstora sammanhängande ytor till mycket små områden innehållande ett enda röjningsröse intill en odlad yta på cirka ett ar (10×10 m).

Det är främst de minsta odlingarna, inte sällan i eländig terräng, nära moss- och myrkanter eller i blockrika marker, som väcker tankar om jordhunger. Vad drev människor ut i dessa områden om inte jordhunger, viljan att överleva i svåra tider? Antagligen odlades dessa marginalområden tämligen sent i vår historia, i en tid av kraftig befolkningsexpansion, som framtvingade bland annat de åtgärder som omtalas i boken *Jordhunger* (1998), följt av industrialisering, inflyttning till städerna och utvandring.

Det är näst intill ofattbart att man odlat i sådan blockrik terräng som i bilden. Ett röjningsröse skymtar till vänster om trädet, bakom stenblocket. Området är ca 40×40 m och består av fem röjningsrösen av torpartyp, lagda på, mellan och mot stenblock (E855).

Boställen

Hur svårt det kan vara att reda ut var historiska gårdar, torp och backstugor kan ha stått tydliggörs med innehållet i nedanstående tabell, som inledning till hur man ska tolka inventeringens resultat. Inventeringen blir aldrig fullständig och registerposterna innehåller sannolikt en hel del fel. Exemplet nedan redovisar boställena under Lidhems säteri, från 1729 och framåt, men svårigheterna gäller generellt.

Boställen enligt kyrkböcker under Lidhems säteri

Namn	Fastighet	Period för husförhör	E-nr	Kommentar
Backstugan	Lidhem	1811-1831	-	Oklart var/vilken stuga som avses
Björkeberg	Lidhem	1857-1910	1607	
Björketorp	Lidhem	1910	-	
Stora Björsaberget	Lidhem	1844-1849	-	
Björsabrortorp	Lidhem	1729-1736	-	
Björsatorp	Lidhem	1785-1900	-	Stora och Lilla Björsatorp
Bondegården	Lidhem	1729-1736	-	
Brostugan	Lidhem	1729-1910	39	
Dalbotorp	Lidhem	1785-1804	-	
Fiskaretorpet	Lidhem	1815-1910	-	Fiskarbacken E1458
Gärdesgården	Lidhem	1827-1831	-	
Hanahög	Lidhem	1785-1910	98	
Herregården	Lidhem	1729-1874	-	Lidhems säteri E1332
Hovgården	Lidhem	1729-1852	-	
Hultet	Lidhem	1805-1910	-	Hultatorpet E1454
Husartopet	Lidhem	1825-1900	-	
Hyttan	Lidhem	1836-1844	-	
Järnvägsstationen	Lidhem	1900-1920	127	Två stationer i Lidhem E1571
Kanalen	Lidhem	1805-1900	50	
Karlstorp	Lidhem	1785-1814	-	
Katrinelund	Lidhem	1871-1876	-	
Kvarnen	Lidhem	1787-1910	126?	
Kvarntorpet	Lidhem	1785-1885	-	
Lidhem		1729-1920		Lidhems säteri E1332
Lilla Björsatorp	Lidhem	1827-1900	181	
Lilla Brostugan	Lidhem	1785-1900	-	
Lilla Hult	Lidhem	1836-1910	18	
Lilla Månsagård	Lidhem	1729-1852	-	
Linön	Lidhem	1787-1910	1	
Lundsbro	Lidhem	1871-1910	-	
Lyckanshöjd	Lidhem	1857-1910	1176	
Lyneskvarn	Lidhem	1729-1736	126	Se Kvarnen
Lönestorp	Lidhem	1729-1736	-	
Mejeriet	Lidhem	1876-1880	-	
Munkagården	Lidhem	1729-1736	-	
Nillastugan	Lidhem	1729-1736	-	
Norra Trosstorpet	Lidhem	1836-1900	79	
Norratorp	Lidhem	1785-1804	-	E79?
Nya Trosstorpet	Lidhem	1793	-	E79?
Nya Trottskarlstorp	Lidhem	1794	-	E79?
Nybygget	Lidhem	1859-1874	21	
Nytorpet	Lidhem	1849-1852	170	
Olofstorp	Lidhem	1729-1736	-	
Oxhagen	Lidhem	1815-1910	12	
Ryadal	Lidhem	1849-1910	124	
Ryttaretorpet	Lidhem	1729-1789	-	Troligen samma som Kanalen E50
Sjölyckan	Lidhem	1844-1852	-	
Sjöudden	Lidhem	1852-1910	25	
Skolhuset	Lidhem	1920	-	E1176, se Lyckanshöjd
Skomakaretorpet	Lidhem	1785-1852	56	
Snappahemmet	Lidhem	1805-1910	127	Se järnvägsstationen
Soldattorpet	Lidhem	1785-1895	-	

Stakatorpet	Lidhem	1785-1910	1455	
Stora Björsatorp	Lidhem	1827-1910	181	
Stora Brostugan	Lidhem	1805-1910	-	Brostugan E39
Stora Månsagård	Lidhem	1729-1810	-	
Svenstorp	Lidhem	1729-1910	122	
Säteriet	Lidhem	1787-1790		Se Lidhems säteri
Södra Trosstorpet	Lidhem	1841-1900	79	
Trättkarlstorpet	Lidhem	1787-1794	-	
Täckaretorpet	Lidhem	1785-1804	-	
Vaktstugan	Lidhem	1900-1920	-	
Västra Svenstorp	Lidhem	1861-1865	1026	
Östra Svenstorp	Lidhem	1861-1865	122?	Se Svenstorp
Bokön	Bokön	1785-1900	6	
Björsatorpet	Bråten	1793-1794	181?	Se Stora Björsatorp
Ryttaretorpet	Bråten	1805-1814	-	
Skomakaretorpet	Bråten	1794	-	Samma som E56?
Soldattorpet	Bråten	1793-1794	-	
Stakatorpet	Bråten	1793-1794	1455?	Samma som Stakatorp ovan?
Södratorpet	Bråten	1794	-	
Täckaretorpet	Bråten	1793-1794	-	
Backstugan	Väcklingeö	1805-1814	-	
Boköstorpet	Väcklingeö	1729-1791	-	Troligen samma som Bokön E6
Hårnäs	Väcklingeö	1785-1804	10	
Knapängen	Väcklingeö	1910	5	
Lugnet	Väcklingeö	1849-1900	1457	
Norregården	Väcklingeö	1785-1920	1338	Se även E15
Nyatorp	Väcklingeö	1910	170	Samma Nytorpet ovan?
Soldattorpet	Väcklingeö	1729-1736	1475	
Södregården	Väcklingeö	1729-1920	1339	Se även E15
Väcklingeö		1729-1920	15	
Väcklingeö		1785-1910	-	Vikaretorpet/Vikarna E1460?
Backstugan	Västra Berget	1811-1831	-	
Björkelund	Västra Berget	1821-1910	22	
Björnelund	Västra Berget	1849-1952	-	
Brostugan	Västra Berget	1785-1804	39	Se Brostugan ovan
Granet	Västra Berget	1849-1920	66	
Hyttan	Västra Berget	1836-1844	-	
Kristiansdal	Västra Berget	1815-1920	426	
Kristinelund	Västra Berget	1852-1920	43	
Prästgården	Västra Berget	1815-1820	-	Se Västra Berget ovan
Ilareudden		1785-1910	174	
Östra Berget		1785-1861	1219	
Väckelsång	Väckelsång	1729-1920	-	Oklart vad som avses
Väckslund	Väckelsång	1849-1874	-	
Rosenlund	Brånatorp	1857-1876	-	
Brånatorp		1825-1920	1608	

Åren då husförhör genomfördes har hämtats från kyrkans husförslängder.

Husförhörslängderna nämner 98 boställen, varav 44 är någorlunda kända till lokalitet. Är kyrkböckerna kompletta? Hur många boställen har bytt namn eller kallas olika av prästen? Förutsatt att inga husförslängder saknas verkar startåret för husfören vara 1729. Det året hölls husförhör i 20 boställen. Detta ska inte tolkas så att boställena var nya då utan att de med all sannolikhet var etablerade tidigare. 31 boställen tillkom under perioden 1750-1800. Troligen handlar det om

nybyggen. 31 boställen tillkom även under perioden 1801-1850 och 19 boställen 1851-1910, då husförhören i princip upphörde. Den statistiken ljuger förstås eftersom ingen hänsyn tagits till att äldre boställen kan ha fått nytt namn, det vill säga inte har nyetablerats. Att reda ut mystiken kring namnfrågorna låter sig inte göras, i vart fall inte här och nu. Varför hölls husförhör under så kort tid i flera av boställena, exempelvis i Nytorpet där husförhör verkar ha genomförts endast under fyra år (1849-1852)?

Ryttartorpet Kanalen är markerad med hussymbol på lantmäteriakten Line nr 1-5, storskifte på utmark/utägor 1787. I husförhörlängderna upptas Ryttartorpet 1729-1789 och Kanalen 1805-1900. Sexton år saknas. Kallades torpet något annat då eller var bostället obebott? Enligt läraren Sven Svenssons släktforskning föddes fyra barn i Kanalen de åren som saknas i husförhörlängden. Något stämmer inte. Med exemplet tydliggörs svårigheterna med inventering av sedan länge avhysta och rivna gamla torp och backstugor.

Hussymbol för Ryttartorpet/Kanalen i lantmäteriakten: Väckelsångs socken Line nr 1-5, storskifte på utmark/utägor, 1787, i Lantmäteristyrelsens arkiv.

Lidhems säteri

Line by, som tidigt blev avhyst, bestod 1685 av fyra gårdar samt Hovgården. Den första kända ägaren till Hovgården var väpnaren Bengt Magnusson, först omtalad år 1414. Lidhems säteri bildades på 1660-talet genom att hemmanen i byn slogs samman. Efter hand fogades flera gårdar in i egendomen. Den nuvarande huvudbyggnaden färdigställdes i maj 1798 (Lissing 2016).

Lina, Line eller Lýne, eller Lijna som namnet skrevs på 1600-talet, borde ha ett järnåldersgravfält knutet till sig. Ortnamnet är av ålderdomlig typ, möjligen uppkallat efter sjön Lijnen (Linen, Lidhemssjön), och byns läge hör till de bästa i socknen. Ett av makadamslagning skadat gravröse ligger på en liten höjd cirka 200 m söder om huvudgården och utgör möjligen resterna av ett gravfält. Säteriets expansion innebar att ett flertal torp och backstugor kom att etableras. Enligt den äldsta husförhörlängden 1729 fanns redan då ett 20-tal torp knutna till säteriet och flera nya etablerades de kommande 150 åren.

Lidhems säteri i vinterskrud.

Lantmäteristyrelsens arkiv: Karta Line nr 1-5, geometrisk avmätning, 1685.

Lidhems säteri. Foto 2005-01-09, dagen efter stormen Gudrun.

By- och gårdstomter

Till en början överfördes inte by- och gårdstomterna från FMIS till den här inventeringen av det enkla skälet att den inte hade något nytt att tillföra. Från och med oktober 2017 ändrades den ursprungliga strategin, det vill säga att inte återbesöka platser som inte bedömdes vara i behov av ombesiktning och omregistrering, till att även omfatta dessa. Dock med ett undantag, by- och gårdstomterna. Dessa har endast överförts såsom de föreligger i FMIS, bortsett från några kommentarer i marginalen när det varit befogat. I samband med redigeringen av rapporten har noterats tveksamheter i överföringar från äldre lantmäteriakter till Riksantikvarieämbetets fältkartor. Dyliga tveksamheter har varken kommenterats eller åtgärdats. De ligger helt på Riksantikvarieämbetets ansvar. Min lite njugga inställning till by- och gårdstomter beror på att de, med något undantag, är bebyggda och att underliggande äldre kulturlager sannolikt är omrörda och troligen svårtolkade, samt huvudsakligen på att de finns utritade i de äldre lantmäteriakterna. Registrering av by- och gårdstomter, som gjordes under den andra inventeringsomgången på riksnivå, 1977-2002, tog mycket tid från inventering av lämningar som inte förekommer i äldre kartmaterial. En enligt min mening felaktig prioritering. En i huvudsak byråmässig inventering kunde ha skötts enbart byråmässigt och inte under dyrbar fältarbetstid.

Numer är det bara Lidhem som är säteri. Tidigare var Ekeryd säteri och några gårdar i Boaryd var tidvis säterier. Enligt jordeboken 1545 fanns då 22 byar och gårdar i socknen (Larsson 1980) och flera av dem omtalas redan på 1400-talet. Totalt antal byar och gårdar som blivit skiftade uppgår till 34.

Lantmäteriakter – storskiftade och laga skiftade byar i Väckelsångs socken

Nr	Säteri/by	Lantmäterimyndigheternas arkiv	Lantmäteristyrelsens arkiv (numreringar i registerposterna, t ex Östad 1-9, hör hit)
1	Lidhem/Line	-	(Geometrisk avmätning 1685) Line nr 1-5 Storskifte på utmark/utägor 1787
2	Ekeryd nr 1-3	07-VÄC-151 Laga skifte 1908	Ekeryd Laga skifte 1903
3	Söftestorp nr 1-4	07-VÄC-57 Laga skifte 1850	Storskifte på utmark/utägor 1783 Storskifte på inägor 1788
4	Fiskestad nr 1-10	07-VÄC-18 Storskifte 1794 07-VÄC-21 Storskifte 1820 Laga skifte 1854 Nytt laga skifte 1891 07-VÄC-22 Laga skifte 1865	Storskifte på inägor 1776 Storskifte på utmark/utägor 1784 Storskifte på inägor 1816
5	Väckelsång nr 1-12	07-VÄC-76 Storskifte 1785 07-VÄC-38 Storskifte 1788 07-VÄC-80 Laga skifte, Ägoutbyte 1845	(Geometrisk avmätning 1696) Storskifte på inägor 1771 Storskifte på utmark/utägor 1784 Storskifte på inägor 1809
6	Östad nr 1-9	07-VÄC-139 Delning, Laga skifte, Ägoutbyte 1905	Storskifte på utmark/utägor 1788 Storskifte på inägor 1818 Laga skifte 1900
7	Boaryd nr 1-2	07-VÄC-99 Laga skifte 1858	Storskifte på utmark/utägor 1785 Storskifte på inägor 1786 Laga skifte 1855
8	Bredahult nr 1	07-VÄC-3 Laga skifte 1855	Laga skifte 1853
9	Söftesmåla nr 1	-	Storskifte på inägor 1789 Laga skifte 1853
10	Boarydsudd nr 1	07-VÄC-5 Laga skifte 1855	Storskifte på inägor 1801 Laga skifte 1854

11	Ringshult nr 1	07-VÄC-52 Laga skifte 1863	Storskifte på inägor 1805 Laga skifte 1863
12	Möckleryd nr 1-5	07-VÄC-41 Laga skifte 1839 07-VÄC-126 Laga skifte 1899	Storskifte på inägor 1781 Storskifte på utmark/utägor 1801 Nytt laga skifte 1897
13	Svenshult nr 1	07-VÄC-53 Expropriations- mätning, Laga skifte 1856	Storskifte på utmark/utägor 1772 Laga skifte 1853
14	Käringeberg	07-VÄC-36 Laga skifte 1844 07-VÄC-139 Delning, Laga skifte, Ägoutbyte 1905	-
15	Drobbanäs nr 1	07-VÄC-57 Laga skifte 1850 07-VÄC-12 Laga skifte 1859	Storskifte på inägor 1792 Laga skifte 1853
16	Hönseryd nr 1	07-VÄC-18 Storskifte 1794 07-VÄC-107 Storskifte 1817	Storskifte på inägor 1816
17	Hönebol nr 1-2	07-VÄC-34 Laga skifte, Övrigt 1855 07-VÄC-31 Laga skifte, Ägoutbyte 1866	Storskifte på inägor 1805 Laga skifte på inägor 1865
18	Botahult nr 1-2	07-VÄC-76 Storskifte 1785 07-VÄC-7 Storskifte 1812 07-VÄC-8 Storskifte 1814 07-VÄC-34 Laga skifte, Övrigt 1855 07-VÄC-67 Laga skifte, Ägoutbyte 1883	Storskifte 1810 Storskifte på inägor 1813 Laga skifte 1921
19	Kvarnamåla nr 1	07-VÄC-47 Storskifte 1827 07-VÄC-182 Laga skifte 1912	Storskifte 1825 Laga skifte 1911
20	Nistingsö nr 1-2	07-VÄC-45 Laga skifte 1841	Storskifte på inägor 1786
21	Ravlanäs	07-VÄC-22 Laga skifte 1865 07-VÄC-139 Delning, Laga skifte, Ägoutbyte 1905 07-VÄC-187 Laga skifte 1915	-
22	Ekamåla	07-VÄC-105 Laga skifte 1849	-
23	Uvanäs nr 1	-	<i>(Geometrisk avmätning 1708)</i>
24	Kåranäs	07-VÄC-32 Laga skifte 1845	-
25	Linnernsmåla	-	-
26	Värebol nr 1	07-VÄC-121 Laga skifte 1859	<i>(Geometrisk avmätning 1697)</i> Laga skifte 1857
27	Björkeryd	07-JÄT-2 Storskifte 1812 07-JÄT-4 Laga skifte 1868	-
28	Elofshult	-	-
29	Sutareslätt nr 1	07-VÄC-67 Laga skifte, Ägoutbyte 1883	Storskifte 1805 Laga skifte 1882
30	Horsholmen	07-VÄC-108 Storskifte 1802 07-VÄC-22 Laga skifte 1865	-
31	Berget (nr 1-2)	07-VÄC-38 Storskifte 1788	-
32	Kärsebergshult nr 1	07-VÄC-34 Laga skifte, Övrigt 1855 07-VÄC-31 Laga skifte, Ägoutbyte 1866	Storskifte på inägor 1819 Laga skifte 1854
33	Snärshult nr 1	07-VÄC-76 Storskifte 1785 07-VÄC-68 Storskifte 1813	Storskifte på inägor 1811
34	Änga nr 1	07-VÄC-89 Laga skifte 1852 07-VÄC-139 Delning, Laga skifte, Ägoutbyte 1905	Laga skifte 1851
	Väckelsångs	07-VÄC-18 Storskifte 1794;	

socken	07-VÄC-108 Storskifte 1802; 07-VÄC-7 Storskifte 1812; 07-VÄC-77 Storskifte 1812; 07-VÄC-68 Storskifte 1813; 07-VÄC-8 Storskifte 1814; 07-VÄC-107 Storskifte 1817; 07-VÄC-21 Storskifte 1820; 07-VÄC-111 Övrigt 1823 07-VÄC-47 Storskifte 1827 07-VÄC-41 Laga skifte 1839 07-VÄC-45 Laga skifte 1841 07-VÄC-36 Laga skifte 1844 07-VÄC-32 Laga skifte 1845 07-VÄC-80 Laga skifte, Ägoutbyte 1845 07-VÄC-105 Laga skifte 1849 07-VÄC-57 Laga skifte 1850 07-VÄC-112 Ägoutbyte 07-VÄC-89 Laga skifte 1852 07-VÄC-5 Laga skifte 1855 07-VÄC-3 Laga skifte 1855 07-VÄC-34 Laga skifte, Övrigt 1855 07-VÄC-53 Expropriationsmätning, Laga skifte 1856 07-VÄC-99 Laga skifte 1858 07-VÄC-12 Laga skifte 1859 07-VÄC-121 Laga skifte 1859 07-VÄC-63 Laga skifte 1859 07-VÄC-52 Laga skifte 1863 07-VÄC-22 Laga skifte 1865 07-VÄC-31 Laga skifte, Ägoutbyte 1866 07-VÄC-24 Laga skifte, Ägoutbyte 1882 07-VÄC-67 Laga skifte, Ägoutbyte 1883 07-VÄC-26 Klyvning, Laga skifte, Ägoutbyte 1884 07-VÄC-123 Laga skifte 1892 07-VÄC-126 Laga skifte 1899	
--------	---	--

Tidiga avmätningar och jordskiften i Väckelsångs socken

Nr	Säteri/by	Geometrisk avmätning	Storskifte	Laga skifte
1	Lidhem/Line	1685	1787 utägor	-
2	Ekeryd 1-3	-	-	1903, 1908
3	Söftestorp 1-4	-	1783 utägor 1788 inägor	1850
4	Fiskestad 1-10	-	1776 inägor 1784 utägor	1854, 1865, 1891
5	Väckelsång 1-12	1696	1771 inägor 1874 utägor	1845

6	Östad 1-9	-	1788 utägor 1818 inägor	1900
7	Boaryd 1-2	-	1785 utägor 1786 inägor	1855,1858
8	Bredahult 1	-	-	1853, 1855
9	Söftesmåla 1	-	1789	1853
10	Boarydsudd 1	-	1801 inägor	1854
11	Ringshult 1	-	1805 inägor	1863
12	Möckleryd 1-5	-	1781 inägor 1801 utägor	1839, 1897
13	Svenshult 1	-	1772 utägor	1853, 1856
14	Käringeberg	-	-	1844
15	Drobbanäs 1	-	1792 inägor	1850, 1853, 1859
16	Hönseryd 1	-	1794?, 1816 inägor	-
17	Hönebol 1-2	-	1805 inägor	1855, 1865,1866
18	Botahult 1-2	-	1785?, 1813 inägor	1855
19	Kvarnamåla 1	-	1825?	1911,1912
20	Nistingsö 1-2	-	1786 inägor	1841
21	Ravlanäs	-	-	1865
22	Ekamåla	-	-	1849
23	Uvanäs	1708	-	-
24	Kåranäs	-	-	1845
25	Lannersmåla	-	-	-
26	Värebol 1	1697	-	1857, 1859
27	Björkeryd	-	1812?	1868
28	Elofshult	-	-	-
29	Sutareslätt 1	-	1805?	1882, 1883
30	Horsholmen	-	1802?	1865
31	Berget 1-2	-	1788	-
32	Kärsebergshult 1	-	1819 inägor	1854, 1855
33	Snärshult 1	-	1785?, 1811 inägor	-
34	Änga 1	-	-	1851, 1852

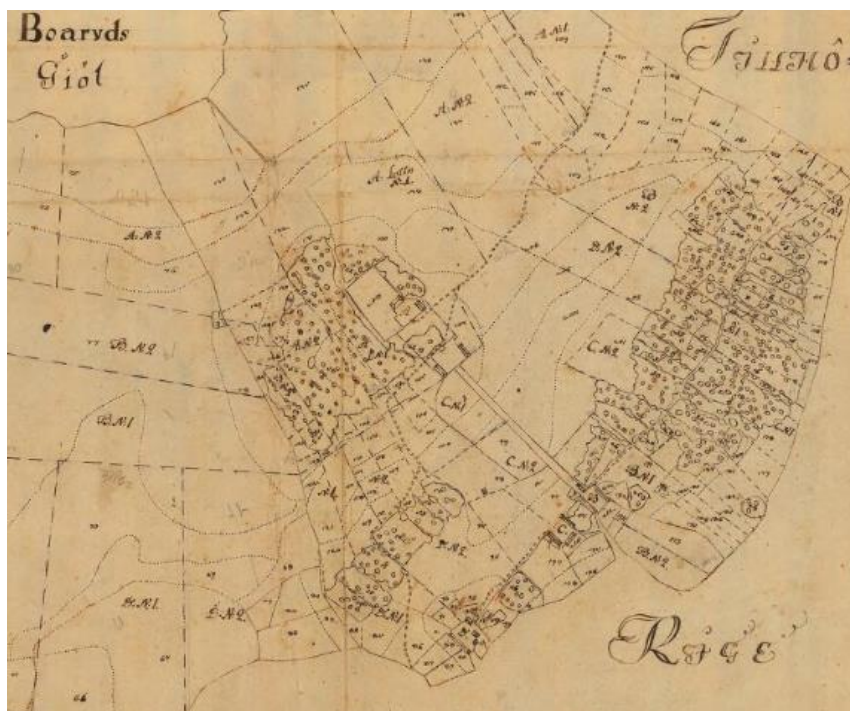
Kort om några byars historia.

Berget eller Berg omnämns på 1660-talet som rå- och rörshemman under Lidhems säteri. Svensk uppslagsbok 1937 upplyser att "rå och rör" är en äldre benämning på råmärken, det vill säga gränsmärken som utvisade var rågången mellan två fastigheter löpte. En rå är en gränspåle, ett rör är ett på ett visst sätt anlagt stenröse. Ett rå- och rörshemman var ett frälsehemman som låg inom samma bys rågång som det säteri varunder hemmanet lydde. Rå- och rörshemman åtnjöt sedan 1600-talet viss skattelindring.

Detalj ur lantmäteriakt: 07-VÄC-38, storskifte på Lidhems, Östra och Västra Bergets samt Brotens utägor, 1788.

Boaryd hade ursprungligen två hemman. 1421 (Bodharydh) skänktes det ena till Vadstena kloster. Gården fick kronnatur 1649 och omvandlades till säteri 1677. Den andra gården omtalas första gången 1490 och blev säteri 1677. På 1800-talet ägdes gårdarna av bönder, och de blev flera genom avstyckningar (E1324; Vejde 1929:90f). Britta Karlsson skriver ingående om byns utveckling, om ägare och brukare, i Väckelsångsboken. Vid storskiftet 1786 omvandlades de två säterierna till åtta hemman om $\frac{1}{4}$ mantal vardera, nämligen två Herregård, två Mellangård, två Södregård och två Norregård (Karlsson 1991:62ff).

Lantmäteriaakt: 07-VÄC-94, storskifte 1786. Observera de talrika odlingsrösenä.

Bråten omnämns på 1690-talet som rå- och rörshemman under Lidhems säteri (E1335).

Ekamåla storskiftades 1776 (E1309).

Ekeryd bestod på 1490-talet av tre frälsehemman (E1302). De sammanslogs till säteri omkring 1670. Huvudgård var Södregård. Norregård och Mellangård avhystes (Vejde 1929:114). Äldsta skriftliga belägg för Ekeryd är 1453 (Trolles jordebok; OAU). Ägaren av Ekeryd, Paul Rudebeck den äldre, startade Ekefors järnbruk 1679. Gården stannade i släkten till 1790 då den förvärvades av landshövdingen i Blekinge, Sal von Köhler. 1829 såldes gården på auktion. En annons i Växjöbladet ger följande intressanta uppgifter:

Gården består av ett hemman säteri och ett halvt hemman bergfrälse jämte $\frac{1}{4}$ hemman kronoskatte Konäs med underlydande 18 torp. De senare utgör 2.808 karldagsverken, 54 karls- och 360 kvinnohjälpsverken årligen utom ett hjälpdagsverke för potatisplockning och två trädgårdsdagsverken av varje torpare jämte annan betjäning såsom: Hemkörning av hö från utladorna, vedkörning, utkörning av spillning, erforderlig kvarnskjuts, linskötsel efter $1\frac{1}{2}$ tunnas utsäde, 216 skålpund linspånor, skjutsning efter tur med 17 hästar, då så påfordras, klädesbyk och skurning i rummen på gården, fårens tvättning och klippning samt erforderlig röjning. Till egendomen hör jämväl Ekefors kvarn med två stenar. Ekeryd säteri, säterirusthållet inräknat, har 40 tunnlands utsäde, varav vanligen erhålles 200 tunnor spannmål med råg, korn och havre samt 200 tunnor potatis. På gården vinter- och sommarfödes 5 hästar, 60 fäkreatur och 50 får. För gårdens bruk erforderas endast en gårdsdräng och två ladugårdspigor. Åbyggnaden består av 1) två flygelbyggnader med 17 rum, kök, visthus, 2) en byggnad för spannmåls-, brännvins- och vagnbod, 3) en väl inrättad malta, 4) en brygghus- och bagarstugubyggnad, 5) en trädgårdsbyggnad med två rum och vind, 6) två större källare, 7) ett större bränneri, 8) en badstugubyggnad, 9) stallbyggnad med vedbod, 10) svinhus, 11) ladugården. Alla byggnaderna är i gott skick och uppförda under de senaste 25 åren. Dessutom har på torpet Södra Gängeskulla två år tidigare uppförts en rymlig mangårdsbyggand, ladugård, badstuga, stall, loge med två lador och fähus för 30 kreatur. Vid

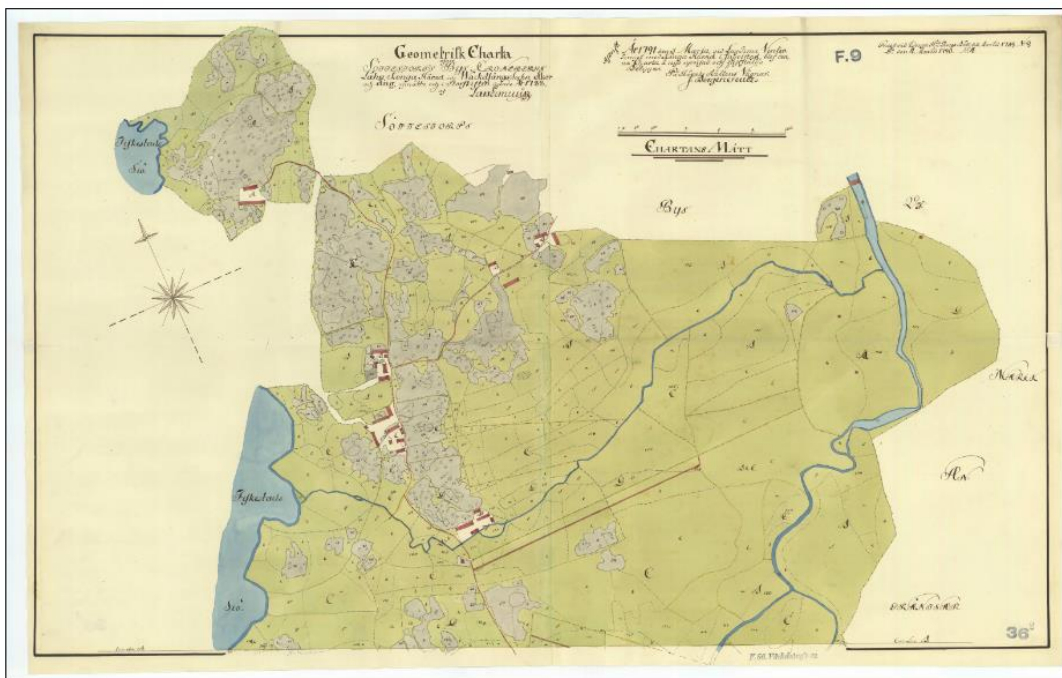
egendomen finns två trädgårdar med utmärkt goda fruktträd samt humlegård. Åkerjorden består av god svartmylla, rörfri och stenbruten. Fisket i två sjöar betecknas som förmånligt. Ålfisket ger 21 lispund ål. Gården är vackert belägen samt har erforderlig skog av ek, bok, furu och gran. Åbyggnaderna å torpen är väl underhållna. Vid auktionstillfället skall först egendomen i sin helhet utbudas, därefter med fränskiljandet av ¼ hemman Konäset samt torpen Ekefors med kvarn, Stefanstorpet, Lilla Bamsan, Brånetorpet, Stora Bamsan, Gängeskulla, Bokadal och Nybygget, vilka lägenheter ej anses behövlige för den övriga egendomens skötsel (Fransson 1977:69).

Äldsta belägg för **Elofshult** är 1498 (OAU). Omvandlades från frälse till herrgård på 1600-talet och övergick till bönder omkring 1800 och delades i två lotter 1905 (E1315; Vejde 1929:121).

Äldsta belägg för **Fiskestad** är 1453 (OAU). Då omtalas en gård, 1498 två gårdar och år 1600 fanns det sex skatte-, ett krono- och två frälsehemman i Fiskestad (E1316). Av Korpagård och Jeppegård bildades ett rusthåll i slutet av 1600-talet, Herrgård kallat. Under 1700-talets senare del övergick herrgården i bondeägo (Vejde 1929:132).

Äldsta belägg för **Line** är 1414 (OAU). 1685 fanns fyra på rad liggande gårdar i byn samt sätesgården **Lidhem**, bildad på 1400-talet (E1334). Brukades av bönder under 1500-talet men blev åter herresäte på 1600-talet. Antagligen brändes Line 1542, i samband med Nils Dackes frihetskamp. Dåvarande ägaren Måns Pedersson Stierna blev tillfångtagen i kyrkan och köpte tillbaka sitt liv med alla sina lösören. Den nuvarande mangårdsbyggnaden uppfördes möjligen på 1770-talet (Vejde 1929:218f), 1798 enligt Lissing (2016). När byn avhystes är oklart men den finns inte avbildad på 1787 års storskifteskarta.

Äldsta belägg för **Söftestorp** är 1498 (OAU). 1646 bestod Söftestorp av fyra gårdar: Jönsagård, Trottagård, Ugglegård och Norregård (E1301). Norregården omvandlades 1660 till säteri men reducerades 1682 (Vejde 1929).

Lantmäteriakt: Söftestorp 1-4, storskifte på inägor, 1788.

Äldsta belägg enligt Ortnamnsarkivet för **Väckelsång** är 1453 då byn nämns i Trolles jordebok. Namnet stavades då Wekilsaghen. En kyrkoherde vid namn Folke verkade i Väckelsång 1427.

Saxagård (E1331).

Äldsta belägg för **Värebol** är obekant. 1566 ägdes Värebol av ståthållaren Nils Birgersson. Enligt en notis i Kammararkivet 1648 omvandlades gården till säteri. Enligt en geometrisk avmätning (1697) och lagaskifteskartan (1859) låg gården Värebol cirka 350 meter längre norrut än den gör idag (E1210; Vejde 1929:357f).

Övergivna gårdar

Arvid Trolles jordebok nämner "en gårdh j Fiskestadhe" 1453. Ortnamnsarkivet anger att den "förr" var gård. Var den låg är idag obekant. Möjligen rör det sig om en plats som blivit återbebyggd, alternativt har alla spår blivit bortodlade. Inga andra uppgifter står att finna om gården.

Arvid Trolles jordebok nämner "item en gard storebode" 1490. Ortnamnsarkivet betecknar den som "försvunnen" men lägger till i kommentar, med annan handskrift, "möjl lika med storebede = Betet, by i Tingsås socken". Sammanblandningen är kanske inte så konstig eftersom Tingsås socken ingick i Väckelsångs socken på 1490-talet.

En möjlig ödegård har legat på västra sidan av Fiskestadssjön cirka 1,4 kilometer norr om Kåranäs (E567). I lantmäteriakt läses: *Kullanäas äng Een Crono uthiordh*. Vad beteckningen syftar på är oklart men forskare sätter begreppet utjord i sammanhang med ödetomter, det vill säga att här tidigare kan ha funnits en gård (Karsvall 2016). I detta område noterades cirka 250 röjningsrösen men inget annat som kan sättas i samband med bebyggelse på platsen. Strax söder härom finns en vik kallad Kulevik (Kullewük) och väster härom en mosse kallad Kulemosse. Enligt OAU noterades enligt en odaterad jordebok Kullanäs under Fiskestad herregård.

Lantmäteristyrelsens arkiv: Väckelsångs socken, Väckelsång nr 1-12, Tvistig rågång, 1698.

Enligt Roger Hildingsson beskrevs en av de två Jönsagårdarna i Söftestorp som "öde" 1628. Men Hildingsson anser att detta skall tolkas som en tillfällig skattebefrielse, inte som verklig ödeläggelse (1994:76).

Röjningsrösen och lövblandskog i anslutning till den övergivna gården Östra Berget.

Den av torpinventeringen utpekade platsen för gården Sörrudden i Boarydsudd (E936). Spår efter hus saknas.

1545 omtalas *Vecklingaö* i Smålands handlingar som sockenkyrkogård, i betydelsen gård som ägdes av kyrkan. Som mest fanns det tre gårdar på Wäcklingeö, samtliga rivna. En källargrop redovisas i äldre kartmaterial (1685 och 1788), som ett rågångsmärke, benämnt *Källaregrafwen*. I beskrivningen till storskifteshandlingarna från 1788 anges följande: "Källare Grafven, en grop i Wäcklingeös åkergräde som syns wara lämningar af en källare der ock Wäcklingeö Norreg fordom skall stått, här är ock en 2 alnar hög, flat och spetsig sten upprättad och omskolad".

Delen av Wäcklingeö där Mellangård låg.

Grund tillhörig Wäcklingeö Mellangård.

Delar av grunden till Wäcklingeö Södergård.

I en skrivelse till drottning Kristinas förmyndarregering från kyrkoherden Arvid Tiderus, daterad 16 april 1639, framhåller han att "denna prästegårds blotta villkor till äng och andra nödtorftiga saker" anhåller, att regeringen ville "af gunst och nåde förläna till prästegården ½ Cronegård, som ligger härhos i Östa by, Södergården benämnd, den inga åkrar hafver, som duga, är slätt och i grund nedrutten" (Rosengren 1914: 47f). Det förefaller rimligt att Östad Södergård övergavs under tidigt 1600-tal.

På och i anslutning till höjden i förgrunden låg Östad Södergård.

Torp

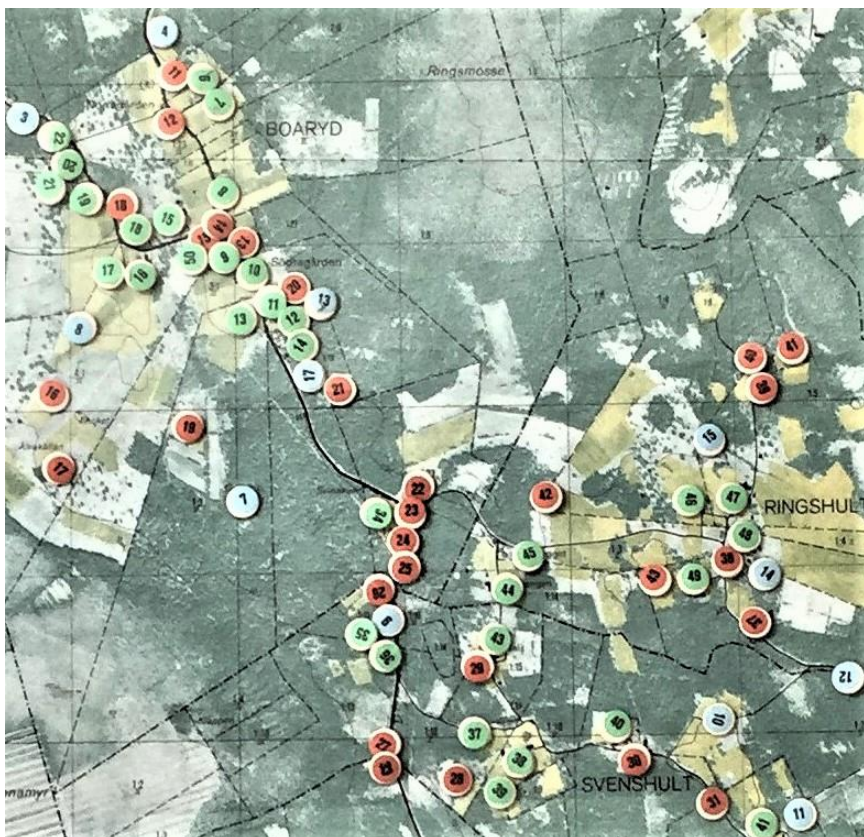
Den förste som vederligen forskade om torpen i Väckelsång, och vilka som bodde i dem, var läraren Sven Svensson i Vetlandsmad, Uråsa. Av det insamlade materialet blev inget publicerat men en pärm med hans samlade uppgifter förvaras i Väckelsångs Styragård.

På 1970- och 1980-talen genomfördes i många socknar runt om i Sverige så kallade torpinventeringar, så även i Väckelsång. Resultaten samlades i numrerade mappar och tillhörande kartor finns i hembygdsföreningen eller i byskolorna. Föreningen och byalagen satte därefter upp skyltar med torpnamn och nummer där torpet/backstugan hade stått. Det är tämligen vanligt att inventeringarna resulterade i publikationer, dock inte i Väckelsång.

Torp vid Krokagård i Fiskestad. Teckning av Björn Gidstam. Efter Gidstam 1974:74.

Ivan Swanströms bok *Torparna* kom i sin första upplaga 1975 och bidrog väsentligt till inventeringarnas igångsättande. Numer används häftet *Torpinventering* av Rydén med flera från 1990 eller den uppdaterade versionen *Torp, torpare och torpinventeringar* från 2015.

Resultatet av byalagets inventering av torp med mera i Boaryd. Detalj av karta som finns i Boaryds skola. Blå nummer markerar rivna byggnader, gröna markerar befintlig bebyggelse och röda borttagna torp och backstugor.

Soldattorpen utgjorde en speciell kategori bland torpen. Böndernas hemman indelades i rotar och en rote, vanligen bestående av två till fem hemman, skulle hålla en knekt. Bönderna i en rote höll soldaten med ett torp och en liten lön i kontanter och natura. Båtsmanshåll för flottans manskap och rusthåll för rytteriet organiserades på liknande sätt. De ridande soldaterna kallades husarer och deras torp husartorp. Bönderna var skyldiga att hålla husaren med häst och bete till hästen. Indelningsverket bildades 1634 och levde vidare till 1901 då allmän värnplikt infördes (Pettersson 1994:127ff).

53 Lidhems rote	61 Kåranäs	108 Ringshults rote
54 Väckelsång Makagård	62 Hönebol rote	109 Söftestorp rote
55 Väckelsång Bondegård	63 Möckleryds rote	110 Söftestorp rote
56 Väckelsång Saxagård	64 Söftesmåla rote	111 Boarydsudds rote
57 Östad Bondegård	65 Svenshults rote	112 Östads rote
58 Östra Mårtensgård	105 Fiskestad Krokagård	113 Bredahults rote
59 Botahult rote	106 Fiskestads rote	114 Änga
60 Kåranäs rote	107 Fiskestads Södregård	

Väckelsångs stamrotar (Pettersson 1994:133ff).

34 Fiskestad	Väcklingeö	90 m fl Ekeryd
92 m fl Väcklingeö	88 Söftestorp	91 m fl Fiskestad
Fiskestad	89 Boaryd	

Väckelsångs rusthåll (Pettersson 1994:146ff). 90 och 91 tillhörde Växjö Compani.

Alf Pettersson, med hjälp av soldatsonen Erik Björklund, redovisar samtliga indelta soldater och husarer från Väckelsång åren 1686-1886. På en avbildad topografisk karta framgår var de hade sina torp (Pettersson 1994:149). Originalkartan har eftersökts men inte återfunnits i hembygdsföreningen och kartan i boken har skalats ner så att den är oläslig. Den duger inte att återges här.

Ute i markerna har hembygdsföreningen satt upp skyltar med torpens namn. Tyvärr har ett oroväckande antal skyltar förstörts av okända skäl, ramlat omkull, stolpen har tappat skylten, eller så har skyltar bara blivit osynliga på grund av uppväxande träd och buskar.

Några exempel på illa medfarna torpskyltar.

Vid sökning i registret på *Torp* erhålls 323 träffar varav 35 är soldattorp. Bakom statistiken döljer sig *Torp*, *Torp uppgift om* och *Torplämning*. *Torp* i detta sammanhang betyder att torpet finns kvar, endera som sommartorp eller som friköpt lägenhet. Med *Torp uppgift om* avses vanligen att byggnadsspår efter torpet saknas, eller att det har symbol i Generalstabskartorna men att exakt plats inte kunnat fastställas, endast på ett ungefär. Begreppet *Torplämning* används när något av bebyggelsen kan lokaliseras, exempelvis en husgrund, jordkällare, brunn eller liknande. Det är knappast troligt att det funnits 323 unika torp i socknen. Det finns exempel på att torp fått nytt namn i samband med innehavarbyte, att torp har flyttats, framför allt i samband med laga skiftet, samt att

torp redovisas som backstugor ibland eller omvänt. Det faktiska antalet torp/backstugor är således svårt att fastställa.

Torplämningarna brukar bestå av en husgrund med spismursröse, i regel innehållande tegel. Inte sällan påträffas även grunder efter ekonomibygnader, eventuellt brunn och jordkällare. Undantagsvis även något fruktträd, syrenbuskar eller andra kulturväxter som överlevt. *Torp uppgift om* innebär huvudsakligen att torpet helt har försvunit och ersatts med åkermark. Den odlingsmark torparen brukade användas numer av den nuvarande markägaren. Runt torpen finns, inte i alla, men i många fall, betydande områden med röjningsrösen, tydande på någon form av extensiv odling. Mer om röjningsrösen och vad de kan tänkas representera under rubriken *Agrara lämningar*.

Torplämningen Stensnäs, under Söftestorp. Husgrund med spismursröse (E900).

Av Ringshults soldattorp har bara jordkällaren bevarats. Av boningshus, ladugård och eventuella uthus saknas spår. "Längst i norr i Ringshult låg det efter laga skiftet i Ringshults by uttagna soldattorpet. Torpet brukade kallas Lindblads-torpet, efter den siste soldaten, Lindblad, som bodde där och åkerlyckan kallas ännu Lindbla-lyckan. Husen på torpet revs omkring år 1915" (excerpt i hembygdsgården).

Jordkällaren efter Ringshults soldattorp (E1408).